

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**SADRÜŞŞEHİD HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-
BUHÂRÎ’NİN “UMDETÜ’L-MÜFTÎ” ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN**

**Hazırlayan
Hüseyin AYDIN**

Yüksek Lisans Tezi

**Eylül 2014
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**SADRÜŞŞEHİD HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-
BUHÂRÎ'NİN "UMDETÜ'L-MÜFTÎ" ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN**

**Hazırlayan
Hüseyin AYDIN**

**Eylül 2014
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hüseyin AYDIN

İmza :

YÖNERGEYE UYGUNLUK

**SADRÜŞŞEHÎD HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZÎZ el-BUHÂRÎ’NİN
“UMDETÜ’L-MÜFTÎ” ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ** adlı Yüksek Lisans Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Hüseyin AYDIN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

KABUL ONAY

Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN danışmanlığında Hüseyin AYDIN tarafından hazırlanan “Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî'nin “Umdetü'l-Müftî” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Anabilim Dalında **yüksek lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

...03.../09/2014

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

Üye : Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN

Üye : Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 5.../9/2014 tarih ve23..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...03.../09/2014

Prof. Dr. Eütfülâh GEBECİ
Enstitü Müdürü ✓

ÖNSÖZ

Ülkemiz, İslam medeniyetinin asırlarca en gözde merkezi olması sebebiyle, yazma eserler bakımından da dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Buna rağmen maalesef ülkemizde bu kültür hazinelerinin modern neşir kurallarına uygun olarak sağlıklı bir biçimde ortaya konmasına gerekli önemin verildiğini söylemek zordur. Yazma eser kütüphanelerinin tarihi süreç içerisinde müsbet yönde durumunun ne olacağı hakkında elimizde hiçbir garanti yoktur. Bu sebeple, bu eserlerden neşre layık olanlar önem sırası göz önüne alınarak bir an önce neşredilmeli ve böylece hem ilgili ilim adamlarının istifadesine sunulmalı hem de bir şekilde yok olup gitmekten kurtarılmalıdır.

Diğer taraftan, başta Hanbelî ve Şâfî Mezhebi olmak üzere diğer mezheplerin temel kaynaklarının çoğunluğu tahkikli olarak yayınlanmışken, Hanefî Mezhebi kaynaklarında bu oranın çok düşük kaldığını görmekteyiz. Halbuki Hanefî Mezhebi, günümüze kadar müntesiplerini kaybetmemiş olan dört Sünnî mezhepten, târih itibariyle ilkidir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden itibaren bu mezhep içinde ciddi ve yoğun bir yazım geleneği oluşmuş; günümüze kadar metin, şerh, haşiye, ihtisar ve talikât türünde on binlerle ifade edilebilecek eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden günümüze ulaşabilenlerin nispeten az bir kısmı-genellikle tahkiksiz de olsa- yayınlanma saadetine erişmiştir. Fakat bu kıymetli mirasın büyük çoğunluğu ise kütüphane depolarında hala yayınlanacakları günü beklemektedir.

Tezin bütününe oluşum sürecinde elimden gelen gayreti göstermeme rağmen mutlaka hata ve eksikler söz konusu olmuştur. Bu çalışmamın, Müslüman toplumların ilmî birikiminin gün yüzüne çıkmasına katkıda bulunacağını ümit ederek, çalışmam esnasında, fetva konusunda aydınlatıcı bilgilerinden son derece istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN'a, tercih ve yönlendirmeleriyle ufku açan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN'a, fikirlerini ve ellerindeki kaynakları benimle paylaşan bütün hocalarıma, eserin tahkik kısmında yardımını esirgemeyen dostlara ve daima desteğini gördüğüm aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tandır...

Hüseyin AYDIN

Elazığ/2014

**SADRÜŞŞEHÎD HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZÎZ el-BUHÂRÎ’NİN
“UMDETÜ’L-MÜFTÜ” ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ**

Hüseyin AYDIN
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2014
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

KISA ÖZET

Sadrüşşehîd 12. yüzyılda Buhara’da yaşamış Hanefî mezhebine mensup zamanının ileri gelen fakihlerindedir. Başta klasik fıkıh sistematığına göre kaleme almış olduğu Umdetü’l Müftü olmak üzere fıkıh alanında birçok eser ortaya koymuştur.

Burhan Ailesine mensup olan müellifin soyunun Hz. Ömer’e dayandığı şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Ortaçağda Türkistan’ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara bazı nüfuzlu ailelerin yönetimindeydi. Burhan ailesi de XI-XIII. Yüzyıllarda bu bölgede hüküm süren bir ulema ailesiydi. Ailenin ilk reisi sadr-ı kebir Numan-ı sani (ikinci Ebu Hanife) diye bilinen Abdülaziz b. Ömer b. Maze’dir.

Akli ve nakli ilimlerde derinleşen Husameddin Ömer b. Abdülaziz, henüz babası hayattayken Horasan’ın tanınmış alimleri arasına girdi. Tanınmış alimlerle birçok münazaralara girip başarılar sağladı. Sonra şöhreti Mâverâünnehr’de yayıldı. Özellikle fıkıh ve münazara alanında üstün olduğu, devrin hükümdarlarının kendisine saygı gösterip tavsiyelerine göre hareket ettikleri rivayat edilmektedir.

Katvan savaşında şehit düştüğü için buna nispetle kendisine şehit ünvanı verilerek ‘Sadrüşşehîd, ayrıca büyük dedesine nispetle de ‘İbn Maze’ diye anılmıştır.

Hanefî fıkının Irak gibi ilim ve ticaret yönünden canlı, İslam dünyasının kuzeye ve doğuya açılan penceresi olması itibariyle de sosyokültürel ve etnik yönden oldukça renkli bir bölgede doğması, Irak’ın yanı sıra aynı niteliklere fazlasıyla sahip olan İran, Horosan ve Türkistan’da yayılmış ve gelişmiş olması mezhep fıkının hakim çizgilerinin oluşmasında son derece etkili olmuştur.

İslâm toplumunda ideal olan, her müslümanın günlük hayatında uygulayacağı hüküm ve kuralları dinin asıl kaynağından yani kur’an ve sünnetten öğrenmesi ise de bunun bütün

fertler bakımından gerçekleşmesi mümkün değildir. Dil, ırk, renk ve ülke farkı gözetilmeksizin yeryüzündeki bütün insanlar ilahî vahye muhatap olup önce Allah'a iman etmek, sonra da O'nun peygamber aracılığıyla gönderdiği dini benimseyip onun emir ve yasaklarına uymakla yükümlüdür. Ancak insanların sahip oldukları kabiliyet ve imkanlar, onların dinî hüküm ve esaslara ayrıntılı şekilde vakıf olmalarına ve kendi hayatlarını buna göre düzenlemelerine imkan vermez. Bu sebeple kur'an-ı kerîm'de de işaret edildiği gibi her toplumda belli bir kesimin dinî ilimlerde ihtisaslaşması ve böylece dinin anlaşılması, yorumlanması, ferdi ve içtimaî hayatta insanlara yön verecek ilke ve hükümlerin onun aslı kaynaklarından çıkarılması işini üstlenmesi gereklidir.

“Yiğit, Delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden gelen fetva (fütyâ, çoğulu fetâvâ, fetâvî), sözlük anlamı olarak; “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh terimi olarak “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” demektir.

Hız. Peygamber'in hadislerinde ve islâmiyetin ilk dönemlerinde fetva yerine daha çok fütyâ kelimesinin kullanıldığı, istiftâ, iftâ terimlerinin de yaygın bir kullanımının bulunduğu görülür. Ancak fetvanın, fıkıh literatüründe yer aldığı şekliyle fikhî bir işlem ve kurumu ifade eden terim anlamını kazanması daha sonraki asırlarda gerçekleşmiştir.

dört mezhebin fıkıh âlimleri, müctehid olan müftünin Kur'an ve Sünnet'e dayanarak icthad etmesi, müctehid olmayanın ise bir müctehidin görüşünü aktararak fetva verebileceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Anahtar kelimeler: Sadrüşşehîd, Buhara, Burhan Ailesi, Fetva, Müctehid, Hanefî Mezhebi.

**A VERIFICATION AND ANALYSIS OF SADRÜSŞEHİD HUSAMEDDİN
OMAR BİN ABDELAZİZ EL BUKHARİ'S "UMDETÜL MÜFTİ"**

Hüseyin AYDIN
Erciyes University, Institute of Social Sciences
Yüksek Lisans Tezi, August 2014
Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

ABSTRACT

Sadrüşşehid, a member of Hanafi sect, who lived in 12th Century in Bukhara, was one of the leading faqihs of his time. He produced copious works in Islamic Fiqh, notably Umdetü'l Müftü which he wrote according to Classical Fiqh.

There are accounts that the author, who was a member of Burhan Family, was descendant of Caliph Omar. Bukhara, one the most important centers of science and culture in Turkestan of the Middle Ages, was under the rule of certain powerful families. Burhan Family was a ruling ulama family in this area between 11th and 13th centuries. First genarch of the family was Abd al- Aziz b. Omer b. Maze known as sadr-ı kebir Numan-ı sani (Abu Hanifa 2.)

Husameddin Omar b. Abd al-Aziz who specialized in mental and transmitted sciences became one of Khorasan's distinguished scholars while his father was still alive. He had a lot of controversies with distinguished scholars and became successful. His fame spread over Transoxiana. It is related that he was notably excelling in fiqh and controversy, and rulers of his time respected him and acted on his advises.

Due to the fact that he died a martyr in Battle of Qatwan he was bestowed the title of martyr and called Sadrüşşehîd and due to his great- grandfather he was called Ibn Maze.

That Hanafi Fiqh was born in a region like Iraq which is intellectually and commercially dynamic, socio-culturally and ethnically diverse for being Islam's window to North and east, it also spread and flourished in Iran, Khorasan and Turkestan which had the same qualities amply as Iraq had, was of paramount impact on the formation of the baselines of Hanafi fiqh.

Although it is ideal in Muslim society for every Muslim to learn daily provisions and rules from the principal source of the religion namely the Quran and the Sunna that is not possible for everyone to do. Without distinction of language, race, color and nationality people all over the world are bound to first believe in Allah paying attention to the divine inspiration then adopt the religion He sent through the conveyance of His prophet and obey his commands and prohibitions. However people's abilities and opportunities don't let them to understand the provisions and Essentials of the religion and plan their lives according to these. Thence, as evidenced in Quran well, a certain part of every society should undertake the work of specialization in religious sciences thereby explaining and construing religion and inferring principals and provisions which will lead people in their individual and social life from their principal sources.

Fatwa (fütyâ, plural form fetâvâ, fetâvî), derived from the word fetâ which means adolescent and brave denotes a strong answer which issues or pronounces judgement on a case, solves complicacies. As a fiqh term faqih means written or spoken answer, a judgement made on a matter of fiqh by someone.

It is seen in the Prophet's hadits and early Islamic period fütya was used more commonly than fetva, istiftâ, iftâ were also widely used. Yet it happened in the subsequent centuries that fetva became a term which meant an act and establishment of fiqh as it stands in fiqh literature.

Fiqh scholars of four sects in Islam reached a consensus as for a mujtahid mufti to make decisions on the authority of Quran and Sunna and the one who isn't mujtahid can give fatwa by quoting a mujtahid.

Keywords: Sadrüşşehîd, Bukhara, Burhan Family, Fetva, Mujtahid, Hanafi sect

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL ONAY	iv
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZKISA ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-BUHÂRÎ’NİN HAYATI, ESERİNİN HANEFİ FIKHINDAKİ YERİ ve FETVA KURUMU

1. HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-BUHÂRÎ’NİN HAYATI	7
1.1. Müellifin Yaşadığı Bölgenin Genel Durumu	7
1.2. Müellifin Ailesi	8
1.3. Müellifin Hayatı	10
1.4. İlmî Şahsiyeti	10
1.4.1. Hocaları	11
1.4.2. Talebeleri	11
a) el-Merğînânî	11
b) Burhaneddin el-Buhârî	11
c) Radiyuddin Muhammed b. Es-Serahsi	12
1.5. Eserleri	12
2. İSLAM HUKUK TARİHİNDE FETVA KURUMU	14
2.1. İslam Hukukunda Fetva Kurumunun Mahiyeti ve Tarihi Süreci	15
2.1.1. Fetvanın lügat ve İstılah Anlamı	15
2.1.2. Fetvanın Tarihi Süreci	18
2.1.2.1. Müctehid İmamlar Öncesinde Fetva Kurumu (Sahabe ve Tabiin Dönemi)	21
2.1.2.2. Müctehid İmamlar ve Sonrasında Fetva Kurumu	22

2.1.2.3. Umdetü'l-Müftî'nin Fetva Literatürü Açısından Önemi	24
2.2. Fetvanın Manevi Boyutu ve İşlerliği	26
2.2.1. Fetva Ameliyesinde Yöntem	29
2.2.2. Müftü ve Müftünün Uyması Gereken Kurallar	31
2.2.3. Müsteftiye ilişkin Şartlar	33
2.3. Fetva Verme İşinin Kurumsallaşması	34
2.4. Sadrüşşehîd Öncesi Fetva Eserleri	36

İKİNCİ BÖLÜM

UMDETÜ'L-MÜFTİ'NİN TAHLİLİ

1. ESERİN ŞEKİL AÇISINDAN İNCELENMESİ	39
1.1. Eserin Nüshaları ve Tezde Esas Alınan Nüsha	39
1.2. Eserin Dayandığı Kaynaklar	40
2. ESERİN HUSUSİYETLERİ	41
2.1. Eserin Farklı Fetva Kitapları Yanındaki Konumu	41
2.2. Farklı Fetva Eserlerinin Umdetü'l Müftî İle Benzerliği	41
a) Fetevâ-i Kâdihân	41
b) Feteva-i Hindiyye	43
2.3. Feteva-i Kadıhan'da Müellife Ait Görüşler	44
2.4. Eserin Konuları Ele Alış-İşleyiş Usulü	45
2.5. Müellife Ait İki Eser Arasındaki Fark ve Benzerlikler	46
2.5.1. Umdetül' Fetevâ'daki Bazı Konular ve İçeriği	49
a) Seferinin Namazı	49
b) Cuma Namazı	50
c) Zekat Konusu	52
d) Oruç Konusu	57
e) Köleyi Hürriyetine Kavuşturma Konusu	60
f) Vedia Konusu	62
g) Âriye Konusu	64
h) Hibe Konusu	65
i) Şehadet Konusu	67
j) Edebü'l- Kadi Konusu	71
k) Eşribe Konusu	74
l) Vekalet Konusu	75

2.5.2. Umdetü'l Müftü'deki Bazı Konular ve İçeriği	79
a) Abdest Konusu	79
b) Abdesti Bozan Şeyler Konusu	80
c) Gülmek Konusu	80
d) Uyku Konuları	80
e) Hangi Durumda Gusül Gerekir Konusu	81
f) Yolcu Namazı	82
g) Cuma Namazı	83
h) Zekat Konusu	84
i) Fıtır Sadakası Konusu	84
j) Oruç Konusu	85
k) İftarı Mübah Kılan Özürlü	86
l) Oruçlu Kişiye Mekruh Olan Ve Olmayan Şeyler	86
m) Orucu Bozan Şeyler	87
n) Köleyi Hürriyete Kavuşturma Konusu	88
o) Vedâ Konusu	90
p) Âriye Konusu	91
r) Hibe Konusu	91
s) Edebü'l Kâdî Konusu	92
t) Şehadet konusu	93
u) Vekalet Konusu	93
v) Eşribe Konusu	94
SONUÇ	99
ŞAHISLAR SÖZLÜĞÜ	101
KAYNAKLAR	104
ÖZGEÇMİŞ	108

KISALTMALAR

(a.s.)	: aleyhi's-selâm
b.	: ibn, bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E.Ü.S.B.E	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
h.	: Hicrî
hk.	: hakkında
H.z.	: Hazreti
krş.	: karşılaştırınız
ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi
md.	: maddesi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
ty.	: yayım tarihi yok
Ü.	: Üniversitesi
vr.	: varak
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: ve devamı
yy.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

TEZ ÇALIŞMASI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırmanın Birinci Bölüm'ünün konusu, Umdetü'l Müftü'nin müellifi olan Sadrüşşehîd'in hayatı ve ilmî kişiliğidir. Ayrıca müellifin hocaları, öğrencileri, fıkıh ilmindeki yeri ve yazdıkları eserler üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur. Araştırmanın İkinci Bölüm'ünde, tahkik ettiğimiz eserle irtibatı olması sebebiyle fetva konusu ele alınmış ve bu konuya geniş yer verilmiştir. Devamında ise tahkikli metin yer almaktadır. Çalışmamızda döneminde Hanefî mezhebinin Mâverâünnehr alimlerinin önde gelenlerinden biri olan ve birçok öğrenci yetiştirmiş bulunan Sadrüşşehîd'in henüz gün yüzüne çıkmamış olan bir eserini ilim dünyasına kazandırmayı hedefledik. Tezimizdeki temel amacımız müellifin Umdetü'l-Müftü adlı eserinin tahkikli metnini ortaya koymak ve müellif Sadrüşşehîd'i okuyuculara ve özellikle bu alanda uğraş veren kişilere bir nebze olsun tanıtmaya çalışmaktır.

Kur'an ve Sünnet'in amelî hayatla ilgili hükümlerinden ve bu hükümlerin yorumlarından meydana gelen fıkıh ilmi, zamanla gelişmiş ve fetva kurumu teşrî derecesinde önem kazanmıştır. Bu bakımdan müftülerin gösterdikleri ilmi mesai sırf doktriner alanda kalmakla birlikte bunların gerçekleştirmiş oldukları mesainin İslam hukukunun kaynaklarından birini teşkil edecek vasıfları taşıdığını söylemek mümkündür. Bu çabalar İslam hukukunun canlılığında ve gelişmesinde önemli ölçüde pay sahibi olmuş, sonraki asırlarda ortaya çıkan yeni meselelere cevap verilebilmesini de belli oranda kolaylaştırmıştır. Kadıların hüküm verirken icihad ürünü fetvalardan faydalanmaları ve müftülerle istişare etmeleri, adli sahada geniş ölçüde kazâ birliğinin oluşmasına ve aynı ilmî disiplin içinde iç denetimin sağlanmasına hizmet etmiştir. Ayrıca fert ve toplumu ilgilendiren konularda yetkili mercilerce verilen fetvalar hem halkın dinî konularda bilgilendirilip aydınlatılmasına, hem de Müslüman toplumlarda

İslâm'ın anlaşılması ve uygulanmasıyla ilgili geleneğin belli bir çizgiyi korumasına yardımcı olmuştur.

Akademik çalışmalar genel anlamda önceki asırlarda yaşanmış olan ve dönemlerinin ilmi gündemini meşgul eden çeşitli konuları ele aldığı gibi bazen de günümüz için söz konusu olan problemleri kapsamlı bir şekilde gerektiğinde geçmiş dönemlerdeki bilgilerle irtibatlı bir şekilde değerlendirilerek ortaya konmaktadır. Döneminin ilmi, içtimai ve çeşitli konuları hakkında bilgi veren eserler üzerinde yapılan tahkik nitelikli çalışmalar neticesinde, söz konusu eser, müellifi, yaşadığı dönem ile öğrencileri ve hocaları hakkında da birçok bilgi edinmek mümkün olmaktadır. İslam Hukuku alanında yapılacak olan bu tür çalışmaların kaleme alındığı döneme ışık tutup gerek zamanının bilginleri gerekse onların işlemiş oldukları konu ve bu konuları işleyiş tarzları hakkında bilgi vereceği kanaatindeyiz. Asırlar öncesine ait olan bir yazma eserin kapsamlı şekilde gerekli kaidelere bağlı kalınarak tahkik edilip ortaya konması ve böylelikle esere kolaylıkla ulaşmanın sağlanması elde edilen kazanımların bir diğeridir.

Tarih içerisinde farklılık gösteren toplum yapısını yansıtan eserde o günün şartlarında belirtilmiş olan hükümlerin dinin ana kaynakları temel alınıp farklı fikhi görüşler kıyaslanarak bu görüşlerin benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bununla beraber farklı fetva kitaplarına müracaat edilip bu eserlerle Sadrüşşehîd'in "Umdetü'l-Müftü" isimli kitabı konu, üslup, muhteva gibi açılardan mukayese edilmiş ve "Umdetü'l-Müftü"nin kendi alanındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu içerisinde şahısların ölüm tarihleri verilmeyip eserin son kısmında şahıslar sözlüğünde başlığı altında hicri ve miladi olarak verilmiş böylece bu konuda bir düzen sağlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Müellifin yaşadığı dönem olan h. VI. yüzyıl İslam dünyası ve Mâverâünnehr çevresinin siyasi ve ilmî durumu hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Dirâse kısmında birçok kaynaktan istifade edilmiş olup yararlanılan kaynaklara konunun sonundaki bibliyografyada yer verilmiştir. Tahkik kısmında ise eserde geçmiş olan ayet ve hadisler sayfa sonu dipnotlarda verilmiş ve bazı kelimelere dipnotlarda açıklama getirilmiştir. Tahkik çalışmasında yararlanılan nüshanın tek olması sebebiyle bu nüshanın elden geldiğince titiz bir şekilde okunması ve nüshadaki kelimelere bağlı kalınarak verilmesi

söz konusu olup tahkik neticesinde ortaya çıkan metin, uygun paragraf düzeni ve gerekli noktalama işaretleriyle birlikte, belirtilen tahkik kriterleri çerçevesinde ortaya konmuştur.

III. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Tez konumuz bir yazma eserin tahkik çalışması olmasından dolayı ilk işimiz Umdu'tü'l-Müftü'nün yazma nüshalarını araştırıp tespit etmek olmuştur. Ancak bütün araştırma ve gayretlerimiz neticesinde üzerinde çalıştığımız eserin sadece bir yazma nüshasının olduğu kanaatine ulaştık. İleriki sayfalarda da bahsedildiği gibi Müellife ait çok sayıda eser mevcut olup özellikle de fetva alanında eserlerinin bulunduğu isimleriyle birlikte belirtilmiştir. Dönemin şartları ve sosyal etkileşim gibi birçok sebebe bağlı olarak kimi zaman bir yazma eserin değişik nüshaları tahmin edilmeyecek kadar farklı mesafe ve yerlerdeki kütüphanelerde bulunabilmektedir. Bazen de tam tersi bir yazma eser, müellifin yaşadığı dönemin teknik vb. imkanların yokluğunun doğal neticesi olarak çok sınırlı yerlere ulaşabilmekte ya da sadece müellifin yaşadığı bölgede kalabilmektedir. Bu durumda aynı müellife ait yaygınlık özelliği olan eserler ile diğerleri arasında kurulan bağlar büyük öneme sahiptir.

Eserimizin nüsha sıkıntısından doğan eksiklikler, müellife ait diğer eserlerin de gözden geçirilip incelenmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Müellifin kitaplarının dışında, özellikle Hanefî tabakât eserleri olmak üzere başta Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve dipnotlarda kaynak gösterilen farklı ansiklopedilerden yararlanılmıştır. Bu sebeple özellikle konuyla alakalı ansiklopedi maddelerine müracaat edilmiştir. Bunlar içerisinde, 'Buhara, Mâverâünnehr, Karahanlılar, Burhan Ailesi, Sadrüş-şehid, Fetva, Fetvahane gibi maddeler yer almaktadır. Müellifin yaşamış olduğu dönem, yer ve milletlerarası ilişkiler gibi konular hakkında detaylı bilgilere ulaşmak amacıyla bu konulara genişçe yer veren farklı tarih kitapları incelenmiştir. Yazma içerisinde konularla bağlantılı olarak verilen âyetlerin yer aldığı sure ismi ve ayet numarası ve hadislerin tahriri yapılarak geçtiği yerler belirtilmiştir. Bunlara ilaveten ilmî akademik dergiler taranmış ve konuyla alakası olan makalelerden de tezin yazımında yararlanılmıştır.

IV. KONUYLA ALAKALI LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İslâm'ın ilk dönemlerinde herhangi bir fıkhi meselenin hükmünü öğrenmek isteyen kimse sorusunu sözlü olarak soruyor, cevabını da aynı şekilde alıyordu. Cevabın yazılı olarak verilmesi nâdir görülen bir husustur. Hicri II. (VIII.) asırdan itibaren ise icthad ürünü yazılı ve sözlü fetvalar tedvin edilmeye başlanmıştır. Hicri III. (IX.) yüzyıldan sonra fetvaların genellikle yazılı şekilde verilmeye başlandığı ve fetva makamının kurumlaşmasına paralel olarak bazı geleneklerin oluştuğu görülür.¹

Hanefî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin fıkhi, kendisinden on sekiz yıl ders aldığı Hammad b. Ebî Süleyman vasıtasıyla, İbrahim en-Nehâî, Alkame ve Esved yoluyla Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi sahabe bilginlerine dayanır. Hz. Ömer'in Irak ekolüne etkisi İbn Mes'ûd vasıtasıyla olmuştur. Hz. Ali ise kazâ ve fetvalarıyla Iraklılara önderlik yapmıştır.

Ebû Hanîfe'nin ders ve fetvâ vermedeki usûlü, rivayet ve anâ necilerin sema (dinleme) usûlünden farklıdır. Onun ders halkasında iki türlü müzakerenin oluştuğu anlaşılıyor. a) Talebeleri için verdiği düzenli fıkıh dersleri. b) Dışardan ve halk tarafından cevabı istenilen sorular (istiftâ). Hanefî mezhebi istişâre esasına dayandırılmıştır. Ebû Hanife meseleleri tek tek ortaya atar, öğrencilerini dinler, kendi görüşünü söyler ve onlarla konuyu bir ay hatta daha fazla süreyle münakaşa ederdi. Meselenin incelenmesinde hazırlığı olan ve icthad derecesinde bulunanlar da düşünce ve icthadlarını söyledikten sonra, bu mesele hakkında müzakere bitmiş sayılır ve sıra Ebû Hanife'ye gelirdi. O, meseleyi yeniden izah ve tasvir ettikten, kendi delillerini ve icthadını ortaya koyduktan ve gerekli düzeltmeler yapıp cevaplar verildikten sonra, alınan karar çoğu defa delillerden tecrit edilerek son derece veciz cümlelerle bizzat kendisi tarafından imla ettirilirdi. Bu imla vecizeleri daha sonra fıkıh kaideleri haline gelmiştir.²

Yukarıda belirtildiği üzere Ebû Hanîfe, fıkhi meseleleri ders halkasında talebeleriyle birlikte ele alıp tartıştıktan sonra ortaya çıkan çözümleri onlara yazdırıyordu. Bu şekilde

¹ Fahrettin Atar, 'Fetva' md., *DİA*, XII/494; Fahrettin Atar, *İfta Teşkilatının Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, y.1985, sy.3, s.20-45.

² el- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdâd*, XI/307 vd.; el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsuhum*, Nasbü'r- Râye mukaddimesi, I/29-30; Hamdi Döndüren, 'Hanefî Mezhebi' md. *Şamil İslam Ansiklopedisi*, II, 327.

bir taraftan Hanefî mezhebinin çeşitli konularla ilgili görüşleri toplanırken bir taraftan da ortaya çıkan ictehadların belli kitap ve bab başlıkları altında bir araya getirilerek tasnif ve tedvini sağlanıyordu. Bu ise daha sonra kaleme alınacak sistematik fıkıh kitapları için belirli bir temel oluşturuordu.

Talebelerinden Muhammed b. Hasan eş- Şeybânî'nin derlediği ve ondan da tevâtür ve şöhret yoluyla nakledildikleri için 'zâhirü'r- rivâye' (el-usûl) olarak anılan "el-Asl (Mebûs), Ez- Ziyâdât, el- Câmîu'l- Kebîr, el- Câmîu's-Sağîr, es- Siyerü'l- Kebîr, es- Siyerü's- Sağîr" adlı eserler Hanefî fikhının ilk ve en güvenilir kaynaklarını oluşturmaktadır.³ Bu eserler gibi fikhın bütün konularını ihtiva etmeleri yanında daha sonraki âlimlerin görüşlerine ve kendi dönemlerinde ortaya çıkan meselelere getirdikleri çözümlere de yer veren fetâvâ, nevâzil ve vâkıât kitapları ile belli bazı konulara hasredilen eserler, fıkıh usulü ve Hanefî ulemâsının hal tercümelerini konu edinen çalışmalar binlerce cildi bulan zengin bir literatür oluşturmuştur.

Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî hicri VI. asır Mâverâünnehr Hanefî fıkıh bilginlerinin önde gelenlerindedir. Hanefî fıkıh kültürüne önemli eserler bırakan Sadrüşşehîd fikhın hemen hemen her alanına önemli katkılar sağlamıştır. Sadrüşşehîd'in bu eserinin tahkikinin yapılması hem İslam Hukuku literatürüne katkı sağlaması ve hem de araştırmacıların fıkıh ve fetva usulü alanındaki suallerine cevap bulmalarına kolaylık sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Sadrüşşehîd'e kadar ki zaman diliminde fetva alanında bir çok eser telif edilmiştir. Onuncu yüzyılda Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rustuğfenî ve Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Ebu'l-Leys es-Semerkindî daha sonraki asırda ise Ebû Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Nesefî, Ebu Ali Muhammed b. Velid ez-Zâhid, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin Hâherzâde, onikinci yüzyıl başlarında Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim el- Hasirî, Ebû Amr Osman b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Fadli, Ebu Ali İmaduddin el-Lamişi, Sadrüşşehid, Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî ve Ebu'l Fetih Abdurreşit b. Abdurrezzak el-Velvâlicî gibi müellifler bu alanda eser ortaya koymuştur. Bu asrın ikinci yarısında ise Ahmet b. Musa el-Keşşi,

³ Ahmet Özel, 'Hanefî Mezhebi- Literatür', md., *DİA*, XVI/21.

Ebu'l Hasan Siraceddin Ali b. Osman el-Ûşî ve Fetevâ'i Kâdihân müellifi Fahredin Hasan b. Mansur fetva alanında eser telif etmişlerdir. Sonraki asırlarda da bir çok Hanefi uleması tarafından bu konuda çalışmalar devam etmiştir.

Osmanlı döneminde yetişmiş olan fıkıh alimlerinin bir kısmı aynı zamanda şeyhülislamlık görevinde bulunmuşlardır. Bunlarında fetva alanında eserleri bulunmaktadır. Ancak bu dönemdeki fetva eserlerinin ekseriyeti klasik fıkıh sistematığı tarzında olmayıp soru cevap şeklinde ortaya konmuştur. Sorularda Zeyd, Amr, Hind, Zeynep gibi temsili isimler kullanılmış olup cevaplar ise “olur, olmaz, caiz olur, lüzumludur” şeklinde verilmiştir. Zenbilli Ali efendi olarak bilinen Alaaddin Ali b. Ahmed Muhammed el-Cemâlî, İbni Kemal olarak tanınan Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşa, Muhyiddin mehmed b. İlyas Çivizade, Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi bunlardan birkaçıdır.

Müellif Sadrüşşehid'in eserinde sık sık konunun mahiyetine göre “mahsuru yoktur, olur, olmaz, caizdir, vaki olmaz, caiz olur, caiz olmaz” şeklindeki ifadeler rastlanmaktadır.⁴ Ancak bu tür ifadeler gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra gelmektedir.

⁴ Sadrüşşehid, *Umdetü'l Müftü*, s, 29,35, 41, 42, 46.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-BUHÂRÎ'NİN HAYATI, ESERİNİN HANEFİ FIKHINDAKİ YERİ ve FETVA KURUMU

1. HÜSAMEDDİN ÖMER b. ABDÜLAZİZ el-BUHÂRÎ'NİN HAYATI

1.1. Müellifin Yaşadığı Bölgenin Genel Durumu

Sadrüşşehîd'in yaşadığı bölge bugünkü Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Bu bölgede çok eski devirlerden beri şehirler kurulmuştur. Müslümanlar bu bölgeye geldiği sırada şehrin hükümdarına Buhar-Hudat (Buhar-hudah=buhara sahibi) deniliyordu. Buhara'nın tarihi Müslümanların bu bölgeye gelmeleriyle aydınlanmaya başlar. Şehir, h. 54 (m. 674) yılında Muâviye'nin Horosan valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından fethedilmiştir. Katvan savaşından sonra şehir, putperest karahıtaylar'ın idaresine girmiştir.⁵ Buhara tarihi boyunca genişlemiş veya küçülmüş, fakat asla yerini değiştirmemiştir. Samaniler h. 260-389/ m.874– 999'den önce bu şehirde başta İmam Muhammed b. İsmâil el-Buhâri olmak üzere pek çok alim çıkmıştır.⁶ Sâ mâniler devrinde burada önemli bir saray kütüphanesi bulunup zamanın birçok önemli alimleri bu kütüphaneden istifade etmiştir. Günümüzde 200000'i aşkın bir nüfusa sahip olan Buhara, Orta Asya'nın ilim ve kültür merkezi olma özelliğini Taşkent ve Semerkant'a bırakmıştır.⁷

⁵ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara -1985, s. 220-226,255-256; Ahmed ibn Ebu Yakub ibn Cafer ibn Vehb ibn Vedih el-Yâkubî, *Tarihi Yâkubî*, 2/236-237; Ali Öngül, 'Burhan Ailesi' md *DİA*, VI/430-432.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara-1984,s.39,34,45,49,50,80.

⁷ Ramazan, Şeşen ' Buhara' md *DİA* , VI/363-367.

1.2. Müellifin Ailesi

Ortaçağ'da Türkistan'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Buhara bazı nüfuzlu ailelerin yönetimindeydi. Burhan ailesi, Buhara'da h. V-VII. (m. XI-XIII.) yüzyıllarda "sadr" ünvanıyla hüküm süren ve Hanefi fukahasının en önde gelen temsilcileri olan bir ulema ailesidir.

H. Ömer'in soyundan geldiği rivayet edilen aile fertlerinin hepsi "Burhanuddin" veya "Burhanu'l-mille ve'd-din" lakabını aldığı için burhan ailesi (Burhanoğulları) adıyla meşhur olmuştur. Ailenin ilk reisi "Sadr-ı Kebir Nu'mân-ı Sâni (İkinci Ebû Hanife)" diye bilinen Abdülaziz b. Ömer b. Mâze'dir. "Bahrü'l-ulûm", "Burhânu'l-mille ve'd-dîn" unvan ve lakaplarıyla tanınan Abdülaziz b. Ömer b. Mâze daha önce Merv'de oturuyordu. H. 495'te (m. 1102) Mâverâünnehr'de Karahanlı hâkimiyetine son veren Selçuklular'ın Horasan Meliki Sencer, Merv'i kendisine merkez yaparak bölgeyi yeniden teşkilâtlandırdıktan sonra siyasî bakımdan tehlikeli gördüğü İmam Ebu İshak İbrahim es-Saffâr'ı Merv'e getirdi. Onu burada ikamete mecbur etmek suretiyle bertaraf edince Abdülaziz b. Ömer b. Mâze'yi "Nu'mân-ı Sâni" ünvanıyla Buhara sadrı tayin etti ve kendisini kız kardeşlerinden biriyle evlendirdi. Sencer bu davranışıyla Karahanlı hükümdarları ile ulemâ arasında süregelen anlaşmazlığa da son vermiş oluyordu. Burhan ailesi dinî vazifelerinin ve ilimlerinin yanında büyük servete de sahip oldukları için böylesine nüfuzluydular ve âdetâ emîr telakki ediliyorlardı.

Abdülaziz b. Ömer büyük bir Hanefi fakihi idi. Çağdaşlarından Zemahşerî onun için bir methiye yazmış, büyük Hanefi fıkıh âlimi Neseî⁸ de kendisini İslâm hukukunda otorite kabul etmiştir. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze muhtemelen m. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiştir. Burhan ailesinden önce İsmâilî ve Saffârî sülalelerinin hüküm sürdüğü şehir daha sonra Mahbûbilerin eline geçmiştir. Buhara ve bütün Mâverâünnehr'de Hanefî mezhebinin ileri gelenlerine 'sadr' denilirdi. Hatta Buhara'da sadr-ı cihân ve sadr-ı şer'at lakabını taşıyanlar bile vardı. Ailenin ilk reisi hariç diğerleri kaynaklarda hep 'şehid' ünvanıyla anılmaktadır ki; bu onların Karahanlılar ve Karahıtaylılar tarafından öldürüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır. Abdülaziz'in yerine oğlu Sadrüşşehid Hüsâmeddin Ömer geçti. Burhan ailesi Karahıtaylar'a tâbi olduktan sonra

⁸ Ebu Hafs Necmuddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail en-Neseî'dir. (461-537/1068-1142)'dir.

Karahıtaylar bu ailenin mânevi nüfuz ve otoritesini tanıdılar ve onları kendi temsilcileri olarak kabul ettiler.

Mâverâünnehr h. 612 (m.1216) yılında Hârizmşah Alâeddin Muhammed tarafından zaptedilinceye kadar Karahıtaylar'ın elinde kaldı. Ancak Hârizmşah'ın buradaki hâkimiyeti fazla sürmedi ve Buhara h.616'da (m.1220) Cengiz Han'a teslim olan ilk şehirlerden biri oldu. Bu siyasî değişmelere rağmen Burhan ailesi dini otoritesini her dönemde muhafaza etmiştir. Moğolların ortalığı kasıp kavurduğu sıralarda yalnızca dini ilimler ve din âlimleri gelişme imkânı bulabiliyordu. Karahıtaylar, Sadrüşşehid Hüsâmeddin Ömer'in yerine kardeşi Tâcû'l-İslâm (Tâcû'd-dîn) Ebû'l-Mekârim Ahmed b. Abdülazîz'i getirdiler ve dinî otoritesini tasdik ettiler. Nizâmî-i Arûzî'ye göre⁹ Karahıtaylar'ın tayin ettiği vali her hususta sadrın tâlimatına uymak zorunda idi. Tâcû'l-İslâm'ın, 1156-1163 yılları arasında öldüğü tahmin edilmektedir. Kitâb-ı Mollazâde'deki şecereye göre¹⁰ Burhan Ailesinin son sadrı, 'Seyfeddin', 'Melikü'l-İslâm', 'Ebû'l-Meâli' unvan ve lakaplarıyla bilinen Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz'dir. Aslen Buhara'nın Târâb köyünden olan Mahmud Târâbî adlı bir esnaf Buhara'da Moğollar'a ve Buhara aristokratlarına karşı tamamen halka dayalı bir ayaklanma başlattı. Hanefî fıkıh âlimi Şemseddin Mahmud b. Ahmed Mahbûbî de bu isyanı destekliyordu. Târâbi etrafına toplanan büyük bir kalabalıkla Buhara'ya girdi. Sadrların reisi ihtiyatlı davranarak isyana karşı çıkmadı. Târâbi Buhara'da hâkimiyetini kuvvetlendirdikten sonra Mâverâünnehr'in en büyük dinî rütbesini taşıyan Burhan ailesinden Ahmed'in yerine Şemseddin el-Mahbubiyi sadr olarak tayin etti. Bundan sonra Burhan Ailesi mânevi ve siyâsi nüfuzunu kaybetti. Ahmed karahıtaylar'dan destek sağlayarak Buhara'ya tekrar hâkim olmak istediye de başarılı olamadı.

Hicri 636 (m.1238) yılındaki olaylardan sonra Buhara'da sadr ünvanını taşıyanlara rastlanması ise muhtemelen Mahbûbî sülâlesi sadrları ile ilgilidir. Çünkü Burhan sülâlesinin yerine geçen Mahbûbî sülâlesi sadrlarında da Burhan Ailesine ait bilinen unvan ve lakaplar görülmektedir.¹¹

⁹ Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, s.22.

¹⁰ Muînülfukarâ, Kitâb-ı Mollazâde, I/44-45.

¹¹ Öngül, 'Burhan Ailesi' md *DİA*, VI/430-432.

1.3. Müellifin Hayatı

Hicri VI. asır Hanefî fıkıh alimlerinden olan es-Sadrü's-Şehîd'in tam adı, Ebû Muhammed Husâmuddîn Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'dir. Sadrüşşehîd¹² (el -Husâmu's-Şehîd diye de bilinir.)¹³ Hicri 483 (m.1090) senesinde doğdu.¹⁴ Safer 536'da (Eylül 1141) Semerkand'da meydana gelen Katvân savaşında bir çok alimle birlikte şehid düştü,¹⁵ naaşı Buhara'ya götürülerek orada defnedildi. Bu sırada şehid edilen âlim sayısının 10.000-12.000 civarında olduğu söylenmektedir. Sadrüşşehîd'in savaş sırasında veya esir edilip savaş sonrasında öldürüldüğüne dair farklı rivayetler bulunmakta, ayrıca naaşının bir yıl sonra Buhara'ya nakledilip orada defnedildiği belirtilmektedir.¹⁶

1.4. İlmi Şahsiyeti

Kardeşiyle beraber babasından özel ders alarak yetişen Sadrüşşehîd zamanında Mâverâünnehr Hanefî âlimlerinin en önde geleniydi. Babasının vefatından sonra yerine oğlu Hüsameddin Ömer geçmiştir. Katvan savaşında şehid düştüğü için buna nisbetle kendisine şehid ünvanı verilerek 'Sadrüşşehîd' ve ayrıca büyük dedesine nisbetle de 'İbn Mâze' diye anılmıştır. Aklî ve naklî ilimlerde derinleşen Husâmuddîn Ömer b. Abdülaziz daha babası hayattayken Horasan'ın tanınmış âlimleri arasına girdi. Tanınmış alimlerle bir çok münazaralara girip başarılar sağladı. Sonra şöhreti Mâverâünnehr'de yayıldı. Özellikle fıkıh ve münazara alanında üstün olduğu, devrin hükümdarlarının kendisine saygı gösterip tavsiyelerine göre hareket ettikleri rivayet edilmektedir.¹⁷

¹² Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, nşr.Şuayb el-Ar navut, Beyrut-1985, XX/97; Mustafa Abdullah eş-Şehir bi-Hacı Halife, Kâtip Çelebi, (ö.1067/1657) *Kesfuzzunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul-1941, I/563- 569; Yusuf Ziya Kavakçı, s.85.

¹³ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara-1990, s.44; Kâtip Çelebi, I/46; Ebu'l-Fadl Zeynuddin b.Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah el-Mısri, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat-1962, s.46; Ebü'l Hayr İsmâuddîn Ahmed b. Muslihiddîn Mustafa,Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve misbâhu's-Siyâde fi mevzuâti'l-ulûm*,Kahire-1968, II/277; Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdilhay el-Hindî, Leknevî (ö.1304/1886), *Kitâbu el-Fevâ'idü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire-1906, s.149; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l Arifîn Esmâu'l-Müellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul-1951, I/783.

¹⁴İbn Kutluboğa, , s. 217-218; Zehebî, *Târîh*, 36/420.

¹⁵ Yusuf Ziya Kavakçı, XI-XII. *Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra al-Nahr İslam Hukukçuları*, s. 274; Osman Çetin, *Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.20-21.

¹⁶ Özel, 'Sadrü's-Şehid' md *DİA.*, XXXV/425.

¹⁷ Özel, 'Sadrü's-Şehid' md *DİA.*, XXXV/425.

1.4.1. Hocaları

Kaynaklarda başta babası Ömer b. Mâze olmak üzere Ali b. Muhammed b. Hizam, Ebû Sa'd İbnu't-Tuyûrî ve Ebû Talib b. Yusuf gibi hocalarının adları zikredilmektedir.¹⁸

1.4.2. Talebeleri

Talebeleri içerisinde en tanınmış olanlar, el-Hidâye müellifi Burhanuddin el-Merğînânî, el-Muhîtu'l-Burhânî'nin müellifi olan yeğeni Burhanuddin el-Buhârî ve Radiyuddin es-Serahsidir.

a) el-Merğînânî (v.1197)

Tam ismi, Ebu'l-Hasan Burhânuddin Ali b. Ebu Bekr b. Abdülcelil el-Ferğânî el-Merğînânî er-Riştânîdir.¹⁹ Başta fıkıh olmak üzere bütün islami ilimlerde derin bilgi sahibi olduğu nakledilir. el-Hidâye isimli eseri, Osmanlılar zamanında çok itibar görmüş olan Hanefî fıkıh kitabıdır. İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin el-Câmiu's-Sağir'i ve Kudûrî'nin el-Muhtasar'ına dayanarak kaleme aldığı Bidâyetü'l-Mübtedî adlı eserinin şerhidir.²⁰ Ayrıca Kitâbu'l Bidâye, Kitâbu't-Tecnis ve'l Mezîd, Menâsiku'l-Hac, Kitâbu fi'l-Ferâiz, Şerhu'l-Câmi'l-Kebîr eserleri de bu müellife aittir.²¹

b) Burhaneddin el-Buhârî (v.1219)

Sadrüşşehîd'in yeğeni olan el-Buhârî'nin tam adı, Burhânuddin (Burhânü's-Şerfa) Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârîdir.²² Merğinan'da doğdu. Babasından ve amcası olan Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer'den ders aldı. Babası, dedesi ve büyük dedesi gibi o da devrinde Hanefî ulemasının önde gelenlerindendi. el-Muhîtu'l-Burhânî, Zahîretu'l-fetâvâ gibi önemli eserlerin müellifidir. Halep'de Nûriyye ve Haleviyye Medreselerinde hocalık yapmış, ardından Dımaşk'ta Hatuniyye Medresesinde müderrislik hizmeti vermiş ve orada da vefat etmiştir.

¹⁸Zehebî, *Siyer*, XX/97.

¹⁹ İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fadl Zeynuddin b.Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah el-Mısrî, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat,1962, s.42; Kevseri, *Husnü't-Tekâdi*, s.104; Leknevî, el-Fevâ'idü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, nşr. Ahmed Za'bî, Beyrut -1998, s.141; Özel, s.56

²⁰ Özel, s.56

²¹Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, II/702; Yusuf Ziya Kavakçı, s.132-135; Zehebî, *Siyer*, 21/231,232; Kâtip Çelebi, I/228,569,II/1250,1622,1660; Leknevî, s.142-144.

²² Özel, s.57; Taşkoprîzâde, *Miftâh*, II/252; Kâtip Çelebi, I/344,823.

c) Radiyuddin Muhammed b. Es-Serahsi (v.1175)

Sadrüşşehid'den fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Halep'te medreselerde ders okutmuş ve daha sonra Şam bölgesinde ilmi faaliyetlerini sürdürmüş, orada vefat etmiştir. Yine Sadrülislam Tâhir b. Mahmud ve 'el-Ensâb' müellifi Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî gibi alimler de Sadrüşşehîd'den ders okumuş öğrencileri arasında yer almaktadır.²³

1.5. Eserleri

Sadrüşşehîd Hüsâmuiddin Ömer, Hanefî fikhına dair birçok eser telif etmiştir. Eserlerinin isimleri ve özellikleri şöyledir:²⁴

a) Umdetü'l Müftî: Tahkikini yapmış olduğumuz eserin adıdır. Eser hakkında geniş bilgi ileriki sayfalarda verilmiştir.

b) el-Fetâva'l-Kübrâ: Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil, Nâtıffî'nin el-Vâkıât adlı eserleriyle Fetâva'l-Fadlî ve Fetâvâ-i Ehl-i Semerkand'ın meselelerini ihtiva etmekte olup Cemâlüddin Mahmud b. Ahmed b. Mesud el-Konevî tarafından ihtisar edilerek faydalı bilgiler eklenmiştir.²⁵

c) el-Fetâva' s-Suğrâ: Yusuf es-Sicistânî bu eserden seçmeler ve ilavelerle Münyetu'l-Müftü adıyla bir eser telif etmiştir. Eserin birçok nevadir meseleyi bulundurduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda eserde tedkiki güç denecek kadar hadis, ahkam beyanı, rivayetlerin fazlalığı yönünde mübalağa olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Talebelerinden Necmuddîn Yusuf b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Hâsî,²⁷ bu iki kitabı bâblara ayırarak tertib etmiştir.

²³ Özel, 'Sadrüşşehid' md *DİA.*, XXXV/425; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, I/430; Bağdadî, *İzâhu'l-Meknun fî ez-Zeyli alâ keifi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübü ve'l-Fünûn*, İstanbul-1947, II/154-155; Yusuf Ziya Kavakçı, s.68.

²⁴ Carl Brockelmann, GAL, (Suppl) I/462-640; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 44.

²⁵ Çelebi, II/1229; İbn Kutluboğa, s.218; Taşköprizâde, *Miftâh*, II/252; Leknevî, s.149.

²⁶ Çelebi, I/46. Zehebî, *Siyer*, xx/97; İbn Kutluboğa, s.218.

²⁷ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Ahmed Za'bî, Beyrut-1998, s. 226.

d) Vâkıâtü'l-Husâmî (el-Ecnâs): Nevâzil'in toplandığı bir eser olup Ecnâs şeklinde de isimlendirilmiştir.²⁸ Bu eser de el-Fetâva'l-Kübrâ'nın dayandığı kitaplardan derlenmiştir. Kaynak eserler onda olduğu gibi birer harfle gösterilmiştir. 'Nun' harfi Nevâzil'e, 'Vav' harfi Vâkıat'a, 'Be' harfi Ebu Bekir (r.a)' in görüşüne, 'Sin' harfi ise Semerkant ehlinin fetvalarına işaret etmektedir. Necmuddîn el-Hâsî bu eseri de tertib etmiştir. Muhammed b. Muhammed er-Reşîdü'l-Kaşğârî (v.687/1288) de Tehzîbu'l-Vâkıât adıyla Vâkıât'tan seçmeler yapmıştır.²⁹

e) Şerhu Edebi'l-Kâdî: Hassâf'ın Edebu'l-Kâdî adlı eserinin şerhi olan bu kitap meşhur ve mütedavil olup matbudur.³⁰

f) Umdetü'l-Fetâvâ: İki kısım halinde 33 bölüm ve 85 konu başlığından oluşan eser en çok vuku bulan meseleleri ihtiva etmektedir.³¹ El yazma olarak 115 varaktan ibarettir. "Umdetü'l-Müftü ve'l-Müsteftî" ile bu eser aynı kitaptır. İki kısımdan oluşan bu eserin birinci kısmı "Umdetü'l-Fetâvâ", ikinci kısmı ise tahkik çalışmamızı oluşturan eser ile benzer isme sahip olan kısım"dır. Ancak isim benzerliği ile beraber eserlerin içeriği birbirinden tamamen farklıdır.³² İleriki sayfalarda "iki eser arasındaki fark ve benzerlikler ile eserin nüshaları ve tezde esas alınan nüsha" başlıkları altında bu konu hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ayrıca Usûlü'l-fikh, el-Mebsût fi'l-Hilâfiyyât, el-Müntekâ, Şerhu'l-Câmi'l-Kebir, Şerhu'l-Câmi's-Sağîr adlı eserleri de mevcuttur. Sadrüşşehîd'in kitâbü't-Terâvih, Kitâbü't-Tezkiye, Kitâbü Mesâilî's- Şuyu, Kitbü'l-Hitân, Kitâbü Tabhi'l-Asîr, ve Zelletü'l-Kârî isimli risaleleri de çeşitli mecmualar içinde yer almaktadır.³³

²⁸Kâtip Çelebi, (ö.1067/1657); Taşköprizâde, *Miftâh*, II/559; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, I/783; Zuhaylî,s.390.

²⁹ Katip Çelebi, II/1998; Bağdatlı Vehbi, *Vâkıâtü 'l-Hüsâmî*, Süleymaniye Ktp nr: 575, varak 138.

³⁰ Özel, s.44; Çelebi, II/ 1224.; Carl Brockelmann, Suppl, I/292. II/1998.

³¹Zehabî, Siyer, XX/97-98; Çelebi, II/1169; Özel, s.45

³²Umdetü'l Feteva'nın el yazma nüshasının giriş sayfalarında bu şekilde bir taksimden bahsedilmiştir. Süleymaniye kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1108, bu ve değişik kütüphanelerde farklı on iki nüshası daha bulunan aynı isimdeki eserlerin tamamı, Manisa il Halk Kütüphanesinde bulunan ve 45 hk. No.812 olarak tanımlanan eserle, içerik, sıralama ve kapsam olarak farklıdır.

³³Bkz. Süleymaniye ktp Şehid Ali Paşa, nr.1060; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr.1160; Esad Efendi, nr. 3541.

g) Kitâbu Usûli'l-Fıkh: Usûlü Husâmuddin diye de adlandırılır. Eser muhtasar bir çalışma olup birçok bölümü içermektedir.³⁴

Eserin mukaddimesinde Sadrüşşehîd, kendisine gelen havâdis ve vâkıâtı bu eserde topladığını, ilave olarak da bazı kuralları eklediğini ifade etmiştir. Her meselede çeşitli rivâyet ve değişik görüşleri seçmiştir. Bunu da belli bir düzene göre yapmamıştır.

h) el-Fetâvâ'z-Zahîra: Burhânuddin Mahmud b. Ahmed'in eserleri arasında geçer. Zahîra isimli eserdir. Bu eserde Sadrüşşehîd'in fetvaları öğrencisi tarafından derlenmiştir.³⁵ Eserin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır.

i) Şerhu Kitâbi'n-Nafakât li'l-Hassâf: Hanefî fakihi Hassâf'a ait eserin şerhidir.³⁶ Kitâbu'n-Nafakât, Sadrüşşehîd'in şerhi ile birlikte Ebu'l-Vefâ el-Efgânî'nin tahkiki ile Dâru'l-Kütübi'l-Arabî yayımları arasında 1404/1984 yılında basılmıştır. Ayrıca Ruhi Özcan tarafından, "Hüsâmuş- Şehîd'in şerhiyle İmam el-Hassâf'ın en-Nafakât Kitabı" adıyla yayınlamıştır.³⁷

2. İSLAM HUKUK TARİHİNDE FETVA KURUMU

Sahâbe, tabiin ve tebeu't-tabiîn dönemlerinde müftülük resmî bir memuriyet niteliği taşıymıyordu. Fetva verme yeteneğine sahip bulunan herkes resmi görevi olsun veya olmasın fetva veriyordu. Ancak halifeler ictihad mertebesine ulaşmayanlara bu izni vermiyorlardı. Müftülüğün resmî bir makam olması ise fıkıh mezheplerinin teşekkül edip gerek devlet gerekse halk nezdinde kurumlaşmasıyla birlikte başlamıştır. Fıkıh mezheplerinin oluşum ve gelişimini tamamlamasından sonra başlayan taklit ve duraklama döneminde³⁸ ictihad mertebesini elde etmiş yüzlerce, binlerce âlim yetişmişse de bunların büyük çoğunluğu kendilerini müstakil müctehid olarak görmeyip Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Mâlik gibi müctehidlerden birine tabi olmayı tercih etmiştir. Ancak her asırda az sayıda da olsa herhangi bir mezhep İmamına tâbi olmayarak ictihad yapan âlimler çıkmıştır. Bu devirdeki müftüler fetva verirken, kadılar

³⁴ Zehebî, *Siyer*, 20/97-98; Çelebi, I/113; Zuhaylî, s. 390; Özel, 'Sadrüş-Şehid' md. *DİA.*, XXXV/426.

³⁵ Çelebi, I/ 823-824; Leknevî, s.205-206.

³⁶ Özel, 'Sadrüşşehid' md *DİA.*, XXXV/426.

³⁷ Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fak. Dergisi, Prof. Dr. M. Tayyip Okiç Armağanı, Ankara -1978, s. 171-224.

³⁸ ez-Zerka, Mustafa Ahmet, *Çağdaş Yaklaşımla İslâm Hukuku*, Tercüme: Servet Armağan, İstanbul-1993, I/141.

hükmederken genellikle tâbi oldukları mezhep İmamının prensipleri dışına çıkmamaya özen göstermişlerdir.

Abbâsiler döneminde şer'î mesele ve ihtilâflar kazâ-fetva ikilemi içinde çözülmeye çalışılmıştır. Abbâsi halifeleri hukukî düzenleme yaparken fakihlerin görüşlerine başvurmayı ihmal etmiyorlardı. Meselâ; Ebû Hanife'nin talebelerinden olan Ebû Yusuf, Hârûn Reşîd zamanında hem fetva işini hem de kadılıkudât ünvanıyla kazâ vazifesini yürütmekteydi. Abbâsiler döneminde ortaya çıkan, adlî işlere kadıların, dini işlere müftülerin bakması ilkesi daha sonraki dönemlerde de ana çizgisini korumuştur.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi kayınpederi Edebâli'yi fetva işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ işlerine bakmakla görevlendirmişti. Edebâli'nin ölümü üzerine Dursun Fakih fetva işlerini de yürütmeye başladı. Osmanlı Devletinde XV. yüzyılın başlarında şeyhülislâmlık (meşihat) makamı kuruldu. Fetva yetkisi şeyhülislâmlık makamına ait olmak ve zaman içinde bu konuda özel bir prosedür ve teşkilât geliştirilmekle birlikte meşihat makamına bağlı olarak vilâyet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftüler de bulunmaktaydı.³⁹

Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı müftülük teşkilâtı vardır. Bu teşkilât diğer resmî ve idari görevleri yanında halkın dinî sorularını cevaplandırmakla da görevlidir. Ancak fetva vermeye yetkili bulunduğu alanlar oldukça sınırlı olup kanunlarla düzenlenmiş hukuki meseleler hakkında bir devlet organı sıfatıyla fetva veremez. Bu bakımdan bugün Diyanet İşleri Başkanlığı ve müftülükler tarihte olduğu gibi bir fetva kurumu olarak düşünülemez.

2.1. İslam Hukukunda Fetva Kurumunun Mahiyeti ve Tarihi Süreci

2.1.1. Fetvanın lügat ve Istılah Anlamı

“Yiğit, delikanlı” anlamındaki ‘fetâ’ kelimesinden gelen fetva (fütyâ, çoğulu fetâvâ, fetâvî), sözlük anlamı olarak; “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰ Fıkıh terimi olarak

³⁹ Ferhat Koca, ‘Fetvahâne’ md. *DİA*, XII/496-499.

⁴⁰ İsmail b. Hammad, *Cevherî, es-Sıhah Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l Arabiyye*, Kahire-1956, VI/2451-2452; Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, İbn Manzur (ö.771/1369), Beyrut-ty, *Lisânu'l-Arab*, XV/145-147;

“fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” demektir.⁴¹ Özellikle ortaya yeni çıkmış meselelerin cevabına “fetva” denmektedir. Buna göre fetva ile ictihad aynı anlamda olmaktadır.⁴² Örfte ise sorulan dinî sorulara müftüler tarafından yazılı veya sözlü olarak verilen cevaptır.

Fikhî bir meselenin hükmünü fetvaya yetkili kişilerden sormaya ‘istiftâ’ (suâl sorma), fetvayı isteyene ‘müsteftî’ (sâil, soru soran), böyle bir meseleyi açıklamaya ya da meselenin hükmünü sözlü ya da yazılı olarak cevaplandırmaya ‘iftâ’, verdiği fetva ile hükmü açıklayan da ‘müftü’ (mucîb) denir.⁴³ Tahkik çalışmamızın Arapça metin kısmının birkaç yerinde bu kelimeler “Müftü, kâdî” şeklinde aynı anlamda kullanılmış yer yer de kelime “fetva, yuftâ” şeklinde değişik kalıplarda kullanılmıştır.⁴⁴

Kendisine dayanılarak fetva verilen şer’î hükme veya bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetva için tercih edilene ‘müftâ-bih’, müftünün fetva verirken ve müsteftînin fetva isterken bilmeleri ve riayet etmeleri gereken usul ve kaidelere ‘âdâbü’l- müftü’ (âdâbü’l-fetvâ, resmü’l-müftü) adı verilir. Bir mesele hakkındaki muhtelif fikhî görüşlerden hangisinin fetvaya daha elverişli olduğunu gösteren tabirlere ‘alâmâtü’l-iftâ’ (alâmâtü’l-fetvâ) denir. Örneğin, “bununla fetva verilir, fetva bunun üzerinedir, bugün amel bunun üzerinedir, sahih olan budur” tabirleri gibi.

Kur’ân-ı Kerim’de fetva kelimesi ve müştakları dokuz âyette geçmekte olup hepsinde sözlük anlamına eşit olarak, hakkında bilgi edinilmek istenen bir konuda görüş sorma veya görüş bildirme (en-Nisâ 4/127, 176; el-Kehf 18/22; en-Neml 27/32), soru sorma (es-Saffât 37/11,149), rüyayı yorumlama (Yûsuf 12/41,43,46), vb. anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca on beş âyette yer alan “yeselûneke” (senden soruyorlar) ifadesi de

Muhammed Murtaza, ez-Zebîdî, (1203/1788) ,*Şerhu’l Kâmus el-Müsemma Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, Beyrut-ty X/375- 376.

⁴¹ Rağîb el-İsfehani, *Müfredat*, Tercüme, Abdülbaki Güneş, s.311; Fahrettin Atar, ‘Fetva’ md *DİA.*, XII/486-487 ;Umdetü’l Müftü’nin Kitâbu’z-Zekat ve Bâbu’n-Nafaka başlığı altında da bu anlama gelecek şekilde geçmektedir.

⁴² Orhan Çeker, *İfta ve Bir Fetva Defteri Örneği*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Dergisi, Konya-1996, sy.6 s.35-53.

⁴³ Atar, ‘Fetva’ md *DİA.*, XII/486-487.

⁴⁴ Sadrüşşehid, s.29, 35, 56, 82, Kitâb-u Edebü’l Kâdî, Bâbu Salât-ı Cum’a, kitabü’s-savm ve faslu fi’l keffâreti başlıkları.

genellikle “Senden konuyla ilgili dîni hükmün ne olduğunu soruyorlar” anlamını taşımaktadır.⁴⁵

İslâm toplumunda ideal olan, her Müslümanın günlük hayatında uygulayacağı hüküm ve kuralları dinin asıl kaynağından yani Kur’an ve Sünnet’ten öğrenmesi ise de bunun bütün fertler bakımından gerçekleşmesi mümkün değildir. Dil, ırk, renk ve ülke farkı gözetilmeksizin yeryüzündeki bütün insanlar ilahî vahye muhatap olup önce Allah’a iman etmek, sonra da O’nun peygamber aracılığıyla gönderdiği dini benimseyip onun emir ve yasaklarına uymakla yükümlüdür. Ancak insanların sahip oldukları kabiliyet ve imkanlar, onların dinî hüküm ve esaslara ayrıntılı şekilde vakıf olmalarına ve kendi hayatlarını buna göre düzenlemelerine imkan vermez. Bu sebeple Kur’an-ı Kerim’de de işaret edildiği gibi⁴⁶ her toplumda belli bir kesimin dinî ilimlerde ihtisaslaşması ve böylece dinin anlaşılması, yorumlanması, ferdi ve içtimaî hayatta insanlara yön verecek ilke ve hükümlerin onun aslı kaynaklarından çıkarılması işini üstlenmesi gereklidir.

Kur’an-ı Kerim’de “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz”⁴⁷ ve, “Hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşine düşme”⁴⁸ meâlindeki âyetler hem toplum hayatında iş bölümünün önemine işaret etmekte hem de bunun dinî ilimler de dahil olmak üzere her alanda bilgi, ihtisas ve liyakata dayalı şekilde gerçekleşmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Mazeretinden dolayı teyemmümle yetinmesi gereken bir sahâbîye su ile boy abdesti aldırın ve bu yüzden hastalanıp ölmesine sebep olanlar hakkında, “Allah onları kahretsin, adamı öldürdüler; mademki bilmiyorlar, bilene sorsalar ya! Aczin, bilgisizliğin çaresi ve ilacı sormaktır”⁴⁹ diyen Hz. Peygamber insanları daima ilme teşvik etmiş, bilgisizliği ve bundan kaynaklanan cüretkarlığı kınamıştır. Bu sebeple, Allah katında özel yetki ve güçlerle donatılmış din adamları (ruhban) sınıfının bulunmadığı İslâm dininde Kur’an ve Sünnet’in iyi anlaşılmasını ve insanlara aktarılmasını sağlayacak, bunlardan hüküm çıkararak bütün Müslümanlara yol gösterecek âlimlerin yetişmesi farz-ı kifâye kabul edilmiştir.

⁴⁵ M.Fuat Abdülbâkî, el-Mu’cem, “S’el” md.

⁴⁶ et-Tevbe 9/122.

⁴⁷ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ, 21/ 7.

⁴⁸ el-İsrâ 17/36.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/ 330.

Kur'an ve Sünnet'te hükümler çok defa genel ve mutlak, naslar da sınırlı olduğu için onlardan hüküm elde edilmesi, "ictihad" denilen dinî hüküm ve bilgi edinme usulünü gerekli kılmıştır. Fetva da ictihada yakın bir anlam taşıyarak hem dinî-hukuki bir konu hakkında dinin asıl kaynaklarında mevcut bilgi ve hükmün açıklanması, hem de hakkında hüküm bulunmayan konularda belli kaynak ve metotlara bağlı kalarak dinî-hukukî hükmün elde edilmesi ameliyesinin genel adı olmuştur. Müslümanlar tarafından ortaya konan bu usül, Hz. Peygamber döneminden itibaren tarih boyunca Müslümanların dinî hayatının düzenlenmesi ve yönlendirilmesi kadar fıkıh literatürünün oluşmasında da önemli rol oynamıştır.

Verilen fetvalar dinin açık ve yerleşik bir hükmünün aktarılması veya açıklanması mahiyetinde olduğunda şâriin hükmünü beyan, Kur'an ve Sünnet'te hakkında hüküm bulunmayan bir konuda dinî hükmün araştırılması mahiyetinde olduğunda ise fikhî yorum, rey ve ictihad olarak değer hükmü taşımıştır.

2.1.2. Fetvanın Tarihi Süreci

Hz. Peygamber'in hadislerinde ve İslâmiyet'in ilk dönemlerinde fetva yerine daha çok fütüvâ kelimesinin kullanıldığı, istiftâ, iftâ terimlerinin de yaygın bir kullanımının bulunduğu görülür. Ancak fetvanın, fıkıh literatüründe yer aldığı şekliyle fikhî bir işlem ve kurumu ifade eden terim anlamını kazanması daha sonraki asırlarda gerçekleşmiştir. Kişinin doğumundan ölümüne kadar devam eden zaman dilimi içinde uygulamak zorunda olduğu dîni hüküm ve kurallar peygamberler aracılığı ile gönderilen ilâhî kitaplarda belirtilmiştir.

Hz. Peygamber, vahiy yoluyla aldığı Kur'an âyetlerini insanlara olduğu gibi tebliğ etmesinin (risâlet) yanı sıra, yerine göre onları tefsir etmek, âyetlerin delâlet ve işaretlerinden anlaşılan hükümleri bildirmek, kapalı olan yönlerini açıklamak, insanların sorularına cevap vermek (fetva), halk arasında vuku bulan ihtilafları halletmek (kazâ) ve kamu işlerini tedvir ve tanzim etmekle de (imâmet) görevliydi. Buna göre, o hem peygamber hem devlet başkanı hem müftü hem de bir kadı durumunda olup şer'î hükümlerdeki tasarrufları bu sıfatlardan biri ile yapıyordu. Hiç şüphe yok ki; bu tasarruflar arasında mahiyet ve sonuç itibariyle bazı farklılıklar bulunmaktadır. Fıkıh âlimleri, Hz. Peygamber'e ait bu tasarrufların birçoğunun hangi tür tasarruf içinde

mütalaa edileceği konusunda ittifak ettikleri halde bazıları hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hangi sıfatla olursa olsun onun verdiği hükümler ve yaptığı açıklamalar İslâm'ın ikinci derecede kaynağı ve müctehidler için şer'î birer esas kabul edilmiştir. Bununla birlikte risâlet görevinin tabii bir sonucu telakki edilen fetva gurubundaki hüküm ve açıklamaları, imâmet ve kazâ gurubunda yer alan tasarruflarına göre daha değişmez ve bağlayıcı bir karakterde görülmüştür.⁵⁰ Hz Peygamber dini bir hüküm bildirilmesini veya açıklanmasını isteyen bir soru ile karşılaştığında ya vahiy gelmesini bekler veya bizzat kendisi cevaplandırır. Ancak bu ikinci gurupta yer alan açıklamaların ne ölçüde vahiy mahsulü olduğu İslâm âlimleri arasında tartışılmışsa da bunları da bir nevi vahiy (vahy i gayr-i metlûv) sayan âlimlerin sayısı hayli çoktur. Mesela; oruç âyetleri⁵¹ nâzil olduğu zaman ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu herkes anlamış, fakat unutarak yiyip içmenin orucu bozup bozmayacağı hakkında bu âyetlerde açık bir hüküm bulunamamıştı. Nitekim, unutarak bir şeyler yiyen bir sahâbî Hz. Peygamber'e başvurmuş, O'da şöyle demiştir : “ Oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen kimse orucuna devam etsin; bundan dolayı ne kaza lazım gelir ne de kefaret”⁵² Efendimizin bu cevabı bir fetva niteliğinde olup bazı fıkıh âlimlerine göre, “Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiği hususlarda günah vardır”⁵³ meâlindeki âyetin tefsiri mahiyetini taşımaktadır.

Hz. Peygamber'e (a.s) ait fetva niteliği taşıyan bir kaç misalde şunlardır: Allah Resulü'ne “ Hangi sadaka daha faziletlidir?” diye soruldu, O'(a.s) da “ sağlığın yerinde malına düşkün, fakirlik korkusu ve zengin olma özlemi içinde verdiğindir.”⁵⁴ Hz.Âişe'nin “ Ya Rasulellah, ibn Cedân cahiliyye döneminde sılâi rahim yapıp fakirlere ikramda bulunuyordu, bu yaptıkları ona fayda verir mi?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber: (a.s) “ Hayır, fayda vermeyecektir, çünkü bu kişi bir gün olsun ‘Ya Rabbi kıyamet gününde günahlarımı affet’ demedi” şeklinde buyurmuştur.⁵⁵ Ebû Zerr (r.a) ın, Hz. Peygamber'e (s.a) yeryüzünde kurulan ilk mescidi sorması üzerine, Hz. Peygamber “Mescid-i Haram” dedi, ‘daha sonra hangisi?’ sorusu üzerine ise “ Mescid-i Aksâ”

⁵⁰ Karâfî, *el-İhkâm*, (neşr. Abdülfettah Ebû Gudde) Halep-1967, s.84-91; Atar, ‘Fetva’ md *DİA.*, XII /488

⁵¹ el-Bakara 2/183-185

⁵² Buhari, savm, 26; Müslim, sıyam, 17; Dârekutnî, 2/178-180; İbn Mâce, Sıyam,15

⁵³ el-Ahzâb 33/5

⁵⁴ Buhârî, kitâbu'z- Zekât, 2/1419 nolu Hadis; Müslim, 1/538 nolu hadis; Seyyid Cemîlî, Fetavâ-i Resulullah, Beyrut-1988, s.35

⁵⁵ Müslim,1/41 nolu hadis; ibn Hanbel, Müsned, 9/12128 nolu hadis; Seyyid Cemîlî, Beyrut -1988, s.45

cevabını vermişti.⁵⁶ Görüldüğü gibi İslam dinindeki fetva unsurunun oluşmasında şer'in kurucusu olan Hz. Peygamber'in örnekliliği söz konusudur. Yapılmış olan bütün işlemler temelde kaynaklara bağlı kalınmak şartıyla bu eksen doğrultusunda seyir izlemiştir.

Asr-ı saâdette fethedilen Yemen, Umman, Necran, Hadramut gibi bölgelerle Mekke, Taif gibi şehirlere vali, âmil, kadı, muallim statüsünde görevliler gönderilmiş, bunlar gittikleri yerde aynı zamanda fetva işlerini de yürütmüşlerdir. Ashabın Hz. Peygamber'den gördüğünü ve işittiğini anlayıp kavramak ve sonraki nesillere aktarmak bakımından muhtelif tabakalara ayrıldığı bilinmektedir. Onların içinde binlerce hadis rivayet eden sahâbiler olduğu gibi tek bir hadis rivayet eden veya hiç rivayeti bulunmayanlar da vardır. Hadis rivayet edenlerin hapsi de bu hadislerden şer'î hükümler çıkaracak güce sahip değillerdi. Ashabın içindeki râviler fakihlerinden çoktu. Aralarında rivayetlerden hüküm çıkarabilme dirâyetine sahip olanların sayısı 150 civarındadır. Kur'an'la birlikte birçok hadisi de ezberlemiş, nasların mânalarını, nâsîh ve mensuhunu ve diğer delalet yönlerini bilen bu gurup, fetva ehli ve fakih olarak kabul ediliyordu.

Sahâbi fakihler verdikleri fetva sayısı bakımından üç guruba ayrılmıştır.⁵⁷ En çok fetva vermekle meşgul birinci gurupta yedi sahâbi vardır. Bunlar: Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b.Mes'ud, Abdullah b.Ömer, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe'dir. Her birinden intikal eden fetvalar birer büyük cilt teşkil edecek sayıdadır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre'nin de dahil olduğu ikinci gurubun sayısı yirmi civarında olup her birinin verdiği fetvalarla birer küçük kitap oluşturulabilir. Üçüncü gurupta yüz yirmi kadar sahâbi vardır ki bunlardan çok az sayıda fetva nakledilmiştir. Bu fetvaların tamamı bir cilde sığacak hacimdedir. Bu gurup içinde yer alan sahâbilerden bazıları şunlardır: Ebû'd-Derdâ, Ubey b. Kâ'b, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Ubeyde b.Cerrâh, Hz.Hasan ve Hz. Hüseyin, Resûl-i Ekrem'in hanımlarından Safiyye ve Hafsa ve kızı Fâtımadır.⁵⁸

Ashabın fakihlerine herhangi bir mesele sorulduğunda Kur'an ve Sünnet'teki hükümlerle cevap verirler, bu iki kaynakta açık bir hüküm bulamadıkları zaman Hz. Peygamber'in

⁵⁶ Buhârî, 4/3425 nolu hadis; Müslim,1/520 nolu hadis; İbn Abidin, Reddül Muhtar,1/ 658; Seyyid Cemîlî, Beyrut -1988, s.94.

⁵⁷ Apaydın, H.Yunus,. "Sahabi Sözü'nün Hukuki Değeri-1", ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri -1990, sy. 4, s.323-347; İbn Hazm, Ebu Muhammed b.Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkam*, Tahkik A.M. Şakir, Beyrut-1983, 5/ 110.

⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, s.12-14; Abdülhay el-Kettânî, 1/140, 3/210.

kendilerine öğrettiği şekilde nasların genel çerçevesini, ilke ve amaçlarını gözeterek cevap ararlardı. Ashab ayrıca istişareye de büyük önem veriyordu. Halife Hz.Ebû Bekir ile Hz.Ömer, ihtilafı azaltıp birliği sağlamak ve şâriin maksadına isabet ihtimalini arttırmak amacıyla özellikle kamu hukuku alanında istişareye başvuruyor, böylece şûra icthadı yapıyorlardı. Bu icthadlar sonucunda varılan ihtilafsız hükümler (icmâ) ferdi hükümlerden daha güçlü sayılıyor ve buna muhalefet edilmiyordu. Ferdi icthadlar ise başkalarını bağlamıyordu. Sonraki dönemlerde yetişen fıkıh âlimleri aşağıda değineceğimiz sahâbenin ferdi görüşleriyle amel edilip edilmeyeceği mevzuunu tartışma konusu yapmış olmakla birlikte, sahâbe fetvaları her dönemde ayrı bir önem ve değer taşımıştır.

2.1.2.1. Müctehid İmamlar Öncesinde Fetva Kurumu (Sahabe ve Tabiin Dönemi)

Usulcüler gerek imâm (devlet başkanı), gerek hâkim ve gerekse müftü olsun sahabi sözünün diğer bir sahabi için hüccet olmadığı konusunda ittifak olduğunu belirtmişlerdir. Sahabi sözünden ne anlaşıldığı konusunda ise genel olarak “sahabî kavli” “sahabî fetvası” “sahabî mezhebi” ve “sahabî hükmü” gibi ifadeler arasında, “sahabî hükmü” tabiri hariç diğerleri hemen hemen birbirinin eş anlamlısı olarak, sahâbî'nin bir mesele hakkındaki görüşünü ifade için kullanılmış; Hâkim konumunda olan sahâbî'nin bir dâvâ mevzuunda vermiş olduğu yargı kararı manasında olan “sahabî hükmü” de, genelde diğer ifadelerle aynı anlamda kullanılmakla beraber yer yer onlardan ayrı tutulduğu olmuştur.⁵⁹

Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in hilâfetleri zamanında sahâbîler özellikle Medine'de oturuyor, zaruret bulunmadığı veya resmî bir göreve tayin edilmedikleri sürece bu şehirden ayrılmayı yeni fethedilen bölgelere gitmiyorlardı. Hatta rivayete göre Hz. Ömer ashâbın Medine'den ayrılmasını yasaklamıştı. Bu sebeple ilk iki halife döneminde icmâ kolayca oluşabiliyordu. Hz. Osman ise ashâbın Medine'den ayrılmasına izin vermişti. Bunun üzerine 2000 kadar sahâbî Küfe, Basra Dımaşk gibi şehirlere giderek oralarda yerleştiler. Her bölge halkı kendi bölgelerine gelen sahâbîlere özel ilgi gösteriyor ve dini konularda onlardan fetva istiyordu. Bu arada ilim meraklısı öğrenciler bu sahâbîlerin ders halkalarına devam ediyor, onların görüş ve hüküm çıkarma usullerini

⁵⁹ Apaydın, *Sahabi Sözünün Hukuki Değeri-1*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri -1990, sy. 4, s.324.

öğrenip benimsiyorlardı. Sahâbenin yetiştirdiği tâbîm nesli müctehidleri üstat, metot, muhit ve mâlumat farkına dayalı olarak ehl-i hadîs (Hicazlılar) ve ehl-i re'y (Iraklılar) adıyla iki guruba ayrılmıştı.

Hicazlılar'ın İmamı Saîd b. Müseyyeb, Iraklıların İmamı ise İbrâhim en-Nehaî idi. Hicazlılar daha çok Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Hz. Âişe; Iraklılar da Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Sa'd b. Ebu Vakkâs gibi sahâbîlerin fetva ve metodunu takip ediyorlardı. Hicazlı fakihler bir mesele hakkında fetva verdikleri zaman Kur'an ve Sünnet'e, ondan sonra da sahabe fetva ve hükümlerine başvuruyorlardı. Bunlar Ehl-i Medine teamülüne de (Amel-i Ehl-i Medine) büyük önem veriyor, zaruret bulunmadıkça rey'e itibar etmiyorlardı. Iraklı fakihler de Kur'an, Sünnet, icmâ ve sahâbe kavline dayanmakla birlikte muhitleri gereği rey'e sıkça başvuruyorlardı. Tabiî devrinde Medine'de başta Saîd b. Müseyyeb olmak üzere yedi fakih (fukahâ-i seb'a)⁶⁰ Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvûs b. Keysân, Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî; Basra'da Hasan-ı Basri, Muhammed b. Sîrîn, Katâde b. Diâme, Küfe'de Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda, Şüreyh b. Hâris, İbrahim en-Nehaî; Şam'da Ömer b. Abdülaziz, Mekhûl b. Ebû Müslim; Mısır'da Yezîd b. Ebû Habib, Ubeydullah b. Ebû Ca'fer; Yemen'de Abdürrezzâk es-San'ânî gibi fakihler fetva işlerini yürütmüşlerdir.

2.1.2.2. Müctehid İmamlar ve Sonrasında Fetva Kurumu

Tebeu't- tâbîm devrinde Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes gibi mezhep sahibi büyük İmamlarla hemen hemen her bölge ve şehirde müctehidler yetişmiş, Hz. Peygamber'in hadisleri, ashabın fetvaları hakkında bilgi edinerek akaid ve fıkıhla ilgili meseleler hakkında fetva vermişlerdir. Bu devirde gerek kadılar gerekse müftüler umumiyetle bizzat ictihad yapabilecek dirayette olup belli bir kişi veya ekole bağlı kalmamışlardır. İctihad kabiliyetine sahip olmayan kimseler de kendilerini herhangi bir mezhebe bağlanma mecburiyetinde görmeden diledikleri müftülerden fetva istemişlerdir. Dört büyük mezhebin fakihleri, sahâbînin fetva ve sözleri ile amel etmek konusunda birleşmişlerdir.

⁶⁰ Medine'de aynı asırda yaşamış olan tabîilerden yedi kişidirki bunlar; Saîd b. el- Müseyyeb (94/712), Ebû Bekr b. Abdîrahman b. Hâris b. Hişâm (94/712), Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk (107/725), Urve b. Zübeyr b. el-Avvâm (94/712), Süleyman b. Yesâr (107/725), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (104/722), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud (98/716) dur.

Bu usulü koyan ise tâbiîler'dir. Gerçekte tâbiîler'den bazısı ilim almadıkları sahâbîlerin sözlerinin dışına çıkmışlarsa da, hiç bir tâbiî, kendi hocası olan sahâbînin sözüne muhalif durum sergilememiştir. Ebû Hanife bunu açıkça söylemiştir. O; "Sahâbîlerin ittifak ettiği bir görüşü şartsız doğrudan kabul ederim, onların aralarında ihtilaf oluşmuş ise herhangi birinin görüşünü tercih ederim ve büsbütün onların görüşleri dışına çıkmam" demiştir.⁶¹

Ahmed b. Hanbel'inde kanaati aynıdır. Hatta Ahmed b. Hanbel, bir konu hakkında sahâbîlere ait bir görüş bulamazsa tâbiîlere ait görüşle amel ederdi. Sahâbîlerin bir hüküm üzerinde öne sürmüş oldukları değişik fikirler varsa ibn Hanbel'e göre bunların her biri ayrı ayrı değere sahiptirler. Onun kanaati, kendisinin sahâbîlerin sözleri arasında mukayese yapma gücüne sahip olmadığı ve böyle bir şeyin onların makamına saygısızlık olacağı şeklindedir.

Şâfiî mezhebine mensub bulunan usul yazarlarının beyanına göre, İmam Şâfiî sahâbînin sözü ile amel ederdi. O, ittifak halinde olan sahabilere ait görüşü hüccet saymış ancak Sahabiler değişik fikirler beyan etmişlerse onlardan bir tanesini tercih etmiştir.⁶² Ebû Hanife ve İmam Şâfiî, sahâbîlerin sözleriyle amel ettikleri halde, tâbiînin sözleriyle amel etmemişlerdir. Ebû Hanife, bu durumu açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: "İş İbrahim ve Hasan'a gelince, onlar da insan biz de insanız."⁶³ Şâfiî'nin tâbiîne ait bir sözü hüccet olarak kabul ettiği bilinmemektedir. İbn Kayyim el- Cevziyye bu konuda şöyle söyler: " İmam Şâfiî, bazen tâbiînin sözü ile amel ederdi." Şâfiî, bir konuda Atâ b. Ebî Rebah'ı taklit ettiğini net bir şekilde söylemiştir. Bu durum, Şâfiî'nin ilim ve fıkıh konusundaki olgunluğunu göstermektedir. Zira o, bu konuda Atâ'nın sözünden başka delil bulamamış ve onun sözünü daha sıhhatli görerek ona tabi olmuştur. Bir başka yerde Şâfiî, " bu, Atâ'nın sözüne uygun düşmemektedir" demiştir. Bu ifadeler Şâfiî'nin tâbiîyi taklit ettiğini göstermez. Çünkü Şâfiî görüşünü Atâ'ya nisbet edebilir ve onun kıyas'ına uyabilir. Veya meseledeki kıyas yönüne dikkati çekmiş ve kendinden önce Atâ'nın da bu mevzuda aynı rey'e sahip olduğunu göstermiş olabilir. Bunu başka türlü düşünmemize imkan yoktur. Çünkü Şâfiî, fıkıh kaynakları arasında tabiîlerin sözünü

⁶¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul-2009 s.46; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi İtikadi Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, tercüme, Abdulkadir Şener, İstanbul ty., s, 76-78.

⁶² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Umm*,7/246; *er- Risale, Sahabe Sözleri*, 3/596.

⁶³ Erdoğan, s.47.

zikretmediği gibi, istidlal metodunu birçok yerde saydığı halde, hiçbir yerde hüccet olarak tâbiînin sözüne işaret etmemiştir.

İmam Mâlik'e gelince; o tâbiînin sözünün hüccet olduğunu açık şekilde söylememiştir. Fakat Muvatta'da çoğu kez tâbiîlerin sözlerini rivayet etmiş ve bunları benimsemiştir. Özellikle Said b. el-Museyyeb, Salim b. Abdillâh b. Ömer ve onun azatlısı Nâfi gibi büyük tâbiîlerin sözlerini rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel ise, sahâbînin sözünün bulunması durumunda bunu, sahâbi kavlinin bulunmadığı konularda ise tâbiînin sözünü almıştır. Şayet tabiîler bir konu hakkında ihtilafa düşmüşlerse onların sözleri arasında mukayese ve tercih yapmaktan çekinmiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre her bir tâbiînin sözü ve onlar arasında ortaya çıkmış olan ihtilaflar ayrı ayrı kıymetlerini korumaktadır. Yani bunların hangisiyle amel edilirse edilsin hepsi de caiz olur.⁶⁴ Sahâbîlerin sözlerini reddedenler ve bu sözleri hüccet olarak kabul etmeyenler, tâbiîlerin fetva ve sözlerini daha kolay bir şekilde reddetmişlerdir. Bunlar, Şiiler, Hariciler ve Zahirilerdir.

2.1.2.3. Umdetü'l-Müftî'nin Fetva Literatürü Açısından Önemi

Asırlarca süren bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyada oluşup yerleşen, zamanla kendi içinde çeşitli alt ekoller ve temayüller barındıran Hanefî mezhebinin fıkıh doktrininin başlangıçta ameli veya farazi olarak gündeme gelen çeşitli münferit meselelere çözümler şeklinde doğduğu ve geliştiği, bu sebeple diğer fıkıh mezhepleri gibi Hanefî mezhep fikhının da temelde meseleci (kazuistik) bir karaktere sahip olduğu öncelikle belirtilmelidir. Bu durum çalışma konumuz olan eserde de açık şekilde görülmektedir. Toplum-hukuk ilişkisinin tabii bir sonucu olan bu özellik aynı zamanda mezhep fikhının, içinde bulunduğu şartları, içtimaî olayları ve gelişmeyi yakından takip etmiş ve her olayı kurala feda etmeksizin kendi özel şartları içinde değerlendirmiş olması demektir. Öte yandan Hanefî mezhebinde başlangıçtan itibaren henüz meydana gelmemiş, fakat meydana gelmesi mümkün ve muhtemel olan farazî meselelerin de fikhî tartışmalara ve çözüm arayışlarına konu edilmesi bazı mahzurlar da taşımakla birlikte gerek benzer olaylara getirilen çözümler arasında bütünlüğü sağlaması, mezhep içinde doktrinel düşüncüyü geliştirmesi, gerekse ilk İmamların rey ve icihadlarında gözettikleri amaç ve ilkeleri kavramaya katkısı açısından oldukça faydalı olmuştur.

⁶⁴ Ebû Zehra, .s.79-80.

Ancak bu tarz farazi meselelere tahkik çalışmamızı oluşturan eserde çok sık rastlanmamaktadır.

Hanefî fikhında usulün ve bilhassa nasların anlaşılmasıyla ilgili lafzî yorum kurallarının sonradan ve furûdaki yerleşik görüş ve çözüm örneklerine göre oluştuğu düşünülürse, fukaha metoduyla kaleme alınan usul eserleri bir bakıma bu mezhebin furûunun temellendirilmesi ve açıklaması sayılabilir. Hanefî fikhının genel karakteristiğiyle ilgili olarak söylenenler de aynı şekilde, mezhep İmamlarının diğer fikh mezheplerine göre farklılık arzeden ictehadları göz önünde bulundurularak yapılan bir değerlendirme ve genellemeden öte bir anlam taşımaz. Başka bir ifade ile, her fikhî mesele kendi şartları içinde değerlendirilip çözümlendiği ve mezhep fikhı da münferit meselelere getirilen çözümlerden oluştuğu bu çözüm örneklerini gruplandırarak her birini bir kurala bağlamanın bazı zorlukları bulunduğu için yapılacak tesbitler katı ve iddialı bir ilke olmaktan ziyade birçok istisnası da bulunan bir genel temayül belirlemesi mahiyetindedir.⁶⁵

Sadrüşşehîd'in konuyu işlerken aynı meseledeki farklı görüşleri bir arada işlemesi meselelere esneklik özelliği kazandırmıştır. Müellif bunu yaparken herhangi bir tercihe meyletmemiştir. Hanefî fikhının Irak gibi ilim ve ticaret yönünden canlı, İslam dünyasının kuzeye ve doğuya açılan penceresi olması itibariyle de sosyokültürel ve etnik yönden oldukça renkli bir bölgede doğması, Irak'ın yanı sıra aynı niteliklere fazlasıyla sahip olan İran, Horasan ve Türkistan'da yayılmış ve gelişmiş olması, mezhep fikhının hakim çizgilerinin oluşmasında son derece etkili olmuştur. Mesela; Ebû Hanife'nin hayatı boyunca ticaretle meşgul olması ve ticari hayatı yakından tanimasının, ilk nesilden itibaren Hanefî fakihlerinin büyük çoğunluğunun kadılık görevini üstlenmesinin mezhep fikhına derin etkileri muhakkaktır. Çok belirgin ve kesin bir özellik olmamakla birlikte Hanefî fikhında ibadetler ve muâmelât alanında mümkün olduğunca kolaylığın tercih edildiği ve bunun biraz da dönem ve bölgenin şartlarından kaynaklandığı söylenebilir. Hanefî fikhında muâmelât, özellikle de ticaret ve borçlar hukukunun halkın ticari örf ve adetleriyle ve ihtiyaçlarıyla da uyum içinde olarak bir hayli geliştiği, ticari muamelelerde ve borç ilişkilerinde açıklık, dürüstlük ve belirliliğin bulunması şartıyla hür teşebbüsün ve serbest ticaret ortamının korunmaya çalışıldığı

⁶⁵ Ali Bardakoğlu, 'Hanefî Mezhebi- Genel Karakteristiği' md., *DİA.*, XVI/19.

görülür. Hanefî fakihlerinin akitler ve ticari ilişkilerde sıkı ve kısmen şekli unsurlar üzerinde ısrar etmeleri bu şartları gerçekleştirmeye yöneliktir. Meselâ; selem akdine konu olan malın cins, tür, miktar, vasıf, süre ve teslim yerinin başlangıçta belirli ve biliniyor olması üzerinde hassasiyetle durulur. Ebû Hanîfe, bu şartların tam gerçekleşmeyeceği malların selem akdine konu olmasını câiz görmez.⁶⁶

2.2. Fetvanın Manevi Boyutu ve İşlerliği

Fetva verme (iftâ) bir nevi ictehad ameliyesi, şer'î bir hükmün ihbar, tebliğ ve açıklanması olarak görüldüğünden dini literatürde mânevi mükâfatı kadar uhrevî sorumluluğu da ağır bir dinî görev olarak nitelendirilir. İslâm âlimlerinin genel kabulüne göre müftünün fetvası “şer’-i müevvel”dir ve “şer’-i münzel” olan Kitap ve Sünnet’in açıklamasıdır. Buna göre müftü, “Helâldir, haramdır, caizdir, caiz değildir, bu işin dini hükmü şudur” gibi ifadelerle şâriin helâl, haram, sıhhat, fesad vb. hükümlerini nakletmekte veya açıklamaktadır. Bu sebeple fetva verme mesuliyetli bir iş olup bu görevi yapacak kimsenin birtakım şartları ve özellikleri taşımasını gerektirir. Kur an ve Sünnet’in genel ve özel hükümleri, ayrıca şer’î delillerden hüküm elde etme metodolojisi konusunda yeterli bilgi ve ihtisasa sahip olmayan kimsenin fetva vermesi yanlış olduğu kadar ağır bir vebali de doğurur. Kur’an’ın ve hadislerin mânalarını ancak sathî bir şekilde anlayabilen, din hakkında tam bilgi sahibi olmayan veya bilgisi olduğu halde meseleleri şer’î delillerinden çıkarma yeteneği bulunmayan, dinî ilimlerde ve özellikle şer’î hükümlerde yeterli derecede birikime ve metodoloji bilgisine sahip olmayan kimselerin ilim ve din adına söz söyleyip fetva vermesinin dini ilimler açısından bir değerinin olmayacağı gibi aynı zamanda İslâmiyet’e iftira, şer’î hükümler alanında sorumsuzca bir davranış, Müslümanların kutsal değerlerine karşı bir saygısızlık anlamı da taşır. Kur’an-ı Kerim’de, “Allah bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”⁶⁷ “Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, ‘bu helâldir, şu da haramdır’ demeyin, çünkü Allah’a karşı yalan söylemiş olursunuz. Şüphesiz Allah’a karşı yalan uyduranlar hiçbir zaman kurtuluşa eremezler”⁶⁸denilmek suretiyle kişinin yeterli bilgiye sahip olmadan dini konularda hüküm vermesinin ağır bir vebal olduğu bildiril-

⁶⁶ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, Kahire-1976, s.365-367; Bardakoğlu, ‘Hanefî Mezhebi Genel Karakteristiği’ md. *DİA* XVI/19.

⁶⁷ el-A’râf 7/33.

⁶⁸ en-Nahl 16/116

miştir. Hz. Peygamber bilmedikleri şeyler hakkında hemen fetva vermeye cüret edenler hakkında, “Bir kimseye ilimsiz (bilgisizce) fetva verilirse bunun günahı sadece bu fetvayı verene ait olur”⁶⁹ “Sizin fetva vermeye en cüretkar olanınız, cehenneme atılmaya en cesaretli olanınızdır”⁷⁰ demiş; “Yüce Allah ilmi kullarının kalbinden silmek suretiyle değil âlimlerin ruhunu kabzetmek suretiyle kaldırır, Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk kendilerine cahil birtakım kimseleri önder edinir. Banlara mesele sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı halde fetva verirler de hem kendileri sapıklığa düşer, hem de halkı doğru yoldan saptırırlar”⁷¹ mealindeki hadisinde de dinî konularda ancak bilgi ve ihtisasa dayalı olarak hüküm verilip açıklama yapılabileceğini vurgulamıştır.

Fetva, ağır sorumluluk yüklediği ve birtakım ön şartlar gerektirdiğinden olmalıdır ki ashab fetva vermekten genellikle çekinmiştir. Abdurrahman b. Ebû Leylâ bu hususu şöyle anlatır: “Hz. Peygamberin ashabından 120 kişiye yetiştim ki; onlardan birine bir mesele sorulunca diğerine gönderir, o da bir başkasına havale eder, nihayet mesele ilk Sahâbiye döner gelirdi”⁷² Hafızalarında binlerce hadis bulunan muhaddisler bile sadece hadisleri rivayet etmekle yetinir, fetva vermekten çekinir ve bu işi fakihlere havale ederlerdi. Muhaddis Şa’bî, “Biz fakih değiliz; biz ancak öğrendiğimiz hadisleri fakihlere ve duyduğu şeylerle amel edecek kimselere rivayet edenleriz” diyerek uzmanlık alanı dışındaki bir hususta söz söylemenin doğru olmadığını vurgulamıştır.⁷³

Fıkıh ve usul âlimlerine göre icthad ve fetva kelimeleri gibi müctehid, müftü ve fakih de esasında eş anlamlı kelimelerdir. Buna göre gerçek müftü müctehid olan kişidir.⁷⁴ İctihad şartlarını taşımayan başka bir müctehidin görüşünü naklederek fetva veren fıkıh âlimine müftü denmesi ise mecaz yoluyla. Hanefi fakihî İbnü’l Hümâm’ın şu sözleri fıkıh ve usul âlimlerinin bu konudaki görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir: “Usul âlimlerinin re’yi şu noktada birleşmiştir: Müftü ancak müctehid olan kişidir. Müctehidlerin görüşlerini ezberleyen, fakat kendisi müctehid olmayan kimse müftü sayılmaz. Böylesinin görevi, İmâm-ı Âzam gibi bir müctehidin görüşünü nakil suretiyle

⁶⁹ Ebû Dâvûd, ‘İlim’, 8

⁷⁰ Dârimi, ‘Mukaddime’, 20

⁷¹ Buhâri, ‘İlim’, 35, hadis no 100, İ’tisam 7; Müslim, ‘İlim’, 13/2573; Tirmizî, İlm 5/2654.

⁷² İbnu s-Salâh eş-Şehrezûrî, (643/1245) *Edebü’l-Fetvâ*, neşr, Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Kahire- 1992, s. 28.

⁷³ Atar, ‘Fetva’ md *D’A*, XII/490.

⁷⁴ İbn Abidin, *Haşiyeti Reddû’l Muhtar*, 1/69; Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Tercüme, İbrahim Kafi Dönmez, Ankara- 2000, s.448.

zikretmektir. Şu halde zamanımızda mevcut âlimlerin fetvaları gerçek fetva olmayıp müctehid müftülerin fetvalarını nakletmekten ibarettir. Bunun için de iki şey gereklidir. Ya kendisinin müctehide kadar uzanan bir senedi olacak yahut İmam Muhammed'in kitapları gibi elden ele dolaşan bir kitaptan nakletmiş olacak.”⁷⁵

Fetvanın güvenliği meselesi fetva işleminde son derece önemli olan hususlardan bir diğeridir. Dolayısıyla bir fetvanın güven duyulabilmesi için belli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Öncelikle fetvanın gelenekle güçlü bir bağlantısının olması. Fetvanın içinde yaşanan gerçekliği ihmal etmemekle beraber, gelenek fikrinden kopmaması, fıkıh geleneği zincirinin bir halkası olmasına dikkat edilmesi gerekir. Fetvanın gelenekle ilişkisinin en belirgin göstergesi, onun yaygın kabul gören geleneksel ekollerden birinin sistematığı temel alınarak oluşturulmasıdır. Tutarlı ve sistematik bir bütünlük içinde hareket etmeden bir âyet ya da hadise atfen vaaz edilebilir, ancak fetva oluşturulamaz. Gerek ekol sistematığına riayet gerekse terminolojiye sadakat, fetvanın güvenilirliğine tesir edeceği gibi, daha genel anlamda, dinin, din bilimlerinin, din adamlarının değeri açısından önemli etkiye ve katkıya sahiptir. Fetva hususundaki bir diğer gereklilik de her alanda fetva verilecekse olayların alanlarına ve konularına göre tasnif edilmesi zorunluluğudur.⁷⁶

Şeyhülislâm İbn Kemal ve onu takip eden Hanefî âlimleri, fukahayı ilmî güçleri bakımından ‘dinde müctehid, mezhepte müctehid, meselede müctehid, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashabü't-temyîz ve el-mukallidü'l mahz' olmak üzere yedi tabakaya ayırmışlardır. Bunlardan ilk üç tabakadaki müctehidlerin ictihadla, ashâbü't-tahrîcin de mezhep İmamlarının metot ve görüşüne bağlı kalarak hüküm çıkarabileceğini ve bu şekilde fetva verebileceğini, diğer üç grup içinde yer alan fıkıh âlimlerinin ise ancak zaruret durumunda ve başka bir müctehidin görüşünü nakletmek suretiyle fetva verebileceğini ifade etmişlerdir. Umdetü'l Müftü'de ise Ebu Hanife'den (rahimehullah) rivayet edildiğine göre kadılar üçe ayrılır: Birinci gurupta olan, sözü mücmelen ve mufassalen kabul edilendir. Bu kimse fakih ve takva sahibi olandır. İkincisi, sözü mufassalen kabul edilir mücmelen kabul edilmez; bu, takva sahibi olup ta fakih

⁷⁵ İbn Hümâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdülvâhid es- Sivâsî (861/1456), *Fethu'l Kadir*, 5/456-457; İbn Âbidin, 1/69.

⁷⁶ Apaydın, ‘Güven Duyulan Fetvanın Genel Çerçevesi’

olmayandır. Üçüncüsü sözü ne mücmelen ne de mufassalen kabul edilendir; bu, ne takva sahibi ne de fakih olandır.

Fıkıh ve usul âlimleri müftü ve müctehidi hatta kadıyı aynı konumda görüp bunların kural olarak ictihad ehliyetine sahip olması gerektiğini belirtmişlerse de hem İslâm'ın geniş bir coğrafyaya yayıldığı, hem de fıkıhın gelişiminin durup taklit ve duraklama döneminin başladığı IV. (X.) yüzyıldan itibaren taklit veya tercih derecesinde kalmış müftülerin yaygınlaştığı, birçok İslâm ülkesinde iftâ teşkilâtının oluşumuyla birlikte müftülüğün de resmî veya yarı resmi bir kamu görevi haline geldiği görülür. Sonraki dönemde müctehid ve müftülerin çeşitli tabakalara ayrılması da bu gelişmelerin sonucu olup biraz da mukallit müftülerin görev ifa edebilmesine açıklık getirmeyi amaçlar.

2.2.1. Fetva Ameliyesinde Yöntem

Yukarıda da belirtildiği gibi dört mezhebin fıkıh âlimleri, müctehid olan müftünün Kur'an ve Sünnet'e dayanarak ictihad etmesi, müctehid olmayanın ise bir müctehidin görüşünü aktararak fetva verebileceği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Kendisine fetva sorulan mukallid müftünün fetvayı kendi mezhebinden veya fetva soranın mezhebinden vermeye mecbur olup olmadığı, başka bir mezhebin hükmünü tercih veya nakledip edemeyeceği hususu tartışmalıdır. Bazı âlimlere göre mukallidin bir mezhebe bağlanması şarttır. Onun karşılaştığı bütün konularda veya bazı meselelerde kendi mezhebinden ayrılıp başka bir mezhebe göre fetva vermesi günah sayılır. Zira haklı bir sebep olmaksızın başka bir mezhebin hükmüyle amel etmek veya bu yönde fetva vermek bir bakıma dini hafife almak demektir. Diğer bir grup fakih ise bir mezhepten diğerine genel ve sürekli geçişin caiz olacağını, fakat bazı meselelerde başka mezhebin hükmüyle amel etmenin veya buna dair fetva vermenin doğru olmadığını söylemişlerdir.

Mukallid müftünün fetvayı kendi mezhebinden vermesi gerektiğini savunan âlimlere gere onun fetva verirken birtakım usullere riayet etmesi gerekir. Hanefî mezhebinde bulunan bir müftü, kendisine sorulan mesele hakkında Ebû Hanîfe'nin "zâhiru'r-rivâye" denilen kitaplardaki görüşünü, orada bulamazsa sırasıyla Ebû Yusuf'un ve İmam Muhammed'in o konudaki düşüncesini nakleder. Bu İmamlardan birinin görüşü, dönemin ihtiyaçları veya delilin kuvvetinden dolayı mezhebin sonraki dönem fakihleri

tarafından tercih edilmişse ona göre fetva verir. Umdetü'l Müftü'de ise: “Müctehit olmak faziletli olmayı gerektirir. Şafii'nin (rahimehullah) aksine bize göre cahilin taklidi caizdir”⁷⁷ ifadesi yer almaktadır. Müctehid olmayan bir müftü bir mesele hakkında birbiriyle çatışan görüşlerle karşılaşırsa bu hususta 'el-Bidâye, el-Muhtâr, Vikâyetü'r-Rivâye, Kenzü'd-Dekâ'ik, Mülteka'l-Ebhur' gibi muteber kitaplara başvurup bunlardaki görüşleri tercih eder; ardından bunların şerhlerindeki görüşleri tercih eder; daha sonra da fetva kitaplarına sıra gelir.

Mâlikî mezhebine mensup mukallid müftü mezhep âlimlerinin ittifak ettiği, mezhebe aidiyeti kesin olan veya daha öncekilerin tercih ettiği hükümlerle fetva verir. İmam Mâlik'ten rivayet edilen ictehadlarla mezhebe tâbi diğer müctehidlerin ictehadlarından hangisinin tercih edildiğini bilmeyen müftünün nasıl hareket edeceği mezhep fakihleri arasında tartışmalıdır. Bir görüşe göre daha ihtiyatlı olması bakımından en zor ve katı olanı, diğer görüşe göre ise İslâm'ın ruhuna Resûlullah'ın sünnetine uygun olması bakımından en kolay olanı ile fetva vermesi gerekir. Müftü olayı daha iyi bildiği için istediği görüşle fetva verebileceği şeklinde üçüncü bir görüş veya müftünün, mezhebin temel kitabı olan el-Muvatta ve el-Müdevvene'deki İmam Mâlik'in, ondan sonra İbnü'l Kâsım'ın, bunun ardından da diğer fakihlerin görüşlerine göre fetva vermesi gerektiği şeklinde dördüncü bir görüş de vardır.

Şâfiî mezhebine bağlı olan mukallit müftü mezhepte ittifak veya tercih edilen görüşe uygun şekilde fetva verir. Mesele hakkında İmam Şâfiî'nin iki görüşü bulunuyorsa bunlardan birini tercih ederek fetva veremez. Böyle bir durumda ya önceki tahrir ehlinin tercihlerine uyar yahut muhtelif rivayetlerden en doğru olanı alır. Bu mezhepte Büveytî, Rebî' ve Müzenî'nin Şâfiî'den rivayetleri büyük önem taşır. Hanbelî mezhebinde Kur'an'ı, Sünnet'i, Sahabe Kavlini istinbat ve tercihi bilen bir fakih kendisine sorulan bir sorunun cevabını Kitap, Sünnet ve fıkıh kaynaklarından araştırır; elinden gelen çabayı sarf ettikten sonra bizzat doğruluğuna kanaat getirip tercih ettiği görüşe uygun fetva verir; herhangi bir müctehidin görüşüne bağlı kalmaz. Ancak bu mezhepte bazı fıkıh kitaplarını okuduğu halde delillerden hüküm çıkarma derecesine ulaşamayan müftü özellikle Ahmed b. Hanbelî'nin görüşünü nakletmek suretiyle fetva verir. Gazzâlî'nin de içinde bulunduğu bir gurup âlim, mezhebinde derinleşmiş bir fakihin

⁷⁷ Sadrüşşehid, *Umdetü'l Müftü*, s.82

kendi mezhebine aykırı bir meselede başka bir müctehidi taklit etmesinin caiz olmadığını ifade etmişse de⁷⁸ Seyfeddin el-Âmidi, İbnü'l-Hümâm, Nevevî, İbn Hacer, Remlî başta olmak üzere bazı Hanefî ve Şâfiî fakihleriyle Maliki ve Hanbeliler'den büyük bir grup böyle bir fakihin - bir takım şartlara uymak kaydıyla- bazı meselelerde kendi mezhebinin hükmünü bırakıp başka mezhebin görüşüyle amel edebileceğini söylemiştir. Bazı fakihler de belli başlı mezheplerin hüküm ve delillerini, bunların mesnet usul ve prensiplerini öğrenip kavrayabilen âlim bir müftünün istediği mezhepten tercih edeceği görüşe uygun fetva verebileceğini ileri sürmüşlerdir. Şah Veliyyullah, Şevkânî, Sıddîk Hasan Han, Emir es- San'ânî, Leknevî gibi âlimler kısmen bu yolu takip etmişlerdir. Mustafa Ahmed ez-Zerka, Ebû Zehra, Mustafa es-Sibâi, Muhammed Yusuf Müsa, Abdülkerim Zeydân, Abdülkadir Üdeh, Mahmüd Şeltût, Alî es-Sâyis, Zekiyüddin Şa'bân gibi XX. yüzyıl âlimleri eserlerini bu esaslara bağlı kalarak yazmışlardır. Bu âlimlere göre Allah ve Resulü, belli bir mezhebe uymayı veya bir müctehidi taklid etmeyi değil ilim ehline başvurmayı emretmiştir, çünkü bütün fıkıh mezhepleri ilâhi vahiy ürünü olan Kur'an ve Sünnet'e dayanmaktadır.⁷⁹ Şu halde hiçbiri diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip değildir, bundan dolayı da muteber olma hususunda hepsi eşittir.

2.2.2. Müftü ve Müftünün Uyması Gereken Kurallar

Fakihler müftünün Kur'an, Sünnet, Arap grameri, önceki müctehidlerin birleştikleri ve ayrıldıkları hususları ve kıyası bilmesi gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Buna göre kendisine dinî bir meselenin hükmü sorulan müftü o meseleyle ilgili olarak Kur'an ve Sünnetin özellikle nâsîh ve mensuhunu, nüzul ve vürûd sebeplerini, âm ve hassını, muhkem ve müteşâbihini, mücmel ve müfesserini, ayrıca sünnetin mütevâtir, meşhur ve âhâd, kavli, fiilî ve takriri kısımlarını, sahih, hasen ve zayıf nevilerini bilmesi veya bunları araştırıp öğrenebilecek bir metot ve bilgi birikimine sahip bulunması gerekir. Müftü Kur'an, Sünnet ve icmâda açık olarak bulamadığı konuların hükmünü ictehad ederek çıkaracağı için delillerden hüküm çıkarma yollarını gösteren fıkıh usulü ilmini de iyi bilmelidir. Bunlardan başka müftünün sağlam düşünceli, dindar, zeki ve

⁷⁸ Ebu Hâmid b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, tercüme, H.Yunus Apaydın, İstanbul-2006, 2/396.

⁷⁹ Şaban, s.450.

anlayışlı olması, duygularına kapılmaması, zengin bir kültüre sahip bulunması da gerekir.

Kaynaklarda, müftünün uymakla yükümlü olduğu belli başlı şu kurallardan söz edilir ki; bu kurallar son derece önem arz etmektedir. Tabiîn âlimlerinin ve mezhep imamlarının kendilerine yöneltilen sorulara yeterli bilgi sahibi olduklarına kanaat getirdikleri takdirde cevap verdikleri, aksi halde bilmediklerini ifade edip cevap vermekten kaçındıkları yönünde birçok rivayet vardır.⁸⁰ Müftü sorulan soruyu iyice anladıktan sonra meseleyi çeşitli yönlerinden ele alıp incelemeli ve şer'î hükmünü eksiksiz ve doğru olarak soranın anlayabileceği bir şekilde açıklamalıdır. Cevabını bilmediği bir mesele ile karşılaşınca bunu açıkça belirtmeli ve meseleyi uzmanına havale ederek ilmine ve dindarlığına güvendiği kimselerle istişare etmelidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de istişare emredilmektedir.⁸¹ Bu emre muhatap olan Hz. Peygamber zaman zaman ashâbının fikrini sorduğu gibi Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer kendilerine bir mesele gelince sahâbîlerin görüşüne de başvurur, bazen de bunun için belli sahâbîleri toplantıya çağırırlardı. Bu tür uygulamalar sonraki asırlarda da devam etmiştir.

Fetvalarında orta yolu tercih etmesi gereken müftü, fazla katı veya fazla yumuşak davranışlardan kaçınmalıdır. Zira aşırı sertlik gibi aşırı yumuşaklık da fert ve toplum hayatında telâfisi güç problemler doğurabilmektedir. Fetva, meseleyi soran için halli güç bir çözüm getiriyorsa onu uygulayamayacak ve belki de bu sebeple büsbütün dinden soğuyacaktır. Halbuki Hz. Peygamber, “ Kolaylaştırın, güçlük çıkarmayın; müjdeleyin nefret ettirmeyin”⁸² buyurmuştur.

Dinî konularda aşırı müsamaha da kişide laubali ve gayri meşrû bir hayat sürdürme alışkanlığı doğurur. Müftü, müsteftiyi ciddi bir tavır içerisinde dinlemeli ve cevabını vermelidir. Müftü, müsteftinin meselelerini alaycı tavırla ya da çok anormal bir olaymış gibi dinleme adetinden uzak durmalıdır. Meseleler çok mahrem bile olsa müftü ciddiyetini muhafaza etmelidir. Sahabi kadınlar, en mahrem meselelerini Resulullah (s.a.s.)' a sorarlardı o da ciddi ve olgun tavır içerisinde dinler ve cevabını verirdi. Fâtıma binti Ebî Hubeys, Hz. Peygamber'e hitaben: "Ya Rasûlellah, ben istihâze kanı gören bir

⁸⁰ İbnu s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-Fetvâ*, neşr, Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Kahire-1992, s.28-35.

⁸¹ Âl-i İmrân 3/159; eş-Şûrâ 42/38.

⁸² Buhârî, "kitabu'l ilim" 1/69.

kadınım, bir türlü temizlenemiyorum, namazı bırakayım mı?" diye sordu. Efendimiz şöyle buyurdu: "Bu ancak damardan gelen bir kandır; hayız değildir. Hayız vakti geldiği zaman, namazı bırak, hayız süresi geçince kanı yıka, guslet ve namaz kıl."⁸³

Müftü bir yönüyle vâris demektir. Vâris olduğu kişi ise Rasulullah (a.s) dır. Rasulullah (a.s) hem sözü hem de fiili ile mutlak anlamda örnek bulunuyordu. Dolayısıyla onun yerini alan vâris de aynı şekilde olacaktır. Aksi taktirde gerçek anlamda bir verasetten bahsetmek mümkün olmaz. Şu halde müftünün fiilleri de, aynen sözlerinde olduğu gibi örnek teşkil etme durumundadır. Onları bu şekilde değerlendirmek bir gerekliliktir.⁸⁴ Diğer bir yönüyle böyle birisi vera sahibi olmak zorundadır.⁸⁵ Bu tavır içerisindeki müftü sıkıntılı anlardaki dost ve baba olur, hizmetlerinde çok etkili bulunur. Müftü, sabırlı ve anlayışlı olmalı, Müsteftiyi azarlamamalıdır. Müstefti, tahsil ve eğitim seviyesi gereği olarak meselelerini güzelce arz edememiş, dolaştırmış hatta lüzumsuz konuşmuş ve uzatmış olabilir. Soru sormayı bir tarafa bırakarak dert yanmaya geçebilir. Müftü, iyi bilmeli ki Resulullah (s.a.s.), soru soranı sabırla ve anlayışla dinliyor ve nasihatlerde bulunuyordu.

2.2.3. Müsteftîye ilişkin Şartlar

“Müftüler sana fetva verse de sen yine kalbine danış, fetvanı kalbinden al”⁸⁶ mealindeki hadis, müsteftinin kendisine verilen ruhsatları kullanıp kullanmamakta serbest olduğu, vicdanını rahatsız eden bir durum bulunduğu takdirde verilen ruhsatları kullanmayabileceği anlamını taşımaktadır.

Müftüden aldığı fetvaya göre amel ettikten sonra fetva değişmiş ve öncekine aykırı yeni bir husus ortaya çıkmışsa mükellefin fiilen gerçekleşen ameline bir noksanlık gelmez ve bu amel bâtil olmaz. İslam hukukunda benimsenen, “İctihad ictehad ile nakzolunmaz”⁸⁷ kaidesi bunu ifade eder. Fakat değişen fetvadan haberdar olduktan sonra davranışlarını yeni duruma göre düzenlemek mecburiyetindedir. Bir belde de sadece bir Müftü varsa, âmmînün buna başvurması vacib olur. Şayet birden fazla müftü bulunmakta ise, sahabe

⁸³ Buhârî, Hayız, 8/25; Müslim, Hayız,1/63.

⁸⁴ İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtübî, (790/1388) *el-Muvafakat*, İslami İlimler Metodolojisi, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul-1999, 4/249.

⁸⁵ Sadrüşşehid, *Umdetü'l Müftü*, s.82.

⁸⁶ Müsned, 1/194.

⁸⁷ Mecelle, md.16.

devrinde yapıldığı gibi arzu ettiğine sorabilir; daha alim olanına müracaatı gerekmez. Sahabe zamanında avam, hem fazıl hem de mefzûl olan kişiye sorardı.⁸⁸

Dini-hukukî bir mesele hakkında soru sormak, gerçeği öğrenerek bilgisizlikten kurtulma ve gereğiyle amel etme gibi meşru bir amaca yönelik olmalıdır. Böyle bir amaç gütmeyen meselâ başkasının ilmini denemek, cehaletini ortaya koymak, elde edilecek bilgiyi haksız yere kullanmak, gereksiz tartışmalarda bulunmak için soru sorup fetva istemek erdemli bir davranış değildir. İmam Mâlik'in de aralarında bulunduğu bazı âlimler, henüz meydana gelmemiş olaylar hakkındaki sorulara cevap vermeyi uygun görmezlerdi. İyi niyetten ve ihtiyaçtan doğmayan bir soruya cevap vermek, bazen kötü niyet sahibine yardım etmek ve onun sorumluluğuna ortak olmak anlamına gelir. İleri görüşlü bir âlim bu tür hatalardan kendini korumasını bilir.

2.3. Fetva Verme İşinin Kurumsallaşması

Hız. Peygamber zamanından itibaren Abbasi Halifesi Harun Reşid devrinde kâdılkudât olan Ebu Yusuf'a kadar müftüler aynı zamanda mücetehid oldukları için iftâ kaynağı olarak Kur'an ve Sünnet'te yer alan naslar yeterli oluyor, bu arada sahabe ve tâbiîn fetvaları da önemli bir yardımcı kaynak görevi görüyordu. Hicri ilk iki asırdan sonra kaleme alınan fıkıh ve fetva kitapları müftülerin iftâ kaynağı olmuştur. Bunlar arasında Ebû'l - Kasım es-Saymeri, İbnü's Salâh es Şehrezûrî, Nevevî, İbn Hamdan, Suyûtî, İbn Âbidin, Cemaleddin el-Kâsımî gibi fıkıh âlimlerinin Edebü'l-Müftü ve benzeri adlarla yazdıkları eserler veya Hatib el-Bağdâdî'nin 'el -Fakih ve'l- Mütefakkih', Şihâbuddin el-Karâfî'nin, el-İhkâm ve el-Furûk, İbn Kayyim el- Cevziyye'nin Î'lâmü'l - Muvakkî'în'i gibi konuya genişçe yer veren eserleri, ayrıca fıkıh kitaplarının "kitâbü'l-kazâ", fıkıh usulü kitaplarının "ictihad" ve "taklîd" bölümleri sayılabilir.

Selçuklularda ve özellikle Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebi fıkıh kitapları mukallit müftülerin başvuru eserleri haline gelmiştir. Endülüs'te Mâlikî, Mısır'da Fâtımîler devrinde Şia, Eyyübîler döneminde Şâfiî mezheplerinin, Memlûkler'de ise dört mezhebin fıkıh kitapları fakihlerin fetva kaynaklarını teşkil ediyordu. Genellikle her bölgede

⁸⁸ Ebu Hâmid b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, (505/1111) *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, tercüme, H.Yunus Apaydın, İstanbul-2006, 2/399.

müftülerin başvuracağı fıkıh kitapları belirlenmek suretiyle birliğin sağlanmasına çalışılmıştır.

Müftüler için rehber mahiyetinde “Resmü’l-Müftü”, “Edebü’l-Müftü” adıyla yazılan eserlerde bu tür düzenlemeler üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Genellikle Hanefî mezhebinin uygulandığı Osmanlı ülkesinde müftüler öncelikle “zâhirü’r-rivâye” kitaplarına bakarlar, eski âlimlerce tercih ve kabul edilmiş (müftâ bih, muhtâr), görüşlerin en doğrusu (esahh-ı akvâl) olarak değerlendirilen kanaatleri alırlardı. Bu niteliği taşımayan görüş ve icihadlar tercih edilmezdi. Fetvahanenin, ilk defa Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Zenbilli Ali Efendi’nin şeyhülislamlığının son dönemlerinde fetva işlemlerini takip etmek için fetva emini başkanlığında kurulduğu belirtilmekteyse de bâb-ı fetvâ da denen şeyhülislamlık içerisinde doğrudan fetvahâne adı altında bir resmî dairenin teşkil edildiğine dair devrin kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur.

Öte yandan fetvahâne bazı kaynaklarda, “şeyhülislam dairesinde müftülerle şer’iyye mahkemelerinin mercii olmak üzere ayrı bir daire halinde tesis olunan iftâ müessesesinin adı” şeklinde tarif edilmektedir.⁸⁹ Ancak bu birimin müftü ve şer’î mahkemeler yanında, başta padişah olmak üzere bütün resmi ve gayri resmi kişilerin her türlü dinî – hukukî sorusuna cevap hazırlayıp şeyhülislam’ın onayına sunan bir daire olduğu göz önüne alınırsa bu tanımın kapsam bakımından yetersiz olduğu görülür. Fetvahânenin kuruluşu ve başlangıç dönemlerindeki işleyişine dair fazla bilgi mevcut değilse de son dönemleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Son dönemde fetvahâne pusula odası, fetva odası,(hey’et-i iftâiyye) ve i’lâmat odası olmak üzere üç kısımdan meydana gelmekte ve buralarda fetva eminine bağlı olarak fetva emini muavini, i’lâmat müdürü, i’lâmat mümeyyizi, baş müsevvid, müsevvid gibi çeşitli memurlar görev yapmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde şeyhülislamlar verdikleri fetvalar için bunları isteyen kişilerden (müsteftî) bir ücret talep etmiyorlardı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren müsteftîlerden fetva işlemlerinden dolayı yedi veya sekiz akçe alınmış ve bunun iki akçesi fetva eminine verilmiş, kalan miktar fetva odasındaki diğer memurlar arasında paylaştırılmış, XVIII. yüzyılda ise her fetva için sadece üç para alınmıştır.⁹⁰ Sadrüşşehid’e göre ise Kadı, ancak evlenmesi haram olan akrabadan

⁸⁹ Ferhat Koca, ‘Fetvahane’ md *DİA.*, XII/496-499.

⁹⁰ Koca, ‘Fetvahane’ md *DİA.*, XII/496-499; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 197-201.

aralarında husumet olmadıysa hediye kabul edebilir veya verdiği hükümden önce hediyeleşmesi adet olanı alabilir; fakat adetten ziyade olanı kabul edemez. Kadı, kayıtları tutma karşılığında başkasının alacağı kadar ücret alabilir.⁹¹

2.4. Sadrüşşehîd Öncesi Fetva Eserleri

es-Sadru'ş-Şehîd'den önce fetva türünde eser yazmış olan müelliflerden bazılarını ve eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1-Rustuğfenî (v.345/956)

İsmi, Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rustuğfenî'dir, Semerkand Hanefî fakihlerindedir. Ebû Mansur Muhammed Maturidî'nin öğrencilerindedir. Fetâva'r-Rustuğfenî, Kitâbu'z-Zevâid ve'l-Fevâid, Kitâbu fi'l-Hilâf isimli eserleri vardır. Rustuğfenî nisbesi Semerkand'ın köylerinden birine nispetledir.⁹²

2-Ebü'l-Leys es-Semerkandî (v.393/1003)

İsmi, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Ebu'l-Leys es-Semerkandî'dir. İmâmu'l-Hudâ diye de anılmıştır. Ebû Cafer el-Hinduvânî'den fıkıh tahsil etmiştir. Kendisinden, Ebû Bekr Muhammed b. Abdirrahman et-Tirmîzî rivayette bulunmuştur. Tenbîhu'l-Ğâfilîn, el-Fetâvâ, Uyûnu'l-Mesâil, Te'sîsu'n-Nazar, el-Mukaddim fi's-Salât, Hizânetu'l-Fıkh, Bustânu'l-Ârifîn, en-Nevâzil fi'l-Fürû', Mecmûâtu'l-Fetâvâ, Nevâdiru'l-Fıkh, Muhtelifu'r-Rivâye fi Mesâilil-Hilâf, Mabsût fi'l-Fürû', Şerhu'l-Câmi'u's-Sağîr li'ş-Şeybânî, Tefsîru'l-Kur'ân, et-Tetimme, el-Muhtelef isimli eserleri bulunmaktadır. Eserleri Fas'tan Endonezya'ya kadar tanınmış ve elden ele dolaşmıştır. Vefat yılı ile ilgili olarak 383/994 ve 393/1003 yılları gibi iki farklı tarih zikredilmektedir.⁹³

⁹¹ Sadrüşşehid,s.82.

⁹² Çelebi, I/67-70; Özel, s.30.

⁹³ Çelebi, II/1981; Leknevî, s. 220; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, II/ 490; Özel, s.31.

3-Neseî (v.424/1033)

İsmi, Ebû Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed en-Neseî'dir.⁹⁴

Bağdat'ta eğitim almıştır. Ebû Bekr b. Muhammed b. el-Fadl'dan fıkıh okumuştur.

Kendisinden ise Şemsuleimme Abdulaziz el-Hulvânî ve Cafer b. Muhammed en-Neseî ders almıştır. el-Fetâvâ, el-Fevâid fi'l-Fürû' isimli eserleri vardır. Buhârâ'da vefat etmiştir.

4-Hâherzâde (v.483/1090)

İsmi, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (Hüseyin) el-Buhârî'dir. Bekr Hâherzâde diye bilinir. Maverâunnehir âlimlerindedir. Ebû Sâbit Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'nin kız kardeşinin oğludur. Bu sebeple "kız kardeşin oğlu" anlamına gelen "hâherzâde" lakabını almıştır. Babasından, dayısı Ebû Sabit, Ebu'l-Fadl Mansur b. Nasr el-Kâğizî, el-Hâkim Ebû Ömer, Muhammed b. Abdilaziz el-Kantârî'den ders almıştır. Kendisinden ise Ömer b. Muhammed b. Lokman, Osman b. Ali el-Bîkendî ders almıştır. el-Mebsût, el-Muhtasar, et-Tecnîs, Şerhu'l-Câmi'i'l-Kebîr fi'l-Fürû' li'ş-Şeybânî, Fetâvâ-i Hâherzâde, Şerhu Edebi'l-Kâdî li-Ebî Yusuf, Şerhu Muhtasaru'l-Kudûrî isimli eserleri vardır.⁹⁵

5-Fadlî (v.508/1114)

İsmi, Ebû Amr Osman b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Esedî el-Buhârî'dir. Fadlî olarak bilinir. Hanefî fakihlerindedir. Ebu'l-Hasan Ali es-Suğdî'den ders almıştır. Kendisinden de Buhârâ ve Semerkand'ta birçok grup ders almıştır. Fetâvâ'l-Fadlî isimli eseri meşhurdur.⁹⁶

Bu isimlere ilaveten ayrıca Ebû'l-Abbas en-Nâtîfî'nin, el-Fetâvâ ve el-Vâkı'ât'ı; Muhammed b. İbrahim el-Hâsiri'nin, el-Hâvî fi'l-Fetâvâ'sı da bu alandaki başlıca eserlerdir.⁹⁷ Sadruşşehîd'den sonraki dönemlerde ve günümüze gelinceye kadar fetva

⁹⁴ Paşa, *Hedîyye*, I/309; Özel, s.32

⁹⁵ Paşa, *Hedîyye*, II/ 76; Leknevî, s. 164; Özel, s. 39.

⁹⁶ Çelebi, II/1227; Paşa, *Hedîyye*, I/653; Özel, s. 41.

⁹⁷ Özel, 'Hanefî Mezhebi- Literatür Başlığı', *DİA*, XVI/23; Özel, s.35-41.

alanında hayli eser yazılmıştır. Başta Fetâva'ı Hindiyye, Fetâva-i Kâdihân, Fetâva'ı Halîlî, Fetâva'ı Hayriyye, Fetâvâ-i Feyziyye gibi birçok fetva eseri ile birlikte yakın zamanda Mehmed Emre, Halil Günenç, Hayrettin Karaman, Yusuf Kardavi gibi birçok Fıkıh alimi de bu alanda eser kaleme almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

UMDETÜ'L-MÜFTİ'NİN TAHLİLİ

1. ESERİN ŞEKİL AÇISINDAN İNCELENMESİ

Kitabın dış kapak kısmında eserin ismi olarak ‘Kitabu Umdetü’l-Müftü fi Mezhebi İmâm Âzam Ebu Hanîfe’ kaydı yer almaktadır. Ancak kitabın isminin yazıldığı hat, yazı karakteri eserdeki yazı hattına pek benzememektedir. Bu nedenle, kitabın isminin başkası tarafından ya sonradan ilave edildiği veya kitabın istinsah edilirken yazıldığı düşünülebilir. Kitabın ismi başlığı altında okunması oldukça güç yaklaşık iki sayfa kadar eser ve müellifi hakkında övgü dolu sözler yer almaktadır. Eser adı serlevhadan yani ilk sayfanın üst kısmındaki süslemeli yazıdan alınmıştır.

Toplam 65 varaktan ibaret olan eser abadî kağıda nestalik yazı türüyle yazılmıştır. Telif tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayıp istinsah tarihi h. 883 (m.1477) olarak belirtilmiş ve eserin sonunda Muhammed b. Muhammed Ömer el-Hanefî ismi zikredilmiştir. Her sayfa 19 satırdan ibaret olup el yazmadaki çift sayfa bir a4 belgesine rahatlıkla sığabilmektedir. Eserin dış ve iç boyutu 174x129-120x88 mm ebadında olup etrafı koyu kırmızı ortası içinde işleme bulunan kahverengi şeklindedir. Eserin yanak kısmında Arapça “Umdetü’l-Muftî” yazısı bulunmaktadır. Ancak bu yazı yukarıda bahsetmiş olduğumuz ilk sayfadakinden yazı, şekil ve boyut olarak tamamen farklıdır. Ele alınan konulara ilişkin ana başlıklar koyu renkte yazılmış ardından açık renk yazı ile konu işlenmiştir.

1.1. Eserin Nüshaları ve Tezde Esas Alınan Nüsha

Eserle ilgili uzun süre içerisinde gerçekleştirdiğimiz kütüphane araştırmaları, Kültür Bakanlığı kayıtlarının incelenmesi, elektronik ortam taraması ve araştırma merkezleri ile gerçekleştirdiğimiz iletişim sonucunda “Umdetü’l-Müftü” adını taşıyan birçok eserin

olduğunu fark ettik. Başlangıçta düşüncemiz Sadrü'sh-Şehîd'e ait değişik kütüphanelerde farklı nüshalarının bulunabileceği yönündeydi ancak araştırma neticesinde müellife ait yalnızca bir nüshanın olduğunu gördük. Tahkikini yapmak üzere Tezimizde esas aldığımız nüsha Kültür Bakanlığı Manisa İl Halk Kütüphanesi'nden temin ettiğimiz nüshadır.⁹⁸ Nüshanın tek olması sebebiyle nüsha karşılaştırması yapılamamıştır.

Eserleri kısmında da belirtildiği gibi aynı kişiye ait ve aynı ismi taşıyan yine konu başlıklarının da birçoğu aynı olan fakat içerik olarak tamamen birbirinden farklı olan, çalışmamızı oluşturan eser dışında değişik el yazmalar mevcuttur. Kanaatimizce uzun yıllar boyunca bu eser fark edilememiş veya eserin müellife ait olup olmadığı konusunda araştırmacılar şüpheye düşmüşlerdir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi müellife ait vermiş olduğu yirminin üzerindeki kitap ve risale ismi içerisinde bu eseri farklı bir eser olarak “Umdetü'l Müftü” ismiyle belirtmiştir. Yine bu eserle aynı olduğu söylenen “Umdetü'l Feteva” da farklı bir eser olarak belirtilmiştir.

1.2. Eserin Dayandığı Kaynaklar

Müellif es-Sadrüşşehîd Hanefî mezhebine mensup olması sebebiyle kendisinden önce yaşamış olan bir kısım Hanefî fakihlerinin görüşlerine çokça yer vermiştir. Hanefî mezhebi bilginlerinin görüşlerinin yanı sıra İmam Şâfiî ve Malik b. Enes'in de görüşlerine zaman zaman yer vermiştir. Başta Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife olmak üzere Züfer b. Hüzeyl, Ebu Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebu'l Hasen el-Kerhî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu Cafer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, Hasanü'l-Basrî , İbrahim en-Nehâî, Ebu Şücâ, Hammad b. Ebî Süleyman gibi meşhur fakihlerin görüşlerinden yararlandığı ve istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu isimlere ait olan fikhî görüşler yer yer müellifin görüşlerini takviye ve bazen de farklı görüş beyanları olarak eserde yer almıştır. Talak konusu işlenirken müellife atıf yapılarak “Sadrüşşehid ise vakıat'ında bu hallerin hepsinde de boşama gerçekleşir demiştir” ifadesi yer almaktadır.

⁹⁸ Bu bilgilere, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane bünyesinde bulunan Türkiye Yazmaları bölümüne <http://www.yazmalar.gov.tr/tarama.php> adresinden tarama yapılarak ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Manisa İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü ile iletişim kurularak ulaşılmıştır.

2. ESERİN HUSUSİYETLERİ

2.1. Eserin Farklı Fetva Kitapları Yanındaki Konumu

Başta tahkikini yapmış olduğumuz ‘Umdetü’l-Müftî’ olmak üzere Fetâvâ-i Kâdîhân, el-Fetâva’l-Bezzâziyye, el-Fetâva’l-Hindiyye, (el-Âlemgîriyye), el-Fetâva’t-Tatarhâniyye, el-Fetâva’l-Velvâliciyye vb. eserler sistemâtik fıkıh kitapları tarzında yazıldığı halde fetva kitapları olarak şöhret bulmuştur. Umdetü’l-Müftî pratik olarak özlü bilgilerle kendisinden istifade edilebilecek bir eserdir. Eserin günümüze kadar tanınmamış olması dolayısıyla onun kullanımını da engellemiştir. Saymış olduğumuz fetva mecmuası niteliğindeki eserlere nazaran fazla hacimli olmayan, bununla beraber fikhi meselelerde yukarıda belirtmiş olduğumuz bir iki konu hariç hemen her konuda çözümler sunan bir eserdir. Bu yönüyle de diğer klasik dönem fetva kitaplarından farklılık göstermektedir.

Konuların işlenişi sırasında herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeden değişik fakihlerin görüşlerine sıkça yer verilmesi eserde bulunan ayrı bir zenginliktir. Bu şekilde fikhi görüşler daha geniş bir yelpazede sunulmuştur. Bu görüşler zaman zaman mezhep görüşü olarak değil de direk fakîhe izafeten verilmiştir. Müellifin Hanefî mezhebi mensubu olması sebebiyle mezhebin görüşleri daima işlenen konuların temelini teşkil etmiştir. Klasik fıkıh sistematiğine göre düzenlenmiş fetva kitabı olan eser dönemindeki fikhi sorunlar hakkında da bilgi vermektedir.

2.2.Farklı Fetva Eserlerinin Umdetü’l Müftü İle Benzerliği

a)Fetevâ-i kâdîhân

Sadrüşşehid ile aynı asırda yaşamış olan Fahreddin Hasan b. Mansur Feteva-i kadıhan adlı eserin müellifi olup Sadrüşşehid’ten yarım asır sonra vefat etmiştir. Eserle ilgili yapmış olduğumuz inceleme neticesinde bu eser ile Umdetü’l Müftî arasında bir çok benzerliğin olduğu tesbit edilmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Her iki eserde de farsça kelimelere yer verilmekle beraber kadıhan’da farsça ibarelere daha fazla yer verilmiştir.

Her iki eserde de istihsan deliline sıkça atıflar bulunmaktadır.

Konu başlıklarından bazıları tamamen aynı olup her iki eser de bir çok konuda neredeyse aynı cümle terkipleriyle konu anlatımı yapmıştır.

Babu salatü'l merid, Babu salatü'l müsafir, Babu salatü'l Cuma, Babu salatü'l i'deyn, faslu meaili biir, faslu sadakat'u fitr gibi başlıklar bunlardan bazılarıdır. Konu anlatımında bir çok yerde ifade benzerlikleri ile braber aynı hükümlerin paylaşıldığı görülmüştür. Bazılarını şu şekilde belirtebiliriz:

Seferiliğin şehrin çıkış bölgesindeki yapıları geçtikten sonra başlayacağı, şehrin bitimindeki ölçü son binaların arasında az boşluk ve ziraat yoksa bunları geçmektir, Eğer aralarında fazla mesafe bulunursa ve bu binaların arasında ziraat yapıyorsa bunları geçmeden seferilik hükümleri başlar. Bu durumda şehrin evlerini geçtikten sonra seferiliğin başlayacağı, köylerde ise eğer köy şehre bitişirse sahih görüşe göre şehrin binalarını geçmenin gerekliliği, şayet şehre bitişik değilse köyün değil köy evlerinin geçilmesiyle sefer hükmünün başlayacağı.⁹⁹

Cuma, şehirlerde oturan erkekler (kadıhan'da hür ve akıllı olan ziyadesi vardır) üzerine farzdır. Şehrin genel açıklaması, içinde müftüsü olan ve hüküm veren, infaz edecek hakimi bulunan ve binaları Mina binaları kadar olan yerdir.¹⁰⁰

Hasta olan kişi oruç tuttuğu zaman şayet hastalığı artacaksa veya huma hastalığına sahip ise orucunu yer ve sonra kaza eder. Cariye bir kimse yemek pişirdiği, ekmek yaptığı ve elbise yıkadığı takdirde bu işlerden dolayı hastalanmaktan korkarsa orucunu yer ve kaza eder, buna kefarete gerekmez.¹⁰¹

Süt akrabalığının oluşmasında bize göre (Hanefi fukahası) onun azı da çoğu da aynıdır, Şafii rahimehullah ise süt bağının oluşması için beş ayrı vakitte beş emmenin gerektiğini söyler.¹⁰²

⁹⁹ İmam Fahreddin Hasan b. Mansur Kadıhan el-Özcendi el-Fergani, *Feteva-i Kadıhan*, tahkik, Salim Mustafa el-Bedri, Lübnan-2009, 1/148.

¹⁰⁰ Kadıhan, 1/155.

¹⁰¹ Kadıhan, 1/180; Sadrüşşehid, s.35.

¹⁰² Kadıhan, 1/361; Sadrüşşehid, s. 45.

Ebu Hanife'ye göre kişi fakir olan hanımına zekat verebilmektedir. Haşimoğullarına ve onların mahiyetindekilere ise zekat verilemeyeceği.¹⁰³

Evlilik ve sünnet düğünlerindeki takılarla ilgili, gelen hediyeler şayet çocuğa uygun ve onun kullanabileceği elbise, kolye türünden şeyler ise çocuğun olur, takılar parasal değere sahip ve büyüklerin kullanacağı türdence bu durumda öncelikle hediye getiren kişinin kime getirdiğine bakılır daha sonra hediye getiren kişi gelinin yakınlarındansa hediye gelinin, erkeğin yakınlarındansa erkeğin olur.¹⁰⁴

Törende serpmek için biri diğerine şeker verse bu kişinin ondan bir kısmını alması caiz değildir.¹⁰⁵

Hassaf ve Tahavi' ye göre fasık olan kimsenin kadı'lığa ehil olabileceği, ancak rüşvet ve benzeri şeyler almakla bu görevden atılacakları.¹⁰⁶

Her iki eserde de farklı alimlere atıfta bulunulmuştur. Atıfta bulunulan alimlerin birçoğunun isimleri her ikisinde de aynı olup feteva-i Kadıhan'da görüşüne yer verilen fakihlerin sayısı hayli fazladır.

Belirtmiş olduğumuz bu benzerlikler bahsi geçen eserlerin aynı dönemde telif edildiğini göstermekte olup müellife yapılan atıflar ise kendisinin, zamanının saygın ilim ehlinde olduğunu ortaya koymaktadır.

b) Feteva-i Hindiyeye

On sekizinci asırda bir heyet tarafından telif edilen ve Feteva-i Alemgiriyye olarak bilinen bu eser ile Umdetü'l Müftî arasında benzer olan birkaç hususu ise şöyle belirtebiliriz:

Hakimin yakın akrabasından hediye almasında yada adet olduğu üzere verilen hediye hüküm vermeden önce almasında bir sakınca yoktur.¹⁰⁷

¹⁰³ Kadıhan, 1/234; Sadrüşşehid, s. 33.

¹⁰⁴ Kadıhan, 3/132; Sadrüşşehid, s. 77.

¹⁰⁵ Kadıhan, 3/283; Sadrüşşehid, s. 77.

¹⁰⁶ Kadıhan, 2/285; Sadrüşşehid, s. 82.

¹⁰⁷ Allame Hümam Şeyh Nizam, *Feteva-i Hindiyeye*, tashih, Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut-2000, III/315

Hakimin anne babası çocukları ve eşleri hakkında hüküm vermesi caiz değildir.¹⁰⁸

Sütün azı da çoğu da haramlık oluşturması açısından aynıdır, yeter ki süresi içinde olmuş olsun azdan maksat sütün mideye ulaştığının bilinmesidir.¹⁰⁹

Bir Kadı'nın hükme bağlamış olduğu davayı diğer ikinci bir kadı bozamaz ancak birincinin vermiş olduğu hükmü uygular.¹¹⁰

Şahitlik yapması gereken bir kimse kendisinden başka şahitlik yapacak biri bulunması halinde şahitlik yapmayabilir.¹¹¹

İare, malından faydalanmayı başkasına serbest etmek olduğundan iarede vakit tayin etmek şart değildir. İare alan aldığı bu şeyi başkasına kiraya veremez.¹¹²

Malının artar olmasına bakılmaksızın hür ve Müslüman olan her kişi için sadaka-i fitr vermek ve kurban kesmek vaciptir.¹¹³

Zekat haşimi soyundan olan ve onların himayesinde bulunanlara verilmez.¹¹⁴

2.3. Feteva-i Kâdhân'da Müellife Ait Görüşler

Müellif Sadrüşşehid Feteva-i Kadıhan'da görüşüne yer verilen alimlerden birisidir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Sadrüşşehid'e yapılan atıflardan birkaçı şöyledir:

a) Sadrüşşehid Hüsameddin rahimehullah "Vakıat"ında belirtir ki: "En uygun ve isabetli olan görüş; imam maksurede ve cemaat de özel yüksekliğe sahip bir yerde olduğu halde bunun caiz olmasıdır. Aynı şekilde imam anbar mescitte (bodrum) bulunup cemaat de hususi yüksekliğe sahip (çekme kat gibi) bir yerde bulursa (imama uymaları) caiz olur, fakat imam maksurede olur cemaatde minare mescidinde (minerinin namaz için olan bölümünde) bulunursa bu caiz olmaz. Tilavet secdesi ile ilgilde, iki defa okunsa ve her

¹⁰⁸ Şeyh Nizam, 3/296

¹⁰⁹ Şeyh Nizam, 1/376

¹¹⁰ Şeyh Nizam, 3/299

¹¹¹ Şeyh Nizam, 3/421

¹¹² Şeyh Nizam, 4/404

¹¹³ Şeyh Nizam, 1/210

¹¹⁴ Şeyh Nizam, 1/188

biri farklı yerlerde okunmuş olsa her yerde imama uymak caiz olur tekrar etmek gerekmez.”¹¹⁵

b) Kişinin, eşine “seni boşamak üzerime vacip veya lazım veya sabit veya farz olsun” demesi durumunda bu ifadelerin bütününde mi yoksa bazısında mı boşamanın gerçekleşeceği konusunda fakihlerin görüşleri açıklanmış ve Sadrüşşehid’e ait görüş şu şekilde belirtilmiştir: “Yeminler bahsi ‘muhtasar’ın şerhi’nde Sadrüşşehid, ‘Ebu Hanife rahimehullaha göre sahih olan bu ifadelerin hiç birinde boşamanın gerçekleşmeyeceğidir’ demiştir ancak o, ‘Vakıat’ında sahih olanın bu ifadelerin her birinde boşamanın gerçekleşeceği” demiştir.¹¹⁶ Bu ifadelerin aynısı Umdetü’l Müftü’de de Sadrüşşehid’in adı zikredilerek “Vakıat” adlı eserine izafeten verilmiştir.¹¹⁷

c) Hasan’ın Ebu Hanife’den rivayet ettiğine göre Hassaf rahimehullah “kiralanan kişinin hocası hakkındaki şahitliği kabul edilmez” demiştir. Dediler ki: “Şayet ortak kiralanan bir işçi ise şahitliği bütün hallerde böyledir.” Diyet konusunda geçen durumlarda bu şekildedir. Şayet kiralanan işçi yalnızca aylık ücret yıllık ücret yada yevmiyeyle çalıştırılıyorsa hocası hakkındaki şahitliği ne ticarete ne de herhangi bir konuda kabul edilmez. Kefalet konusunda belirttiğimiz hususta böyledir. Aynı şekilde Natıfı rahimehullah ve Sadrü’l imam eş-Şehid rahimehullah bunu böyle belirtmiştir, görünen kısımda zaten böyledir.¹¹⁸

2.4. Eserin Konuları Ele Alış-İşleyiş Usulü

Besmele, hamdele ve salvele ile yapılan girişin ardından fıkhi konuların anlatımına geçilmiştir. İlk konuya ‘abdest alınması caiz olup olmayan sular’ ile başlanmış olup sırasıyla teyemmüm, namaz, zekât, oruç, hac, nikâh, süt emzirme, boşama, yemin, hadler ve diğer konularla devam edilmiş, vasiyet bahsi ile bitirilmiştir. Farklı başlıklarla ele alınmış olan konular son derece açık özlü ve kısa işlenmiştir. İçeriği muhtemel sorulara cevap teşkil edecek niteliktedir. Bilinen diğer klasik dönem eserlerinin ilk kitap başlığı olan ‘Kitâbu’t-Tahâre/Tahâret Kitabı’ yerine ‘Abdest alınması caiz olan ve olmayan sular’ şeklinde daha özel bir başlıkla konuya giriş yapılmıştır. Bu bab başlığı

¹¹⁵ Kadıhan, 1/90

¹¹⁶ Kadıhan, 1/398

¹¹⁷ Sadrüşşehid, s. 45.

¹¹⁸ Kadıhan, 2/451

altında konuyla bağlantılı yedi fasıl açılmıştır. Bu fasıllardan sonra ‘Abdest bâbı’ gelmektedir ki; bu babın altında ise üç fasıl ve iki mesele yer almaktadır. Bunları sırasıyla alt başlıkları bulunmayan mesh ve teyemmüm babları takip etmektedir. İlk konuya bab başlığı ile giriş yapılmıştır.

Genelde ana konular kitap başlığı altında ana konulara bağlı tali konular ise ‘bab fasıl, ve mesâil’ başlığıyla aktarılmıştır. Yani konular, ‘Kitap, Bab, Fasıl, Mesâil ve Mesâili şettâ’ şeklinde beş başlıkla ele alınmıştır. Abdest, namaz gibi konular ana başlık altında özel başlıklarla biraz daha detaylı ve açıklamalı şekilde işlenmiştir. Kitapta, ‘ferâiz, hayız, sayd, havale’ gibi bazı konulara ise hiç yer verilmemiştir. Bunun nedeni ise muhtemelen ele alınmamış olan konularla ilgili o sırada herhangi bir sorunun gündeme gelmemesi şeklinde açıklanabilir.

2.5. Müellife Ait İki Eser Arasındaki Fark ve Benzerlikler

Tahkikini yaptığımız eser ile “Umdetü’l-Fetâvâ” adlı eser arasında bir isim benzerliği bulunmaktadır. Umdetü’l-Fetâvâ’da üç ayrı kitap bir araya toplanmıştır. 2010 yılında, ‘Sadruşşehid’in Umdetü’l Fetevâ’adlı eserinin Tahkiki’ adıyla Selçuk üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Ayşe Biçer tarafından doktora tezi yapılmıştır. Bu tahkik çalışması Umdetü’l-Fetâvâ’nın üç bölümünden ilk iki kısmını kapsamaktadır. Üç kitabın içerisinde yer alan konu başlıklarının birçoğu (Namaz, oruç, kefâlet, sulh, vekâlet gibi) aynı olmakla beraber konular farklı yönlerden ele alınmıştır. Bu eserin üçüncü parçasının baş kısmı diğer iki kitapta bulunmayan taharet kitabı, necasetler babı başlıklarıyla başlamış olup son kısımlarında fukahanın görüş belirttiği fihhi meselelere kısa kısa yer verilmiştir ki, bu kısım da tahkike konu olmamıştır. Bu meseleler, namaza başında yetişememiş olan (Mesbuk), imamla beraber namaz kılan kişi, (müdrük), iki kişinin birlikte namaz kılması, zekat, oruç, talak gibi konulardır.

Resim 1. Umdetü'l Fetevâ'nın el yazmasından örnek bir sayfa varak no 17-18.

Toplamda üçüncü kitapta bulunmakta ve önceki benzer başlıklara göre gayet kısa ele alınmıştır. Birkaç istisna dışında birbirinin hemen aynısı olan başlıklar içerik yönünden değişiklik gösterebilmektedir. Bu durum muhtemelen mevzuların farklı zamanlarda ve değişik sorulara verilmiş fetvalar olmasından kaynaklanmaktadır.

Kanaatimizce tahkikini yaptığımız 'Umdetü'l-Müftî', müellifin bu üçüncü kitabının öncesinde veya sonrasında verilmiş fetvalarından oluşan diğer bir eseridir. Her iki yazmada yukarıdaki bilgileri doğrular nitelikte benzer bir durum söz konusu olup aynı konu başlıkları altında farklı yönlerin işlendiği anlaşılmaktadır. Bazen de birbirine yakın konular farklı başlık altında ele alınmakla birlikte Umdetü'l-Müftî'de hususi birkaç özel konunun başlık yapıldığı ve incelendiği görülmektedir.

Resim 2. Umdetü'l Müftî'nin el yazmasından örnek bir sayfa varak no 3.

Üzerinde çalıştığımız eser, aynı zamanda alt başlıklarıyla birlikte eserin en geniş konusu olan “Abdest alınması caiz olup olmayan sular” konusuyla başlamıştır. Sonrasında “havuz babı, mâi musta'mel (kullanılmış su) faslı, hamamlar faslı, suyu kirleten hususlar faslı ve kuyular faslı” ile devam etmektedir. Konuların işlenişindeki genel tutumun aksine “kuyular faslı”nda önce İmam Malik ve İmam Şâfiî' ye ait görüşlere yer verilmiş ve ardından Hanefi mezhebinin görüşü açıklanmıştır.

Bu başlıkların bütünü “Umdetü'l-Fetâvâ” da sadece “Sular babı” başlığı altında ele alınmıştır. Bu konuyu hayız teyemmüm ve ayaklara mesh babı, namaz babı, seferi namazı babı, Cuma namazı babı, secde babı şeklinde sıralanan konular takip etmektedir. Bununla beraber her iki eserin bazı konuları ele alışında benzerliklere rastlanmaktadır. İki eser arasında yapmış olduğumuz geniş konu karşılaştırmasını önce “Umdetü'l Feteva” daki ardından “Umdetü'l Müftü” deki konu başlıkları ve içeriklerini eksiksiz bir şekilde ve yazma nüshalardaki konu sırasına göre vererek eserler arasındaki farkı görmek faydalı olacaktır.

2.5.1. Umdetül' Feteva'daki Bazı Konular Ve İçeriği

a) Seferinin Namazı

Seferi, belde binalarını geçince namazı kasreder. Seferi imam imamlık yaparken abdesti bozulurda arkasındaki mukimi öne çekerse; öne çekilen mukim misafir olan imamın namazını tamamlar ve geri çekilir, misafir birini öne çeker misafir olan selam verir, öne çekilen mukim imam namazını tamamlar. seferi kişi öğlen namazını evinde kılıp sonra vakit çıkmadan yolculuğa çıksa ve ikindiye vaktinde kılıp sonra yolculuğu güneş batmadan bıraksa ve öğlen ile ikindi namazını abdestsiz kıldığı ortaya çıksa; bu kişi öğleni iki ikindiye dört rek'at olarak kılar.¹¹⁹

Şayet (öğlen ve ikindiye) mukim olarak kılar sonra akşamdan önce yolculuğa çıkarsa öğleni dört, ikindiye iki rek'at kılar, çünkü vücüplük vaktin sonundadır.

Cünüp, hayızlı ve ölü bir arada bulunur ve su da sadece bir miktar bulunup üçüne birden yetmeyecekse bunlardan suyun sahibi suyu kullanmada öndedir. Şayet su bunların hepsine aitse meyyitin yıkanmasında kullanılır; eğer suyu kullanmada serbestlerse cünüp ilk kullanmada öndedir. Çünkü cünüplüğü gidermek farzdır.

Göçmenler çadırlarından inip mukimliğe niyet ettiklerinde niyetleri sahihtir. Kişi ile su arası bir milden az ve vaktin geçmesinden korkuyor olursa teyemmüm edemez. Seferi kişi seferiâ'l olanlara imamlık etti;teşehütten sonra üçüncü rek'âta unutarak veya bilerek kalkarsa (yeni) bir seferi geldi onunla namaza girerse : eğer imam oturursa namaza girenin tam (dört)tür;çünkü imam namazın ihramında sayılır. Eğer imam tamam kılmaya niyet ederse dörtü tamamlar, namaza dahil olan onunla tamamlar ve iki rek'at kaza eder. Çünkü müktedinin namazı dörde dönüştü.

Köle efendisi ile beraber yola çıksa; efendisine seferilikten sorsa o ise sefere çıktıklarını söylemese ve (köle) dört rekate kılacak olsa ve ikinci rekate oturmadan efendisi çıktıklarından beri sefere karar verdiğini söylese, köle namazını iâde eder. Çünkü ilk çıktıklarından bu yana seferi olmuştur. Seferi olan biri yine seferi olanlara imamlık

¹¹⁹ Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz el-Buhari es-Sadrüş-Şehid, *Umdetü'l-Feteva*, tahkik, Ayşe Biçer, Konya-2010, s.31.

etse; ve abdestsiz olduğunu bilse ve diğer bir seferiyi öne geçirse; öne geçen ikinci kişi mukimlik niyeti getirdiyse cemaatin dört rekat kılması vacip değildir. Çünkü ikincisinin hükmü kendisinden önce abdestsiz olan misafirin hükmüdür ki, mukimi öne çıkarınca mukime imamın namazını tamamlama gerekir ve sonra geri çıkar misafir birisini öne çıkarır da o onlarla selam verir sonra kendisi kalkar dört rekatının tamamını kılar. (Vallahu â'lem)¹²⁰

b) Cuma Namazı

Kişi hutbeyi duysun veya duymasın hutbe anında sükut afdaldır. Çünkü cemaat kulak verme ve sesiz durmayla emrolunmuştur. Eğer duymaya muktedir olmadıysa sükut etmelidir. Birinci saf maksureden (cem'i makasir , camilerde etrafı ince çitalarla çevrilmiş biraz yüksekçe yer) sonrakidir. Cuma namazı şehrin dışında caizdir; öyleki cuma şehrin açık alanında kılınır ve bu alan da bir mil yahut iki mil kadar olursa, böylece bir sabah öğünü gidiş geliş mesafesinde olmalıdır. Ebu Yusuf'un (Rahimehullah) dediği ; ve imam Muhammed yanında (Rahimehullahu) Kişi kahvaltıya oturduğunda cumanın geçmesinden korkarsa kahvaltıyı bırakıp cumaya gitsin Çünkü Cuma geçer, sonraya bırakılmaz .

İmam hutbe verdiği cemaat de işittikten sonra cemaat ayrılıp , hutbeyi duymayan başka bir cemaat gelirse bu sonradan gelenlerle Cuma namazı kılmak caizdir. Çünkü imam hutbe vermiş ve cemaatin kendiside hazır bulunmuştur; imam namaz kılmış cemaat de huzurda bulunmuştur. Cumada geçerli olan ezan hutbe önünde okunandır. İmam Muhammed'e göre geçerli olan, vakitteki ilk ezandır. İmam hutbeyi oturarak veya uzanarak okursa caiz olur. Köylü cuma günü şehre girince eğer cuma günü şehirde kalmayı niyet etmişse cuma kendisine farzdır. Şayet cumadan önce şehirden çıkmaya niyet ettiyse veya zeval vaktinde niyet etmişse cuma kendisine farz değildir. Kişi cuma harici cuma mescidinde namaz kılar da İmam maksurede bulunup başka biri ona maksureden uzak evden uyarsa caiz değildir.

Hatip hutbe okuduktan sonra evine gelip abdest alıp cuma namazına dönerse caizdir. Şayet bir şey yerse veya cinsi münasebette bulunup gusül edip cumayı kılmak isterse

¹²⁰ Biçer, s.32.

hutbeyi iâde etmesi gerekir. Eğer hutbeyi cünüp olarak okursa sonra gidip gusül ederse hutbeyi iâde etmez . İmam hutbe okuduğunda abdesti bozulursa hutbeyi dinlemeyen birine hutbe ve namazı tamamlamayı emreder ve bu kişide hutbeyi dinleyen bir kişiye emrederse (hutbeyi dinleyen bu ikinci şahsın imametini) caiz olur. Çünkü birincisi yetkilidir. Eğer birincisi zımmi olup müslüman birisine emretmişse bu caiz değildir. Yine birinci vekil çocuk veya lal biri olursa cuma caiz olmaz. Kişi imamla namaza niyet eder ve imamı da cuma namazını kılıyor zannederse sonrada öğlenin farzını kıldığı anlaşılırsa öğle namazı imamla caiz olur. (eğer cuma tekbiri anında niyet etmişse, imamda öğle namazını kılıyor ise yine bu imamla öğle namazı caizdir. Eğer Cuma tekbiri anında niyet etmişse, imamda öğle namazını kılıyor ise bu namazı caiz değildir. Çünkü ilkinde imamın namazına niyet etmiş olup bu da yeterlidir; niyeti sahih olmuş zannı batıl olmuştur. İkincisinde ise Cuma kılmaya niyet etmiş ve imamda hutbede bulunuyorsa sonrada sabah namazını kılmadığını hatırlamış olan, sabahı kaza eder hutbeyi dinlemez.

İnsanlar evlerinde öğle namazı kıldıktan sonra imamla cumayı kılarılarsa öğlen ve cuma üzerlerinden kalkmış olur. Eğer kişi evinde öğleni kılar da sonradan cumaya giderse imam da cumadan ayrılmışsa öğlen namazı bozulmaz. Eğer evinden çıktığında¹²¹ imam cumada olursa imama kavuşur kavuşmaz imam namazdan ayrıldıysa Ebu Hanife demiştirki: “öğlen namazı olmamıştır öğlen namazını iade etmesi gerekir.” Eğer cumaya gelirse ve cumadan bir rekata kavuşursa diğer rekata ve Cuma farzını kaza etmesi gerekir. Eğer imamı ikinci rekatin rukuunda görürse yine cumayı kaza etmesi gerekir. Eğer imamı son secdede veya teşehhütte görürse (Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, Rahimehumallah) a göre yine cumayı kaza etmesi gerekir. Eğer imam hutbeyi tamamen terketse veya zevaldan önce hutbe okursa Cuma caiz değildir.

Cuma , gücü yetmeyen hastaya , misafire , köleye , âmaya , kötürüme , felçliye , sakata , çocuğa , yayla sahiplerine ve köylülere farz değildir. Cuma ve bayram namazlarının caiz olma şartları şehir , padişah (izni) , vakit , hutbe ve cemaattır. Eller bayram tekbirleri getirildiğinde kaldırılır. Bayram namazı bir şehirde iki yerde caizdir. eğer ramazan bayramında güneş zeval vaktine ermiş bayram namazıda kılınmamışsa bayram

¹²¹ Biçer, s.35.

namazı düşer (vakti geçmiştir). Ertesi gün kılınmaz ancak herhangi bir özürden dolayı kılınmamışsa ertesi gün kılınır.

İmam seferilerle korku namazı kıldığında cemaatı iki safaya ayırır; iki saftan biriyle namaza başlar bu safı bir rekat kılar; diğer saf düşmana karşı safta durur sonra imamlarla namaz kılan saf gider düşmana karşı durur diğer saf gelir imam bunlarla bir rekat kılar; sonra imam selam verir bu son saf selam vermeden düşmanın karşısına durmaya gider imamlarla bir rekat kılan ilk saf gelir kıraatsız tek bir rekatı kaza eder. Aynı şekilde mukim, sabah namazını kılar. Akşam namazında ise iki taifeden biriyle namaza başlar ve iki rekat kılar öğle, ikindi ve yatsıyı da böyle kılar.¹²²

c) Zekat Konusu

Kişi bir miktar dirhemi birisine, sadaka olarak versin diye verirse o'da verenin zekat vermeye niyet ettiği zamana kadar sadaka olarak vermemişse; niyetini zekata çeviren bir şey demeden kendisine verileni sadaka olarak verirse zekat yerine caizdir. yine eğer derse ki: “sana verdiğim dirhemlerle yemin kefaretimi öde” o, ödemediği takdirde zekat olduğuna niyet ederse zekat sahihtir.¹²³

Eğer derse ki: “Şayet bu eve girersem bu yüzü (dirhemi) tasadduk etmek Allahın üzerimdeki hakkıdır” sonra girer ve zekat yerine niyet ederse zekat yerine geçmez. Çünkü ilk cümle yemin olup yerine getirilmesi gerekir. Ondan dönüş olmaz.

Kişi zekatını kız kardeşine verse; eğer mehri ikiyüz (dinar) den az ise caiz, şayet ikiyüz veya üstüyse caiz değildir. Yine şayet (kız kardeşin) kocası zengin olursa zekat caiz olmaz. Şayet kız kardeşin kocası fakir ise kendisine zekat vermekten imtina olunmaz caizdir.

İki kişi bir şahsın zekatlarını vermeye vekil etseler sonra dirhemlerini karıştırıp vekil kişi sadaka olarak verirse zekattan sorumlu olur. Yine elinde bulundurduğu farklı vakıfların gelirlerini birbirine karıştıran ödemekle sorumludur, yine simsar ve satıcıda böyledir.

¹²² Biçer, s.36.

¹²³ Biçer, s.38.

Çünkü karıştırma zayi etmek olduğundan tazmin etmeye sebep olur. Ancak karıştırmaya örfen veya adeten bir izin bulursa tazminle sorumlu olmaz. (İmam-ı Azam) demiş ki: Şayet kadı muhtelif olan vakıflara kıymet biçmişse karıştırmaktan ötürü sorumlu olunmaz, çünkü zorunlu olarak izin vardır. Yine fakirlere sadaka toplayan mescid ehlinden görevli birinin değer biçmesine izin vardır.

Kişinin iki yüz dirhemi bulunup üzerinden bir yıl geçmesine bir gün kalırsa bir kısmında acele zekat verirse sonra kalanın üzerine yıl tamamlanınca geri kalanında zekat yoktur. Çünkü verilen mülkünden çıkmış ve geri kalanın nisabı sene sonunda eksik kalmıştır. Kiralanan ve gebe olan develer için zekat vacip olmaz. Kişi zekatını erteler ve hastalanırsa, eğer yaşaması umuluyorsa, borç eder ve zekatı öder. Bu durumda içtihad (fetva) borçları ödeme hususundadır. Şayet yaşaması umulmaz veya yaşaması umulur fakat (kul) borçlarını ödemesinde kusur etmesinden korkulur ise zekatı terk afdaldır. Çünkü zekat Allah hakkı, borç ise kul hakkıdır.

Kişinin iki yüz dirhemi var ve üzerinden üç sene geçtiyse yalnız ilk sene için beş dirhem öder. Kişiye zekat almak caiz değilse padişahın ödülünü de alamaz. Padişahın ödülü zekata benzer. Eğer ödül varis olduğu maldan ise bu kendisine caizdir. Eğer fakirse yine caizdir. Şayet gasp edilmiş mal olsa fakat başka (helal) dirhemlerle karıştırılmışsa almasında beis yoktur çünkü ona mülk olmuştur.

Eğer kişi : “ Malım Mekke fakirlerine sadaka olsun” der ve Medine fakirlerine tasadduk ederse caizdir. Nasıl ki Mekke’de birisine namaz, oruç vacip olsa Belhte kılsa caiz olması gibidir. Kişinin arazisinde su olur fakat toprağı tuzlu olursa bir kişi bu sudan alırsa (içer ve sorun yaşarsa) sahibi sorumlu değildir.¹²⁴

Nasıl ki tuz havuzundan su aldığında; eğer su tuzlu olursa kimse aleyhine hak iddia edemez çünkü su toprakla tuzlu olmuştur. Yine eğer suyu şekerle aksa ve su da tarlasında bulunan çamurla karışırsa kimse üzerine hak iddia edemez. Çünkü o su arazisi gibidir. Yine arazisindeki bal arıları kendisindedir. Arazisindeki canlı ağaçlar başkasının mülküyse ancak mal sahibinin izniyle odun yapabilir. Eğer arazisindeki

¹²⁴ Biçer, s.39.

ağaçlar bir köye nispet ediliyorsa kendisine odun yapabilir. Bu ağaçların meyvesi de böyledir.

Cizye fakirden 22 dirhem, orta halliden 24 dirhem, zenginden 48 dirhem alınır. Zengin örf üzerine sayılır. Kabuğundaki hububatta oşür yoktur, Çünkü o kabuğundan taneye dönüşür düvülünce baki kalmaz.

Bir kişi bir alacağını başka birisine hibe etse ve bu alacağı tahsili için vekil etse; adamda bu malı henüz almasa ve ta ki bu mala zekat düşse ve ondan sonra kendisine hibe edilen kişi bu malı kabzetse; zekat hibe edene ait olur. Çünkü kendisine hibe edilen vekildir onun kabzı mal sahibinin kabzı gibidir. Bir kişinin bir başkası üzerinde ileriki zamana ait borcu var fakat ihtiyaç sahibidir; sadaka alması halaldır. Bunun gibi malından uzak olan misafirinde sadaka alması helaldir.

Kişinin bin dirhemi var, yirmi dirhemi senesi dolmadan önce zekat verdi; sene devri oldu sekiz yüz dirhem yok oldu ve ikiyüz dirhemi kaldı bu kişiye yüz bir dirhem zekat gerekir. Böylece erken verdiği yirmi dirhem her ikiyüz dirhemden dört dirhemdir; ve her ikiyüzden bir dirhem kalmıştır; şayet sekizyüz dirhem sene devrinden önce telef olmuşsa kendisine zekat gerekmez. Çünkü belli oldu ki ona ancak iki yüzde zekat vardır ve sekiz yüz sene devrinden önce telef olmuştur; ve belli oldu ki erken verilenin 20/5 i zekat on beşi ise sadakadır.¹²⁵ Eğer ikiyüz dirhem sene devrinden sonra telef olmuş ve sekiz yüz kalmışsa üzerine dört dirhem zekat vardır. Eğer ikiyüz dirhem sene devrinden önce telef olmuşsa üzerinde zekat yoktur.

Bir zengine zekat vacip olurda onu ödemezse; onun rızası olmadan fakir alamaz. Şayet alırsa kendisinden geri alınır; şayet aldıktan sonra telef ederse tazmin eder. Çünkü hak bu fakirin bizzat kendisinin değildir.

Kişinin dört yüz dirhemi olur da zanneder ki beşyüz dirhemdir ve buna göre zekatını verirse (zekatın fazlalığı) ikinci senenin ta'cilidir. Ebu Hanife demiştir ki: “ Bu fazla verilen zekat ikinci senenin zekatı yerine sayılmaz imkan dahilindeyse geri alma hakkına sahiptir; geri iade imkanı yoksa verdiği tazmin ettirir. Zekat verip

¹²⁵ Biçer, s.40.

vermediğinde şüphe ederse tekrar verir; ama namazda durum böyle değildir. Çünkü bütün ömür zekatın vaktidir böylece namazın kalan vakti gibi olur.

Kişi haraci arazisini satınca, eğer arazi boş olup müşterinin ekeceği bir süre kadar elinde kalırsa-ki bu üç aydır- harac ödeme müşteriye aittir.. Eğer ekili ise ekinin ekileceği kadar elinde kalmamışsa haraç ödeme satıcıya düşer. Eğer bu sürede el değişmişse kimin elinde kalmış ve kimde üç ay dolmuşsa haraç ona gerekir.

Kişi delirir ve sene tamam olmadan uyanırsa üzerinde zekat vardır. Eğer sene boyunca delirmesi devam ettiyse kendisine zekat düşmez. Çünkü sene, zekat konusunda ayın oruç hakkındaki konumu gibidir. Kişi erkek ve kız kardeşine zekat niyetiyle bir şey verse eğer kadı bu kardeşlerin nafakasını kendisine farz kılmamışsa caizdir. Şayet nafakalarını kendisine farz kılmışsa caiz değildir. Çünkü bu vacip olan bir şeyi vacip olanla ödemektir. Fıtır sadakasının delilinde olduğu üzere eğer zekatı küçük olan zengin oğluna öderse caiz değildir; çünkü oğlu onun bir kısmı gibidir. Şayet baliğ ise caizdir. Kişi bir yetimi zekat niyetiyle yedirir ve giydirirse, giydirmeye zekat niyetiyle caiz yedirme ise caiz değildir. Çünkü kendisi de beraber yiyor ve onun ne kadarına malik olduğu belli olmuyor.¹²⁶

Hizmet için bir köle satın alsın ve bir kar elde edeceği için satmaya niyet etse, sene devri geçmişse yine zekat gerekmez. Zekat malını senesi dolduktan sonra borç etse ve elinde helak olsa ödemekle mesul olmaz. Çünkü onu nisaptan çıkarmamıştır. Yine ticaret elbisesini iâre eder ve telef olursa tazmin etmez.

Kişi âsfer veya za'feranı insanların elbiselerini ücretle boyamak için satın alsın ve malı üzerinden sene geçse bu aldığı maddelerin malıyla birlikte zekatını verir. Kişi hurma dallarını veya sabun satın alsın bunda zekat gerekmez. Çünkü bunlar elbisede kalmaz.

Mahmuzu hayvanlarını yürütmek veya koku şişelerini satmak için değil koku için alırsa kendilerinde zekat yoktur. Sultan haracı toprak sahibine mükafat olarak bırakırsa bu caizdir. çünkü haraç onun hakkıdır; ama öşürü toprak sahibine terk etmesi caiz değildir. çünkü fukaranın hakkıdır. İki yüze kavuşup ta yarısından fazla karışım olan dirhemde zekat yoktur. Her kim ki fakir olan birisinin üzerinde iki yüz dirhem borcu

¹²⁶ Biçer,s.41

olursa yolda kalmış gibi zekat almak kendisine helaldir. Nisap, zekat vacip olduktan sonra yok olursa zekat verilmez. Zekatı vacip olmadan acele ödemek üç şartla caizdir. Birincisi: senenin erken ödeme vaktinde münâkit olması gerekir. İkinci: Kendisinden erken ödenen sene sonu tamam olması gerekir. üçüncü: Bu arada aslının geçmemesi gerekir. Eğer iki yüzde beşi zekat niyetiyle acele ederse ve acele verdiği miktarda nisap düşerse ve sene devrine kadar bu mala her hangi bir şeyi katmazsa, nisap noksandır erken verdiği de nafilere yerine geçer. Kullanıp da ta ki ikinci senede nisaba kavuşursa erken ödediği ikinci senenin nisabı yerine geçmez. Çünkü ta'cil birinci sene için olmuştur. İlk yılın zekatı üzerine vacip olmamıştır. Eğer nisap meyve suyu olsa ve içkiye dönüşürse senenin tamam olma hükmü kesilir.¹²⁷ Bunu Ebu Bekir bin Fadl demiştir. (Rahimehullah) ve şöyle demiş: Ebu Hanife'nin (Rahimehullah) sözü üzerine kıyasen vekil etme cevazında zekat inkita' olmaz; şayet derse ki: “ senenin sonuna kadar tasadduk ettiğime malımın zekatı olduğuna niyet ettim “ sahih değildir. Eğer malının zekatını ayırıp kesede bırakıp ve malının zekatı yerine niyet etse ve bu niyeti verme zamanında etmezse caizdir.

Takıda zekat vaciptir. Altın, gümüş baskılı dinarlar, süslü kılıç, gem ve yüzükte de vaciptir. Altın nisabı gümüşle gümüş nisabı altınla tamamlanır. Deve koyunla koyun deveyle tamamlanmaz. Eğer nisap senenin başı ve sonunda tamam olup ta senenin ortasında kendisinden eser olmayacak tarzda yok olursa zekat vacip olmaz. Eğer senenin iki başında nisap yeterli olsa sene devrine az bir şey kalırsa zekat vacip olur. Her kim ki iki yüz dirhemi olursa ve senesi de dolmuş olsa üzerinde borç bulunursa zekat bu kişiye vacip olmaz.

Zekatta aslolan malı fakirlere temlik etmektir. Eğer kendisine helal olan bir yiyeceği zekat niyetiyle yedirirse bu zekat yerine caiz değildir. Eğer malının zekatıyla bir köle alırsa ve köleyi azat ederse üzerinden zekat sakıt olmaz. Yine sınır koruma kuleleri, köprüler, camiler yapmak veya ölüleri kefenlemek zekat yerine caiz olmaz. Çünkü temlik burada görülmez. Haşimiye ve zimmiye zekat verilmez; tatavvu' niyetiyle sadaka verilebilir.

¹²⁷ Biçer, s.42

Bir fakire iki yüz dirhem veya daha fazlası malının zekatını verirse kerahetle caizdir. Eğer fakirin üzerinde borç veya baktığı çocukları varsa kerahetsiz olarak caizdir.¹²⁸

Eğer malının zekatını birine verse ve fakirliğinde şüphe etmese bu caizdir. Ta ki zenginliğine kanaat getirmeyinceye; eğer zenginliğine kanaat getirirse zekatı iade eder. Fakat verdiği zengin kişiden geri iade almaz. Eğer kalbine zengin olduğu düşer ve araştırmazsa onun fakir olduğu ortaya çıkmayınca kadar bu zekat fasittir. Anne babaya, çocuklara, torunlara kölelere müdebbirlere ümmü veledlere ve mukatiplere zekatın verilmesi caiz değildir.

d) Oruç Konusu

Şek gününün orucu tetavvu' niyetiyle caizdir. Ramazan hilalini görüp de otuz gün oruç tutsalar ve gök açık olmasına rağmen şevval hilalini görmezlerse afdal olan iftar etmemektir. Bu Ebu Hanife'nin sözüdür. Ebu Muhammet bunun hilafını söylemiştir. Eğer insanlar iki şahidin şahadetleriyle oruç tutmuşlarsa otuz gün tamamlanınca iftar ederler. Eğer bir beldenin ahali hilali görmek şartıyla otuz gün oruç tutmuş ve diğer şehrin ahali yirmi dokuz gün oruç tutmuşlarsa yirmi dokuz gün oruç tutanlar üzerinde bir günlük kaza vardır. Çünkü oruç tutanlar ramazan hilalini onlardan bir gün önce görmüşlerdir. Amel görmeyenin görüşüne değil, görenin görüşüne göre edilir. Bu iki şehir arasındaki uyum ihtilaf-i metali'nin olduğu ancak büyük bir mesafenin olmadığı zamandır.

Bir cariye ramazan ayında kendisine efendisinin ekmek ve mutfak işlerinden dolayı isabet eden güçsüzlüğünden ötürü iftar etmişse ve bu hal şayet kendisinin helak olacağından korktuğundansa bir gün kaza eder. Yok eğer yemeğin tadını tatmak içinse efendisi de kötü ahlaklıysa bunda kerahet yoktur. Çünkü Hz Aişe'den rivayet edilmiştir ki o, kendisi ramazanda yemeğin tadına bakardı.¹²⁹

Kişi bir veya iki damla gözyaşından yutup ta acımsıyı tüm ağzında hissetmezse orucu bozulmaz. Çoğunu yutmakla orucu bozulur. Yine terin çoğunu ağızdan almak orucu bozar. Kan, tükürüğe karışınca, eğer kan fazla veya tükürükle aynı derecedeysen oruç

¹²⁸ Biçer, s.43

¹²⁹ Biçer, s.44

bozulur. Eğer kızartılmamış yağı içerse kaza gerekir. Çiğ doğranmış et yerse hem kaza hem kefarete gerekir. Eğer ipin bir tarafı elinde olup diğer tarafını yutarsa orucu bozulmaz; hepsini yutarsa orucu bozulur ve bu durumda kaza gerekir. Eğer burnundaki sümüğü boğazına gelir ve yutarsa orucu bozulmaz. Şayet sümüğünü eline alsın sonra yutarsa kaza gerekir. Nasıl ki insanın salyasını bu şekilde yutması gibi.

Dişleri arasındaki küncüyü çıkarıp yutarsa orucu bozulmaz. Eğer o parçaları dışarı alıp tekrar yutarsa üzerine kaza gerekir. Çiğneyip yutarsa kendisine kaza gerekmez. Hayasını ilaçlarken meni akarsa üzerine kaza gerekir. Yine hayvanla cinsi münasebette bulunur da meni gelirse kaza gerekir. Kişi yolculuğa çıksa şehrinden de dışarı çıkmış olsa fakat orucunu bozmasa bir şeyini evde unutup eve dönse ve orada orucunu bozsa kendisine kaza ve kefarete gerekir. Çünkü döndüğünde yolculuğu bırakmış mukim olmuştur. Sünnet orucunu tutan kişi kardeşinin daveti için iftar eder ve orucunu kaza eder. Eğer tuttuğu oruç ramazanın kazasıysa davetten ötürü orucunu yemez çünkü kaza edadan kalmıştır. Kendisine aslın hükmü vardır.

Eğer iftar etmeye talakla yemin ederse sünnet olan oruçta iftar eder ramazanın kazasında ise iftar etmez. Eğer kişi tek başına ramazan hilalini görse ve şahadeti reddedilse oruç tutar, Şayet iftar ederse kaza gerekir. Eğer kadı veya imam şevval hilalini tek başına gördüyse namazgaha çıkılmaz.¹³⁰

Gusülde su şayet burna veya kulağa girse ve damağa ulaşırsa herhangi bir şey gerekmez. Eğer ilacı emdiyse orucu bozulmaz ancak bizzat kendisi boğazına girmişse bozulur. Eğer ağaç dalını emerse orucu bozulur. Livata kefarete gerektirir.

Bayram hilalini zevalden önce veya zevalden sonra görseler o günün orucunu tamamlarlar. Şayet bayram ederlerse kefarete gerekir. Ayın görülmesine itibar güneş batımı zamanındadır, Vele ki güneş batımından önce hilali görseler güneş batımında görmeseler de iftar etmezler. Ramazanın sonunda da şabanın sonunda da olsa oruç tutmazlar. Ebu Hanife'den (rahimehullah) bu şekil rivayet edilmiştir. Fakif Ebu Cafer “ kitab'üs-sevmin ğarip rivayetinde” bunu zikretmiştir.

¹³⁰ Biçer, s.45

Kişi hamur, un yerse kaza gerekir kefarete gerekmez eğer buğday yerse kefarete gerekir. Kişi oruca güneş batımından önce niyet ederse niyeti yarınki oruç için caiz değildir. Bir kişi unutarak yedi ve kendisine denildi ki sen oruçlusun fakat o hatırlamadı kaza etmesi gerekir.¹³¹ Kişi ekmekten bir lokma alsın unuttur halde yemek istese ve ardından ısırınca oruçlu olduğunu hatırlasa ve yutarsa kendisine kefarete gerekir. Eğer ağızından çıkartır sonra yerse kefarete gerekmez.

Oruçla artan her hastalık için iftar ruhsatı vardır. Eğer kişi üzerinde bir ramazandan iki kaza varsa ilk gününe niyet eder bu ramazanın orucunu kaza etmesi gerekir. Şayet ilk güne niyet etmezse yine yeterlidir. Çünkü bir tek cins de tayin şart değildir. Eğer iki ramazanın iki kazasıysa ilk ramazanın kazasına niyet eder.

Kişi herhangi bir gün için, yaşadığı müddetçe oruç tutmayı kendine nezretse sonra yaşlansa oruç tutmaktan ötürü zayıf düşse her gün yerine bir fakiri yedirir. Eğer fakirliğinden buna güç yetirmezse Allaha istiğfarda bulunur. Eğer yazda iftar ederse kışta kaza edebilir. Yolculukta iftar ederse mukimken kaza yapabilir. Çünkü hastalık ve yolculuk ikisi de özrün sebepleridir.

Bir gün öncesi oruç tutulmuşsa nevrüzde oruç tutmak mekruh değildir. Nasıl ki şek gününden önceki gün oruç tutulmuşsa şek gününde oruç tutmanın mekruh olmaması gibi. Şayet yirmi sekiz gün oruç tutarlarsa ve hilali görürlerse bu durumda bakarlar, eğer şaban hilali görüp otuz günü sayıp sonra oruç tutmuşlarsa tek bir gün kaza ederler. Çünkü ramazan bir gün eksik olmuştur. Şayet şaban hilalini görmeyip de otuz gün sayıp da sonra ramazan orucunu tutmuşlarsa iki gün kaza ederler. Çünkü ramazanın kalan günlerden bir gün eksik olduğu bilinmez. Çünkü olabilir ki onlar şabanda iki gün yanlışlarsın.¹³² Yolcu ve hasta olanlar ramazanda iftar ederlerse fitır sadakası üzerlerinden kalkmaz. Çünkü fitrenin sebebi olan bayram günü fecrin doğması kendileri için söz konusudur.

¹³¹ Biçer, s.46.

¹³² Biçer, s.47.

Kişi kölesine dese ki: “Ramazan bayramı gelince sen hürsün” efendisine fitır sadakası gerekir. Çünkü fecirden sonra azat edilir. Her ne kadar nafakası kocasının üzerindeyse de şayet efendi fitresini kölesinin hanımına verirse caizdir.

Fitreyi buğday olarak vermek sünnete uygunluktan ötürü daha evladır. Onu vermede müstehap olan vakit fecrin doğuşundan namazın vaktine kadar olan zamandır ki fakir kalp rahatlığıyla bayram namazını kılsın. Fitır sadakasını bayramdan birkaç gün önce vermek caizdir. Eğer denilse ki: Kişinin kölesi var mülkündedir üzerine fitır sadakası gerekmez bu nasıl olur? Ona denilir ki: Kaçmış köle veya gasp edilmiş köledir. Eğer denilse ki: Kişi bir şey yuttuğunda orucu bozulmadı, diğeri aynı şeyi yuttu ve orucu bozuldu bu nasıl olur?

Ona denilir ki: Bu kendi tükürüğünü yuttu orucu bozulmadı, şu ise başkasının tükürüğünü yuttu orucu bozuldu. (en iyisini Allah bilir) ¹³³

e) Köleyi Hürriyetine Kavuşturma Konusu

Kişi şayet derse: “Önceden sahip olduğum köleyi azat edin” bir seneden beri sahip olduğu köleyi kapsar. Eğer kölesine derse ki: “ya seyyid” veya “ya seyidi” azat edilmez. Aynı şekilde : “ey azat kişi” veya “ey benim azatlım” dese azat edilmez çünkü bundan yüceltmeyi kasteder. Eğer cariyeye derse: “ey azatlı kadın” veya “ ciğer param” yine azat olunmaz. Eşine dese ki: “Eğer ben bu şehirden on gün boyunca çıkarsam sen benden azatlısın” çıkıp sonra döndüyse azat olunmaz. Çünkü bu vaadden beridir. Ümmü veledini evlendirme şartıyla azat eder de o da kabul eder ve sonra reddederse üzerine nafakadan bir şey gerekmez. Çünkü köleliği mutekavvim değildir.

Kişi kölesine dese ki: “sen büyük oğlumsun” bu hükümde azattır. Eğer hastalığında dese ki: “Benden sonra kölelerim olmasın” bu azatlıklarıyla ilgili vasiyet durumundadır. Eğer cariyesine: “Ey kölesi olduğum yüzün güneşten daha güzeldir” dese azat olunmaz. Eğer kölesine: “ Sen ramazan bayramı ve kurban bayramından bir ay önce hürsün” dese

¹³³ Biçer, s.48.

ramazanın başında azat olunur. Kölesine dese ki: “ azatlığın bendendir” eğer azat etmeyi niyet etmişse azat olunur niyet etmemişse olunmaz.¹³⁴

Müslüman köleyi kafir satın alsa ve onunla darülharbe girse ve bu köle onlardan kaçsa azat olunur. Çünkü onlar malik oldular kaçınca kafirlerin mülkünden çıkmıştır.

Biri diğerine dese ki: “ Bu cariye karşılığında filan köleni benim için azat et” ve cariyeyi verse köle azat olmayıncaya kadar cariye, verdiği kişinin mülkü olmaz. Bir köle birisinin elinde olsa ve kendisine denilse ki: “Onu azat et” o’da başını sallasa azat olunmaz. Eğer himayesinde bir çocuk olursa ve oğlu olduğuna başıyla işaret ederse nesep sabit olur.

Mevla kölesine dese ki “Eğer biri seni karşılarsa de ki ben hürüm” hükmen azat olur. Yine adam cariyesine dese ki: “İkinizden biri hürsünüz” sonra dese ki: “Bunu kastetmedim” diğeri azat olur. Eğer dese ki:” Bir pazarla iki köleyi alırsam veya iki köleyi beraber alırsam ” sonra üç köleyi alsa; bu alınan üç köleden ikisi azat olur; tercih onundur.

Eğer dese: “ Evleneceğim her kadın boştur” fasit bir nikahla bir kadınla evlense sonra sahih bir nikahla bir kadınla evlense; sahih nikahla evlendiği boşanmış olur. Eğer dese: “Satın aldığım her köle hürdür” birini fasit bir alımla alsa; sonra sahih alımla birini alsa; azat olunmaz. Nikahla köledeki fark, nikahta sahih nikahla mehir gerekir fasit nikahla mehir gerekmez; alımda ise ücret fasit alımla gerçekleşir. Fakat azat olunmaz; çünkü mülkü sayılmaz; sahih alımda azat olunmaz çünkü sahih alımdan önce yemin bozulmuştur. Eğer dese: “Bu köleyi azat etmek Allahın üzerimdeki hakkıdır” hataen öldürülse ve mevlası kıymetini alsa kıymetini sadaka vermesi gerekir. Çünkü ardından kalan kıymetidir. Eğer dese: “Bu köleyi azat etmek üzerime borç olsun” kıymetini tasadduk etmesi gerekmez. Çünkü kıymet azatlıktan geri kalan değildir. Adam kölenin kendisini köleye hibe etse karşıdaki kabul etsin etmesin azat olur.

Şayet mükatebine derse: “Eğer kölemsen hürsün” azat olunmaz. (çünkü köleliği noksandır) adam elinde malı olan kölesini azat etse;elbisesi hariç elindeki malı

¹³⁴ Biçer, s.102.

efendisininindir. Eğer kölesine derse ki: “ Kendini benden binle satın al” o da dese ki: “Satın aldım” sahihtir. Bu şu sözün konumundadır: “Sen bin dirhemle benden hürsün”.¹³⁵ Biri başka birinin kölesine derse: “Mevlan seni bana hibe ettiyse sen hürsün” köle hibe edenin elindeyse ve O’da dese ki: “Sana hibe ettim” kabul etsin etmesin azat olmaz. Çünkü kabulden önce yemin gerçekleşir. Eğer köle yemin edenin elinde vediâ ise ve derse ki: “Bana bu köleyi hibe et.” O’da derse: “ sana hibe ettim” azat etmektir. Çünkü kabul önceden geçmiştir. Köle terzilik yapsa, mevlası dese: “Bu terzici hürdür” azat olunmaz; çünkü bu teşbihtir. Eğer kölesine “ey mevlam” derse bu ikramdır; veya dese ki: “Annen baban hürdürler” azat olunmaz.¹³⁶

f) Vedia Konusu

Emaneti evinde korumalı olan bir yerde bırakır ve yerini unutursa tazminle sorumlu olmaz. Eğer derse ki: “Evimde nerde bıraktığımı bilmiyorum veya evimin dışında nerede bıraktığımı bilmem tazmin eder.”

Eğer emaneti önemsemeyen olarak bilinen hanımının yanında bıraksa sorumlu olmaz. Yine emanet, dükkanında iken kalkıp namaza gitse sorumlu olmaz. Eğer emanet kadının yanındaysa kocasına verse sorumlu olmaz.

Eğer kendisine dirhemleri düğününde serpsin diye verse; bu dirhemlerden kendine bir şey bırakamaz; onlardan bir şey yerden alamaz; alması için başkasına emir veremez. Eğer serptiği şekerse elinde bırakabilir, yerden alabilir ve başkasına alması için emredebilir. Allah kendisinden razı olsun demiştir ki: İbahatı gerektirecek aynından faydalanma olan vardır, ve temlik gerektirecek aynıyle faydalanma mümkün olmayan ve ibahatı kabul etmeyen vardır. Kendisine emanet bırakılan kimse emaneti kölesine verse veya aylık tuttuğu aylıkçısına verse veya ailesindeki çocuklarından büyük oğluna verse sorumlu olmaz. Ailesinden Sözünden kasıt ihtiyaçlarını karşıladığı ve evinde olanlardır.¹³⁷

Adamın iki hanımı olsa ve her birinin kendisinden olmayan çocukları var ise onların nafakasını öder, onlar çocuklarından sayılır. Eğer nafakalarını karşılamakla beraber

¹³⁵ Biçer, s.103.

¹³⁶ Biçer, s.104.

¹³⁷ Biçer, s.170.

evinde olmasalar dahi ve kendisine denilse ki: (falanın çocuklarını çıkartın) çocuklarından sayılır. Allah kendisinden razı olsun demiştir ki: “Evdaki ve dükkanda ki ortaktan dolayı sorumlu olmaz çünkü onlardan korunması kendisi için imkansızdır. Bir topluluk birisine haraçlarını ödesin diye dirhemler verseler; mendilde bağlayıp eline koysa ve o’da mescide girse ve paraların nasıl gittiğini bilmezse sorumlu değildir. Eğer dirhemin içinde olduğu keseyi emanet etse ve emanet edilen de tartmasa ve sonra dese ki: “bunlar bu ağırlıktan daha fazlaydı” “ sorumlu olmaz.

Birinin başka birinde bin dirhem alacağı olsa; tahsili için elçi gönderip aldırsa sonra gönderen kişi aldığı inkar etse söz yeminiyle elçinin sözüdür ki, o teslim almış ve kendisini gönderen kişiye teslim etmiştir. Üç kişi bir adama bir malı emanet bıraksalar ve deselerki: “Bir arada olmadan bizden birine verme” emanetçi birisinin payını verdiyse sorumlu olur, çünkü payların oranı belli değildir.

Emanetçi, emaneti evinde bırakıp çıksa evin kapısı da açıksa; şayet evde kimse yok ise sorumlu olur. Emanetçi emaneti emanet verenin evine koysa veya çocuklarından birine iade etse sorumludur. Âriyede sorumlu olmaz. Emaneti fareler bozarsa emanet veren fare deliklerini görmüş olduğundan emanetçi mesul olmaz. Eğer emanet alan delikleri görüp de kapatmadıysa ve emanet vereni haberdar etmediyse mesul olur.¹³⁸ Emanetçi emaneti dükkanda bırakınca emanet bırakan dese ki: “ Dükkanda bırakma çünkü buradan korkulur.” Şayet buradan başka yeri yoksa sorumlu olmaz. Emanet bırakılan kişi dese ki: “ ellerimin arasında bıraktım sonra kalktım ve unuttum” sorumlu olur. Şayet derse: “ yanımdan kayboldu” sorumlu olmaz. Eğer derse: “kaybettim” sorumlu olur. Şayet derse: “Evin arsasında bıraktım” vedia koruma merkezinde değildir sorumlu olur, çünkü evin arsası koruma sınırında değildir.

Kişi atıyla hana girse ve Han sahibine dese ki:” neye bağlayayım?” o’ da: “ şuraya” dese ve bağlayıp çıksa ve sonra girdiğinde atının olmadığını görse ve sorsa, han sahibi ise şöyle dese:“Arkadaşım su vermek için çıkarttı” halbuki onun da arkadaşı yoktur, bu durumda han sahibi mesul olur. çünkü “ nerde bağlayayım” sözü ona ondan koruma talebidir. Aynen hamamda da “ elbisemi nerede çıkartayım” diyene hamamcı dese ki:

¹³⁸ Biçer, s.171.

“şuraya “sonucundan sorumlu olur. Şayet hamamcının elbiseçisi varsa ona (Farsçada) “camedar” denilir. Koruması gerekir. O korumazsa han sahibinin koruması gerekir.

Mestçi insanın mestini gece dükkanda bırakınca çalınırsa eğer pazarın bekçisi varsa dükkân sahibi sorumlu değildir. Mestçi köye çıksa burada bir mest tamir için alsa sonra eşyasıyla beraber bir kişinin evinde bıraksa ve şehre girse bu da çalınsa sorumlu değildir. Eğer evi oturma yeri etmişse böyledir, şayet evde oturmamışsa sorumludur. Çünkü o emanetçidir. Emanet edilmiş olan tazmin gerektirir. Banyo çatısının ağaçlarını komşu duvarının üzerine koysa, O’da sökse ve böylece eşyası zarar görse tecavüzden ötürü sorumlu olur.¹³⁹ Emanet sahibi emanetini isteyince emanetçi derse ki : “ bu saatte göndermem mümkün değil” emanetin başlangıcı yanında bırakıldığı andan olur. Eğer emanet veren derse ki: “ yarın bana taşı” o’ da taşımazsa ve emanet zayi olursa sorumlu değildir. Çünkü taşıma kendisine ait değildir. Eğer derse:“ kardeşime iade et” kardeşi de gelince kardeşine derse ki: “ dön bir saat kadar sonra sana iade edeyim” Ve İade edince zayi olsa mesul olur.

Dirhemler emanet edilince emanetçi cebine koysa ve misafir olsa sonra içki içip sarhoş olsa sonuçta dirhemler kaybolrsa mesul değildir. Çünkü insanlar parayı sarhoşluk ve ayık halinde kendi evlerinde veya başkalarının evlerinde cepte korurlar. İki kişiden birisi beş dirhem dese, diğeri bilmem altı mı yedi mi? dese sorumlu olunmaz.¹⁴⁰ Adamın elinde vediâ varken bir insan geldi ve almak istedi diğeri buna karşı elindeki emaneti savundu. Eğer o insandan savunmaya gücü yetmezse sorumlu değildir. Yüzük kendisine emanet edilse o’ da hinser parmağına taksa tazmin eder. Çünkü kullanmıştır. Eğer binser parmağındaysa tazmin etmez.. Eğer yüzüğü takan kadınsa hangi parmağına takarsa taksın sorumludur.¹⁴¹

g) Âriye Konusu

Baba küçük çocuğun malını iâre veremez. İzin verilmişse iâre verir. Adam iâre verdi ve dedi ki: “kendinden başkasına verme” o da başkasına iâreye verince sorumlu olur. Bir haneyi iâre verse O’ da toprağından kerpiç yapsa sonra muîr geri alsın men etme

¹³⁹ Biçer, s.172.

¹⁴⁰ Biçer, s.173.

¹⁴¹ Biçer, s.174.

hakkını, yıkma hakkı ve masraf hakkını talep etme hakkı yoktur. Çünkü izni olmadan yapmıştır. Eğer yıkarsa toprak onundur. Çünkü mülkünün toprağıdır. Adam elli dirhem değerinde olan öküzü iâre verdi. Yüz dirhem öküz mesabesinde saydı ve öküz helak oldu örfü göre tazmin gerekir. (Allah kendisinden razı olsun) demiş ki: “ Denilmiş ki, eğer değerini biçmeye yemin etmişse değerini ödemeye sorumlu olur. Eğer zenginliğine göre değer biçmişse sorumlu olmaz. Çünkü birinci vecihte güçlü zayıf için dayanak olup ikinci vecihte ise bu yoktur.”

Biri diğerine dese: “kölemi al istihdam et” adam kendisine iâre etmeden kölenin nafakası velisine aittir. Çünkü köle müsteârda vediâdır. Adam birinden bir hayvanı iâre edip arazide yatsa bağı elindeyken biri gelip bağı kesse ve binekle gitse bu kişi mesul değildir. Dedi ki : “Eğer uzanarak yatmışsa, hayvan o fark etmeden bağını elinden çekerse mesuldur.” Eşegini değirmen için iâre verse alan kişi ahırına koyup kapıyı kilitlese ve sonra eşek çalınsa mesul değildir. Adam işçisini hayvan iâresi için gönderse ve hayvanın üzerinde de malzeme bulunup yolda bunlar düşse eğer işçinin kaba davranışından ötürü düşmüşse ödemekle sorumlu olur.

Adam okumak için kitab ödünç alsın ve kitapta hata görse; eğer kitap sahibinin düzeltilmesini istemediğini biliyorsa düzeltmeyecektir. Eğer kitabı kaybederse ve kaybettiğine dair kitap sahibine haber vermezse geri iade sözü verse sonra kaybolduğunu söylese; şayet bulunmasından ümitsiz değilse sorumlu değildir. Muîr iâre verdiği elbisesini geri istese mustaîr dese ki: “Evet geri verecem” ve kusurlu davranıp bir ay zaman geçse ve sonra çalınsa eğer geri iade imkansızsa veya muîr derse ki: “ Bir şey olmaz” mesul olmaz. Eğer tehir etmesine kızmışsa sorumlu olur. Eğer hayvanı iâre alıp sonra merada semer vursa veya semeri üstündeydi; eğer muîr buna razıysa sorumlu olmaz. (vallahu alem)

h) Hibe Konusu

Adam karısına dese ki: “De ki mehrimi sana hibe ettim” kadın da Arapçayı iyi bilmezse ve derse: “ Vehebtü” hibe sahih değildir. Çünkü hibede rıza şarttır. Talak ve îtakta rıza şart değildir. Adamın küçük oğlu var dedi ki: “ Bu üzümü veya bu ağacı oğluma diktim” ona hibe etmiş olur. Yine eğer derse: “onu oğluma veyahut oğlum adına kıldım” hibe olur. Eğer derse: “Benimle bilinen her şey veya bana nispet edilen

falancanıdır” onun için ikrar olur. Eğer derse: “Malik olduğum her şey filancanıdır” ona hibe olur, kabz olmaksızın caiz olmaz. Çünkü kaim olan mülk onundur temliksiz başkasının olmaz temlik de hibedir. Eğer derse :“ Bu köle senindir” ikrar olur.(Allah kendisinden razı olsun) demiş ki: “ hibe olması gerekir. Çünkü o, farisidir sözü sanadır.” Eğer derse: “ Bu köle sana” hibe olur.

Bir çocuğa yiyecek bir şey hibe edilse ihtiyatlı olan anne babanın ondan yememesidir. Sünnet hediyeleri “çocuğundur” denmişse çocuğun olur, eğer bir şey söylenmemişse çocuk için gereken çocuğun olur, çocuk için gerekmeyen varsa hediye alana bakılır. Eğer babanın akrabalarından gelmişse o hediyeler babasınındır. Şayet annenin akrabalarındansa hediyeler anneyedir. Kızın düğün takıları da aynen böyledir izah ettiğimiz örf üzerinedir.

Hasta olan kadın mehrini kocasına hibe eder ve sonra iyileşirse hibe sahihtir. Eğer öldüyse sahih değildir. Ancak varisler onay verirlerse sahihtir. Ölüm hastalığı genelde ölümle sonuçlanan hastalıktır. Dedi ki: “kadının ölüm hastalığı ev işlerini yapamamasıdır.” Bir kimse mükateb Kölesine dese ki: “Malımı üzerine hibe ettim” o da dese ki: “ Kabul etmem” azat olur ve borç üzerindedir. Çünkü borcun hibesi üzerinde borç olan için kabul etmeksizin sahihtir.¹⁴²

Adamın üzerinden lü’lü’ düşse o anda başkasına hibe etse ve o’da aramaya başlasa, bulsa ve alsın bu hibe sahih değildir. Çünkü hibe vaktinin yanında tehlike vardır, hibe tehlikeyle batıl olur. insanlarda alacağı olan biri “böyle yaparsam malım sadakadır” dese alacakları sadaka olmaz. Çünkü alacaklar mutlak mal değildir. Bir adam diğerine dese ki:“ önceden sana olan her haktan bana helal et” eğer hak sahibi üzerinde ne olduğunu biliyorsa dinen ve hükmen sahihtir. Şayet bilmiyorsa dinen değil hükmen Ebu Hanife’nin yanında sahih Ebu Yusuf’un yanında ise ibradır. Fetva Ebu Yusuf’a göre verilmiştir. Bu, satıcıyı kusurdan aklayan müşteri gibidir. Eğer pişman olma şartıyla hibe ederse hibe sahih, şart batıldır.

Adamın biri birisine entari hibe etti; o da azıcık kısalttı kıymetini vermek zorundadır. Pişmanlık hakkı gitmiştir. Yıkamışsa pişmanlık geçmemiştir. Adamın biri diğerine dedi ki:“ Bağıma gir ve üzümünden al” ona zekata ayrılandan hak vardır. Eğer dese:“ Bu şeyi

¹⁴² Biçer, s.190.

bana hibe et” o da dese ki: “ettim” ve kabul etti hibe sahihtir. Eğer dese ki: “ bu yer sanadır ek” o da dedi ki: “ kabiltu” ve ekti sahihtir. Kadın kocası üzerindeki mehrini ondan olan küçük çocuğuna hibe etti baba da kabul etti sahih değildir. Çünkü kabz yoktur. Eğer baba derse: “Bu şeyi küçük oğluma hibe ettim” kabulsüz hibe caizdir. çünkü baba, oğlun velisidir. Birinin velayetinde olan her akit icapla yeterlidir. Babanın küçük oğlu adına malını satması gibidir.

Adam birine bir şey hibe etse sonra hibe ettiği kişi de ona bir şey hibe etse, bu hibeyi ilk hibeye karşılık ve aynı mecliste yaptıysa caiz değildir. Eğer elbiseyse hibe alan boyatsa yerine karşılık caizdir. Biri dese ki:“Bu şeyi sana hibe ettim” diğeri de derse ki: “Kabul ettim” sahihtir. Kapalı sandıkta adam birisine elbise hibe etti ve sandığı kendisine verdi bu kabz sayılmaz. Eğer açıksa hibe sahihtir.¹⁴³

i) Şahadet Konusu

Üç kişi örfen iki kişinin adaletine şahitlik etseler bu iki kişi de üçüncü kişinin adaletine şahitlik etse adaletleri kabul olmaz, yine iki şahitte de hüküm böyledir. Eğer ikisinden birisi adaletle bilinse diğeri bilinmese ve bu şahit şu şahidi adaletle nitelendirse şahadeti kabul olmaz. Çünkü sözünde istikrarsızlıkla müttehimdir. Şahadet üzerine şahadet: Usul derse ki: “ Falanın filan da bu kadar borcu vardır.” Onlar da buna şahitlik ederse; furu’ eda anında, diyorlar ki: “ falan şahadet etti ki falanın oğlu falanın falanda bu kadar dirhemi var bizde şahadetine şahadet ettik ve ben bu borçla şahadetine şahitlik ederim.”

Et-ta’dil: kişinin şöyle demesidir:“ Ondan hayırdan hariç bir şey bilmem” “O Kadın böyledir” diye üzerinde iki adil şahit şahitlik etmedikçe şahitlik caiz olmaz. Çünkü meçhulun üzerinde şahitlik batıldır. Adamınbiri, iki kişinin önünde birinde malı olduğunu ikrar etti, bunun üzerinden zaman geçti sonra bu iki adilden şahitlik etmelerini istedi; onlar da: “Sana bu mal hususunda şahitlik etmeyiz, çünkü o adam borcunu sana ödemiştir.” Şahitlik etmeme hususunda hakları vardır. Şayet şahitlik ederlerse bunu kadı’nın araştırması için kadı’yı haberdar etmeleri gerekir. Bir topluluk bir kadın üzerine şahitlik edip bir nitelendirme ve isimlendirme yapıp kadın da huzurdayken kadı dese ki: “Siz bu kadını tanır mısınız?” onlar deseler ki: “ hayır tanımayız, fakat bizi bu şahitliğe ismi ve şu işe nispeti sevk etti” şahadetleri kabul olmaz.

¹⁴³ Biçer, s.191-192.

Şahitler yer sınırını beyan ettiklerinde yerin kaç dönümlük olduğunu beyana mecbur değillerdir. Kişi birinden on bin dirhem alacaklı olduğunu idda etse iki şahit de bu meblağda şahitlik etseler, şahitlikleri kabul olunmaz. Çünkü bu malın meblağı başka maldır. Eğer kadı'nın meclisinde iki şahit şahitlik etse şahadette hanel varsa ve bu davayı başka bir mecliste hanelsiz iade etseler bunu da bir şeyi arttırmak veya eksiltmekle yapsalar; ihtiyat olan şahadetlerinin kabul olunmamasıdır.¹⁴⁴ Çünkü zahir olan budur ki bunlar ancak ilk şahadetleri kadar şahitlik yapabilirler. Bunlar ancak şahitliklerini arttırdılar veyahut eksilttiler bu da hile ve yalan telkinidir.

Şahitler yolu sarp bir bölgeden şahitlik için çağrılılar bir günde dönüşleri mümkünse gidip şahitlik etmeleri gerekir. Bir günde dönme imkanı yoksa gidip şahitlik etme mecburiyetleri yoktur. Bir evle ilgili şahitlik ettiler ve dediler ki: “ Biz evin sınırında duruyoruz fakat sınırının ismini bilmiyoruz” iki adil kişi onlarla gönderilir ki onlar sınırda dura ve şahitler işaretle sınırını belirleyeler. Sonra kadı'ya gelip, bununla şahitlik ederler. Yine Eğer derlerse: “ sınırını biliriz fakat durmayız” adam perde arkasından kadı'nın sesini duysa iki kişi de kadı'nın falanca olduğuna şahitlik etseler; eğer şahsını tanır ve sesini duyarsa üzerinde şahitlik etmesi caizdir. Eğer görmediyse şahitlik etmesi caiz olmaz çünkü ses sese benzeyebilir.

Adam bir mescide yer vakfetti, varisler ise inkar ettiler, Mahalle ahali şahitlik eder. Şahitlikleri kabul olunur, çünkü onlar Allah için şahitlik etmişlerdir. Şahit, zannetse ki kadı şahitliğini kabul etmeyecek, bu kişi şahitlik etmemede serbesttir. Çünkü şahitlikle bazen mecruh olur. Şahitler yargılananın yanında oturur çünkü onlarda davacılar gibidirler. Dava rucu' ederse sorumlu olurlar. Adil bir şahidin mahkemede sükutu şahadette cerhtir. Hasım olan taraf şahidi ta'n etmedikçe şahitliğinden sorulmaz. Eğer dava edilenin üzerinde had veya kısas olursa ister hasım hakaret etsin ister etmesin şahitler mesul olur.

İflas üzerine yapılan şahitlikte şöyle denir: “Onun gece ve gündüz elbisesinden başka bir şeyinin olduğunu bilmiyoruz.” Şahit, yazılanı, kararı ve karar vereni ezberlemelidir.

¹⁴⁴ Biçer, s.221.

Fakat zamanı ve şahitlik yerini ezberlemesi gerekmez. Adalet, namazın terki ve te'hiriyle düşer.¹⁴⁵

Hasım şahitlere hakaret edip iki şahidin köle olduğunu söylese davacının, hür olduklarına dair delil getirmesi gerekir. Eğer derlerse: “Biz köleyiz fakat mevlamız bizi azat etti” sözleri kabul olunmaz. Çünkü köleliği ikrar etmişler. Eğer hasım derse: “Bu iki şahit kazf suçundan had görmüşlerdir” ta'n ediciye denilir ki: “Delilini getir.” Adam davayı uygun görmezse, kadı iki adil kişiye emreder, bu davaya şahitlik ederler, bu davanın üzerine husumet kabul olur. Kadı adil değilse şahitler şahitlik etmede serbesttirler ki adil bir kadı'nın yanında şahitlik etsinler. Çünkü kadı adil değilse çoğu şahadeti kabul etmez şahitleri yalancılıkla suçlar. köyün sınırını ve köydekileri biliyorlarsa bir köy ve köydekilere şahitlik edenlerin şahadetleri kabul edilir.

Mal karşılığı şahitlik eden iki şahit şahitliklerinden dönseler böylece hüküm de dönmüş olsa ve kadı hüküm veremese; ve sulha davet edilseler ve bu borcu bir kısmında sulh etseler, sonra şahitlerden birisi dönerse sorumlu olmaz. Çünkü kadı bu şahadetle hüküm vermemiştir. Adam köle satsa sonra müşteri köleyi sattığı bu ikinci şahıstan satınalsa, sonra köle kaçsa ve yakalasalar şahitlik etseler ki: “ Bu ikinci ve birinciden kaçmış” ikinciye gönderilse; ikincinin birinciye yeni bir karine olmazsa gönderme mecburiyeti yoktur. Çünkü şahitler birincisinin babasının ve dedesinin ismini vermemiştir. Adam dava etse ki:“ kendisine amcasının oğlundan miras olan bu köle kendisine itaat etmiyor” köle de dese ki: “ beni ölüm hastalığımda malın sülüsünden azat et” müddeî dese ki: “ben bu köleyi amcam oğlundan bir sene önce satın aldım.” Her ne kadar ilk başta irs iddiâsında bulunmuşsa da Davası duyulmaz. Çünkü konuşmasında tezat vardır.

Kişi, ölenin üzerinde borcu var diye İddâ etse varislerde idda edeni tastik etseler; sonra dese ki: “ Meyyit ölmeden ödedi.” Davası itibara alınmaz. Çünkü çelişkilidir. Adamın üzerinde mehir iddiâ etseler, O' da inkar etse ve sonra ispat etseler o dese ki: “ bana ödemek gerekir” kadı da:“hangi ödeme? İbra mı veya ifa mı?”dese, adam “ her ikisi” dese bu çelişki ifade etmez. Şöyle derse tevafuluk mümkündür:“ Bir kısmını ödedim bir kısmından beri ettim veya hepsini ödedim der ve inkar ettim sen şefaattin beni beri

¹⁴⁵ Biçer, s.222.

ettin.”¹⁴⁶ Kişi ikrar ve şahitlik etti sonra dedi ki: “Ben sultanın yardımcılarında korktum ve zorlandım” eğer bu iki şahidin yanında olmuşsa bu iki şahit şahitlik etmeyebilirler. Meşhud leh şahitlerle köye şahitlik için çıktı ve onlara yemek hazırladı binek kiraladı şahadetleri kabul olmaz. Çünkü bu rüşvettir. Eğer şahitlerin gücü, bineği ve yemekleri yoksa şahitlikleri kabul edilir. Körün şahitliği yalnız ölüm ve nesepte kabul olur. Kişi, evi birinin kullandığını görse; bu mülk tasarrufudur. Onun mülkü olduğuna dair şahitlik etmesi kendisine helaldir. Şahit hüküm esnasında gizli fasıksa fiskını ihbar etmesi gerekmez ki müddeînin hakkı batıl olmaya.

Baba kızını evlendirirken şahitler de diğer bir evde bulunsa bu ev ile diğer ev arasında pencere varsa ve eğer şahitler evliliği, baba ve evleneni duysalar ve görseler caizdir. İki şahit şahitlik etseler ki: “o üç talakla hanımını boşadı” diğeri ise iki talakla boşadığına şahitlik etse kadın iki talakla boşanmış olur ve riciyi hak eder. Çünkü onlar iki talak üzerinde ittifak etmişlerdir. Bir günün ücretlisi, eğer işveren için şahitlik etse istihsanen kabul olunur. Bir ayın veya bir senenin ücretlisinin şahadeti müstecir için kabul olunmaz. Çünkü o, ailesinden sayılır.

Aylık işçi adil değilken şahitlik etse bir ay geçtikten sonra adil olsa şahadeti kabul olmaz. Bu kişi karısına şahitlik edip sonra boşayan kişi gibidir. Eğer şahitlik ettiği anda ücretlisi değil ama hükümden önce ücretlisi olduysa şahadeti batıl olur. eğer şahitlerden birisi açıklamalı şahitlik etse diğeri dese ki: “arkadaşımın ettiği gibi bende ediyorum” eğer ikincisi birincisinin konuştuğu kadar fasih ise şahadeti kabul olmaz. Şayet birincisi kadar konuşamıyorsa kabul olur. Şahitlerden biri şahitlik etse ki üzerinde bin dirhem var, diğeri ise onun lehine kendisi için bin dirhem var dese kabul olur, eğer bin üzerine şahitlik etseler ve talep eden dese ki: “malım aslen bindir ancak ondan beş yüzünü kabz ettim” İster vasıl halinde ister fasıl halinde olsun şahitlikleri kabul olur. çünkü o şahitleri tekzip etmemiştir. Ama derse benim onun üzerinde beş yüzüm var şahitlikleri batal olur. çünkü bununla onları yalanlıyor.¹⁴⁷

Kişi kadı'nın yanında şahitlik etse sonra pişman olup gelip şöyle derse: “şüphe ettim veya unuttum” eğer iyi insan olarak biliniyorsa şahadeti uygulanır. Eğer bir kadının nikahında bulunsa ve adil iki kişi kadının kocası kadını üç talakla boşadığına dair onu

¹⁴⁶ Biçer, s.223.

¹⁴⁷ Biçer, s.224.

haberdar etseler veya bir kölenin satın alındığına şahitlik etse iki adil şahitte alanın köleyi azad ettiğini ona bildirseler onun ihtiyatan kölelik ve nikah hakkında şahitlik etmemesi gerekir. Eğer dese: “falancaya yapılan şahitlikler yalandır” sonra kendisi şahitlik ederse şahitliği kabul olur. Çünkü bu sözü söylediği zaman bu şahitliğin kendisinde olmaması mümkündür Yine derse ki falancanın benim yanımda şahitliği yoktur” veya derse: “ bu şahitliği bilmem” sonra şahitlik ederse kabul olunur. Bir ev için şahitlik etseler, Sınırını zikretmedikçe şahitlikleri kabul olmaz. Eğer bir tarafın veya iki tarafın sınırını belirlerlerse yine kabul olunmaz.

Kadı birinin şahadetini iptal etse bu kişi sonra başkasına şahitlik etse adaleti ortaya çıkmayınca kadar şahitliği kabul olmaz. Biri kölesi için dese ki: “ Eğer bu sene hac etmesem o hürdür” iki kişi şahitlik etse ki o, Kufe’de kurban kesti kölesi azat olur. Birisi başka birisiyle seferde ve bulunduğu yerde altı ay arkadaşlık etse Onda sadece iyilik gördüyse adaletine hükmetmede serbesttir.¹⁴⁸

j) Edebü’l Kadi Konusu

Hasımlar hakimin yanında birbirine küfrettiklerinde hakimin tazir etmesi gerekir. Eğer biri diğerine söverse bu sövülenin hakkı olur ki, eğer tazir isterse kadı tazir eder, istemezse etmez. Borçtan dolayı hapiste olan kişinin borçlusu uzun zaman kayıpsa o’ da muhtaçsa kadı kefaletle salıverir. Eğer kadı birisine dese ki: “ seni filancanın terikesinde vekil ettim” bu özelde muhafaza etmede vekildir. Eğer derse: “Seni vasi kıldım” o kişi alım ve satımda tam vasidir. Kadı’nın beytülmalden ücret alması caizdir. çünkü beytülmal Allah’ındır, o’ da Allah adına çalışandır. Birisi kadı’nın yanında derse ki: “Benim falancada bin dirhemim var” Ve bundan başka da bir şey söylemese bu hak dava etme olmaz. Ancak şöyle söyleser: “ Ona git ki hakkımı bana veresin” dava olur. Saygın birinin sıradan birisiyle husumeti olursa kendine vekil tayin eder ve davaya kendisi katılmaz.

Kadı idare ettiği vilayette hüküm verebilir. Eğer yanında iki şahidin şahitliğiyle beraber başka bir şehirde olan bir evi dava ederse usul şöyledir: “Evin bulunduğu şehrin kadı’sına yazar kendisindeki kararı ona tevdi eder. Bir kadı bir yemin ve bir şahitle

¹⁴⁸ Biçer, s.225.

hükmetse veya ümmü'l veledin satımına veya bir dirhemin iki dirheme satımına veya muta nikahına hükmetse; diğer kadı bunu bozabilir, çünkü bu icmaya muhaliftir. Kadı'nın iki hasımdan birisine başta selam vermesi gerekmez. Kadı'nın alım satımı ve hediye kabul etmesi doğru değildir. Fasık kadı hüküm verince hükmü uygulanır, fiskekten ötürü âzlı olunmaz, fakat âzlı hak eder.

Fasık kadı hüküm verince diğer kadı, görüşünde o'na muhalif olursa hükmünü kaldırabilir. Diğer kadı'nın uygulama şansı yoktur. Eğer rüşvetle hüküm verirse batıl olur. Çünkü bu sanki hüküm vermek için rüşvetle tutulmuş gibidir ki bu batıldır. Bir adam tanımadığı bir topluluktan birine kendisine bir şeyi ikrar etmek için bir şey sorsa o' da ona ikrar etse ve şahitler o'nu görse o ise şahitleri görmese onların şahadeti bu adam için caizdir. Eğer sözünü duysalar fakat kendisini görmeseler hakkında şahadetleri kabul olmaz, çünkü ses sese benzeyebilir. Adam ikrar etse ve şahitlere dese ki: "Benim için şahitlik etmeyin" nehyi batıldır. Hasım hazır olmayıncaya kadar Kadı yazılı belgeyi kabul etmez, çünkü yazılı belge şahitlik üzerine şahitlik gibidir.¹⁴⁹ Açıklayıcının başkasının sırrını ifşa hakkı yoktur, fakat arz eder ve " Allah bilir" der. Kadı'nın davacıya " şahitlerin ta'n edilmiş" demesi doğru değildir bilakis " şahitlerini arttır" demesi daha doğrudur. Oğulun, babasını ve akrabası adil olarak tanıtması sahihtir. Çünkü adil oluşu ifade şahitlik değildir. Adil, iyiliği kötülüğüne galip olan ve kebirden korunan kimsedir. İki kişi şahitlik etseler ve unutsalar, başka iki kişi kendilerine dese ki: "Siz şahitlik ettiğinizde ordaydık" onların sözüyle şahitlik etmeleri gerekmez. Kişiyeye dava açılrsa ve o'da gizlense kadı, yerine vekil tayin eder lehine ve aleyhine hüküm verir. Şahitliğe ehliyeti olmayan kadılığa ehil olamaz.

Ebu Hanife'ye göre kişi kadı'nın yanında yazısıyla hükmedilmesini istese ve bunu hatırlamasa bununla hüküm verilmez. Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed'e göre onunla hüküm verilir. Ebu Leys'de bu görüştedir. Bir cihette karar alırsa ve kadı dese ki: " Bunda sana kararı uyguladım ve sorumlu tuttum" kadı'nın sorumlu tutması hükmün kadı'dan oluşundandır. Satım izni olan çocuk bir şey satsa ve müşteri onda bir kusur görse çocuk mükellef olmayıncaya kadar yemin ettirilmez. Bakıma muhtaç olan bir çocuk üzerine dava açılrsa delil de olmasa çocuk mahkemeye getirilmez. Çünkü yemin etse ve davayı reddetse aleyhine hüküm verilmez. Kefili ve bir şeyi olmayan fakir

¹⁴⁹ Biçer, s.226-227.

borçtan ötürü hapsedilmez. Çünkü hapis, vermeme düşüncesindedir. Kadı sözünden dönenin şahitliğiyle hüküm verirse caizdir. Yine çalışma yaptığı ofiste hüküm vermeside caizdir.

Adam eşinin annesi ile zina etse ve olay kadı'ya intikal etse; kadı onunla hanımının arasını ayırmasa, sonra davalarını başka kadıya götürseler O' da ayrılmalarını gerekli görse tefrik olunmaz. Çünkü ilki hükmüdür.¹⁵⁰ Kadı biri hakkında hüküm verse ve sicil defterine yazılmasını emretse bu, müddeî için hüccettir. Hakkında hüküm verilen kişi bu hükmü başka imamlara arz etmek için tutanağın bir nüshasını talep etse kadı ise bunun caiz olup olmadığını düşünse ve vermese vermeye icbar edilir. Tutanakta elbise zikredilmişse, cinsi, nevi, uzunluğu, genişliği, dikişli dikişsiz oluşu ve örgülüyse kilosu zikredilir. Eğer harevi dinar zikrediliyorsa tutanakta cinsi, vezni, ne kadarının kırmızı altın olduğunu yazması gerekir. Kadı'nın yanında bir tarladan ötürü mülk iddiasında bulunulsa; sonra başka vakit bu kadı'nın yanında mutlak bu tarladan mülk iddiâ edilse sahih değildir. Eğer müddeî istihlaf taleb etti ve dedi ki “ delilim yok” yeminden sonra şahit getirdiyse iki görüş vardır. Bir görüşte kabul olur, diğer görüşte kabul olmaz. Şahitler dese ki: “biz şahitlik yapmıyoruz” sonra şahitlik etseler bir rivayette şahitlikleri kabul olur. Eğer tutanakta şahitlerin davaya muvafakat üzerine şahitlik ettikleri yazıldıysa ve şahadet te beyan edilmemişse sahih olmaz. Şahitler sınırdaki şahitlik ettiklerinde üç hududu belirtip dördüncü hudutta sükut ederlerse caizdir. Eğer dördüncü hududu yanlış beyan ettilerse şahitlik bozulur.

Birisi vefa bey'ini idda etse diğeri ise tam bey'î idda etse ve ikisi de delil getirirse, vafa bey'inin şahidi evladır. Çünkü o zahirin hilafıdır. İki kişiden biri bey'î diğeri ise rehni idda etse evla olan bey'e itibardır. Kişi idda etse ki: “Elinde olan bu şey benim mülküm ve hakkımdır. Falancadan filan gün ve filan ayda aldım.” İdda olunan kişi de verdiği ileri sürse ve dese ki: “ Dava ettiğin şey sen kendisinden satın almadan önce kardeşimin mülküydü ben ondan satın aldım” buna delil getirirse sahih bir ödemedir.

Sulh topluluğunda yazsa ki: “ Bilinen mal üzerine sulh ettim” malın miktarını beyan etmediği müddetçe yeterli değildir. Kadı bir hadisedeadil şahitlerin şahitliğiyle hüküm verse sonra dese ki: “ Hükümünden döndüm” veya “ hükümümü bozdum” karar

¹⁵⁰ Biçer, s.228.

bozulmaz. Birinin elinde bir toprak olsa diğeri mutlak mülk iddiasında bulunsa idda olunan dese ki: “yarısı mülküm yarısı da yanımda vediâdır” ve idda eden kişi hepsinin mülkü olduğuna dair delil getirirse sonra idda olunan kişi de yarısı kendisinin yarısı filancanın vediâsı olduğuna dair delil getirirse idda eden kişinin şahadeti batıl olur. çünkü yarısında batıl olunca tümünde de batıl olur, zira bu tek şahitliktir.

Hanefî mezhebinden olan bir kadı şafi mezhebine mensup olan biri ile ilgili hüküm verse sonra bu Şafii olan kişi ğaib olan Hanefî birine telkini ve işaretiyle hüküm verse sahih değildir. Adam iddia etse ki şu kişi karısıdır, o kadın da dese ki: “Evet karısıydım fakat beni boşadı iddetimi bitirdim ikinci şahısla evlendim. İkinci şahısta derse ki: “ Bu karımdır” fakat bununla beraber birincisinin nikah ve talakını inkar ederse, kadın boşanma ve evlilikle ilgili şahit getirmeye zorlanır.¹⁵¹

k) Eşribe Konusu

Pişirilmiş üzümün içilmesinde sakınca yoktur, çünkü yiyeceğe dönmüştür. Yine pişirilmiş kuru hurmada böyledir. Üzüm suyu pekmez olmazsa haramdır, ancak üzüm suyu güneşe konur ve pekmeze dönerse helal olur. Sarhoş edici her türlü içecek haramdır. Az pişirilmiş olan kuru üzüm ve kuru hurma şerbeti sarhoş etmezse Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed’e göre içilmeleri caizdir. çünkü yiyeceğe dönmüştür. Eğer bunu eğlence amaçlı içerse azı da çoğu da haramdır.

Arpa ve pirinçten çıkarılan şey sarhoş etmiyorsa içilmesi caizdir. Eğer üzümü pişirse sonra şerbete çevirse içilmesi helal değildir. Ta ki pişirilince üçte birisi gidinceye kadar. Eğer içki kúpünü delse ve içki aksa içkiyi tazmin etmesi gerekmez. Fakat kúpün kıymetini ödemeye mecburdur. Kişi dokuz kadeh hurma veya üzüm suyunun şerbetini içse sarhoş olmasa onuncusunu alsın içse ve sarhoş olsa Kendisine had yoktur. (Eğer sekiz kadeh içmişse dokuzuncusunu alsın içse ve sarhoş olmasa sonra onuncusunu ücretsiz alsın ve sarhoş olsa kendisine had gerekir çünkü sarhoşluğa yakın olana nispet edilir ki bu ondur.)

Şireden sarhoş edici kadeh haramdır. Eğer oturup sarhoş olma niyetiyle içse ilki yine haramdır. Eğer tatlı bir içecek içse kendisine sahip olamayıp sarhoş olsa ve hanımını

¹⁵¹ Biçer, s.229.

boşasa talak vaki olmaz. Eğer içmesi için baskı yapılırsa ve içse ve ardından hanımını boşasa talak gerçekleşir çünkü tadını almıştır. Bir damla içki bir su küpüne atılsa sonra küp sirkeye aktarılsa bu onu bozmaz çünkü sirke onu bozar. Sarhoşluğun tanımı, konuşmayı karıştırmak ve insanların o kişiye sarhoş demeleridir. Allah kendisinden razı olsun demiş ki: “ Tanımı, konuşmasının genelinde yanlışlık olandır.”¹⁵²

1) Vekalet Konusu

Kişinin diğer bir kişi de borcu olsa verecekli olan birinin eliyle alacaklıya gönderse ve onu haberdar etse ve O’ da razı olsa ve dese ki: “ Onunla bir şey al “ aracı gitse bir kısmıyla bir şeyler alsın ve geri kalanı telef olsa telef olan alacaklının malından gider. Çünkü satın almaya emir kabz etme gibidir. Adam dese ki: “Seni hanımımın talakından nehyetmem” bu talakta o kişi vekil olmaz. Eğer köleye dese ki: “Seni ticaretten alıkoymam” bu, köleye ticaret için izindir. Birinin diğerinde borcu olsa ve borçlu borç sahibine dese ki: “Senin bende olanından beni muaf et” O’ da tüm borcu bilmediği halde muaf ettiyse hükmen muaf olur. Ahirete ait bir şey ise beri olmaz. Ancak üzerinde bildiği kadarıyla beri olur.

Bir kimse kölesini satmak için birini vekil tayin etse sonra diğer birini daha etse ikisinden birisi satsa sonra diğeri ona müşteriden daha pahalı satsa caiz değildir. Çünkü birincisinin satışı engellenmiş değildir. Nasıl ki birini vekil etse sonra kendisi satsa vekil vekaletten çıkmayacağı gibi. Kusurdan ötürü geri gönderilen şeyi vekil ikinci kez satabilir. Eğer vekile dense: “Bildiğini yap” sonra vekil başka birini satışa vekil etse ve bu başkası ilk vekilden köleyi satsa caizdir. çünkü O’ da müvekkil mesabesinde. Belh, cema’ı kiralasa ve cema’den vekilinden kira almasını istese ve kabul edip bir kısım kirayı alsın diğeri vermek istemese şayet onun vekil üzerinde borcu varsa bu kabul edendir, icbar edilir. Yok eğer borcu ve emri inkar ederse mecbur edilmez yemin ettirilir.

Bir elbisenin on dirheme satılması konusunda vekil tayin edilse, vekil başkasına emretse ve bu başkası ona on dirheme satsa caizdir. Allah kendisinden razı olsun demiş ki: “Denilmiş ki fiyatı belirlenmişse başkasının satması caizdir, sahih olansa caiz değildir.

¹⁵² Biçer, s.235.

Dinarı satmaya vekil etse vekil kendi dinarını satıp vekili olduğu dinarları elinde tutma hakkı yoktur.¹⁵³

Eğer derse: “ Onunla bir şey satın al” kendi dinarıyla satın alıp ötekini elinde tutsa caizdir, çünkü bu dinarı fiyatça tayin etmemiştir. Değer ise zimmetteki akidle vacip olur. Dinarını bir karşılığa verince bu zimmetinde borçtur. Bundan sonra kendi dinarıyla onun kendisi üzerindeki dinarını almıştır. Yine kendisine ait olan borcu bu dinarla ödemesini emreder O’ da kendi malından öderse caizdir. Borç davasında vekil kılınsa ve borçluyu hapsedse sonra salsa ve kendisine karşı kefil olsa ve vekil ölse müvekkile borçlunun teslimi için kefil muâheze vardır. Çünkü vekilinin fiili kendisinin fiili gibidir. Vekile şöyle derse:“Malımdan bir dirhemden yüz dirheme kadar yemekte serbestsin” bu örfen gerekli olan içme ve yemeden ibarettir. Husumetli işte vekile ve malla ilgili hüküm verecek olana malı alma hakkı yoktur.

Vekile dense ki:“Elindeki buğdaydan falana hayırda bulun” kendisine tasadduk edilen kişi vekile dese ki: “Buğdayı sat” satım caiz olmaz. Çünkü ancak kabzettikten sonra ona mülk olur. Kabzdan önce emredenin mülkü olup vekil tasaddukla memurdur, satarsa caiz olmaz. Adam birini haklarının kabzı, borçlarının davası, ortak ile kendisi arasında mal taksimini yapması konusunda vekil etse; ve müvekkil kaybolduysa sonra biri gelse ve müvekkilde malı olduğunu iddia etse ve bu vekili çağırırsa ve delillerini gösterse O’nu hapsedemez. Çünkü O, kabz ve davaya vekildir. Vekalet ise ne edayı ne de tazmini gerekli kılar.

Kişiye denilse ki: “Tüm işlerimde seni vekil ettim” vekil de dese ki:“Eşini boşadım” veya “ tarlanı vakfettim” örfen bu sahîh değildir. Kardeşiyle satın almayla vekil etse O’ da onunla alsın ve müvekkil dese ki:“Bu kardeşim değildir” söz, yeminiyle beraber onun hakkıdır. Müvekkilin onu aldığına şahitlik edip ikrar etmesi durumunda vekil adına köle azat olunur. Beş kişi birisini eşek satın alması için vekil etseler o da satın alsın her birinden hissesini alıp kendi eliyle birinin hissesini kaybetse kaybettiğini almak için hiç birine dönemez. Çünkü zimmetinde satın almak için gereken bedeli kabzetmiştir. Vekil ibriği tamir için müvekkilin emriyle verse ve kendisi müvekkile vermeyi unutsa tazminle mükellef değildir. Çünkü onun emriyle tamirciye vermiştir.

¹⁵³ Biçer, s.236.

Bine satmaya vekil olan birisi değer iki bine çıkmışsa bine satamaz. Ev almakla vekil olan evin yarısını alırsa muhalif olur. çünkü ev bütünün ismidir. Eğer önce yarısını alıp sonra kalan yarısını alırsa müvekkil vekilin almasını onaylamaz.¹⁵⁴ Eğer vekil eden kişi önce yarısını alsın sonra vekil kalan kısmını alırsa caizdir. Çünkü vekalet satın alınan miktarla tamamlanmış, geri kalan için ise vekillik baki kalır. Satın alınan müvekkil hak ederse de diğeri yine mülkünde kalır. Vekilin birinden köle satın alması halinde; eğer önce elini kesip sonra alıyorsa bu geçerli değildir. Eğer biri dese ki:“Bana bir köle al” bu durumda gerçekleşir. Kişi cariyeyi bine satmada vekil edilse ve kendisi de muhayyerlik şartı koyarak bine satsa; muhayyerlik günleri içinde değeri yükselse onaylaması gerekmez. Köleyi bine almaya vekil kılınsa; kendisi için muhayyerlik şartı koysa ve değeri peşin beş yüz olsa müvekkil için değil vekil için gerçekleşir. Azat etmeye vekil olan dese ki:“Seni dün azat ettim” müvekkil ise yalanlasa azat olunmaz. Eğer bu, satımda olsa caizdir.

Satış için vekil olana müvekkil dese ki:”Onu peşin sat” peşin ve veresiye satması caizdir. nasıl ki:“Falana sat” dediğinde başkasına sattığı zaman caiz olması gibi. Bin dinara satmaya vekil olan bin dirheme satarsa ve bundan müvekkilin haberi yoksa ve vekil derse ki: “Onu sattım” oda dese ki: “Onayladım” gerçekleşir. Kişi yolculuğa çıkarken hanımı kendisiyle tartışsa O’ da vekil tayin etse ve vekile: “Eğer şu vakte kadar dönmezsem onu boşa” derse şehirden çıktığı zaman yazsa ve dese ki:“Seni vekillikten çıkardım” Nüseyr bin Yahya demiştir ki: “Vekillikten çıkmış olur” Muhammed bin Seleme ise “vekillikten çıkmaz” demiştir.¹⁵⁵ Eğer ona derse :“Sen vekilimsin” korumada vekilidir. Eğer kendisine derse: “Her şeyde vekilsin” alışverişlerde vekilidir. Vekil borcu kabzeder. Vekil kabzettiği borçla sefere çıksa para elinde zayı olsa sorumlu olmaz. Eğer evinde ve aile fertlerinin yanında bıraksa yine sorumlu olmaz. Eğer birisine vediâ bıraksa sorumlu olur. Satmakla vekil olan kimse satsa sonra kar etse, kar vekilindir. Çünkü satmakla vekalet bitmiştir.

Emanetini kabzetmeğe vekil etse ve kendisine bu görevde ücret belirtse caizdir. Borcunu ödemeye ücretli vekil tayin ettiyse caiz değildir. Ancak vaktini alıyorsa caizdir. Yine davaya vekil yapması caizdir. Bir cariyeye birinin himayesinde olur ve azat

¹⁵⁴ Biçer, s.237.

¹⁵⁵ Biçer, s.238.

edilirse eğer azat oluşundan haberi varsa mecliste oldukları müddetçe cariyeyi geri alma vardır. Eğer azat ettiğini bilir dönüş hakkını bilmezse meclisten de kalkarsa meclisten kalkmakla muhayyerlik hakkı iptal olmaz. Satmakla vekil olan kişi vekil üzerinde borcu olana satarsa caizdir. Borç sahibi borç yerine sayar müvekkil için ise vekil kıymeti vermekle mesuldur. Bu, vekilin müşteri için ücretten vazgeçmesi durumu gibidir. Eğer satın alanın müvekkil üzerinde borcu varsa borcu yerine sayamaz. Çünkü satılan mal müvekkilin değil ki müşteri borcunu tahsil edebilsin.

Adam hanımına dese ki:“Sen vekilimsin istediğini yap” O’ da dese ki:“Üç talakla kendimi boşadım” koca talak yetkisini inkar etse, şayet aralarında boşamayla ilgili konuşma geçmemişse itibar kocanın sözüdür. Eğer boşama konuşması geçmişse rici tek talak gerçekleşir. Adam dirhem verse ve dese ki:“Yarısıyla ekmek yarısıyla et al” vekil yarısıyla ekmek diğer yarısıyla para alsın ki; bununla et alacaktır et onundur ve sorumlu olur. Bunda yöntem kasap ile fırıncıyı bir araya getirip ve dirhem yarısıyla ekmek yarısıyla et alıp dirhemi ikisine vermektir. Lü’lü almak için vekil caiz değildir. Ancak fiyat ve çeşidi belirlendikten sonra olabilir.¹⁵⁶

Müvekkil derse ki:“Her vekillikten çıkardığımda tekrar vekilimsin” müvekkil vekillikten yüz yüze - köle hürriyeti ve talaktan hariç- çıkartması gerekir. Çünkü köle hürriyeti ve talak şartına bağlı olmaları gerekir. Vurgu da yemin konumundadır yeminden dönüş olmaz. Borcu almakla vekil olan derse ki:“Borcu aldım ve sana verdim” söz onun sözüdür, çünkü güvenilir. Vekil derse ki:” Borç verdim” söz müvekkilin sözüdür. Çünkü vekil tahsil ettiğinden müvekkili borçlu etmek ister.

Belli bir kadınla evlendirmede, vekil onunla evlense, birleşse, boşasa, iddeti bitse ve sonra müvekkil ile evlendirse caizdir, çünkü vekalet sürüyor. Elbise satmakla vekil olan biriyle anlaşsa, elbiseyi bu fiyata alıp şu fiyata satıp kar da aralarında olup elbise vekilin elinde kaybolursa mesul olmaz. Diğer ortakların elinde kaybolursa vekil sorumlu olur. Eğer derse:“ Seni vekil ettim ama seni âzl edersem sen vekilimsin” bu hiledir. Âzl etmede şöyle demesi gerekir: “Seni âzl ettim seni âzl ettim” çünkü birinci âzl etmede vekil olmuş ve ikinci azl etmede vekil olmamıştır.

¹⁵⁶ Biçer, s.239.

Delal (reklamcı) elbiseyi diğer adama verse veya diğer dükkanda bıraksa ve elbise kabolsa mesuldur. Çünkü emanet bırakılmıştır. Eğer dükkan sahibi parayla pazarlık etse delal elbise sahibine gitse ve sonra gelse ki elbise kaybolmuş, dükkan sahibi de delale dese ki:“Sen elbiseyi beraber götürdün” O’ da “ hayır bilakis burada bıraktım” itibar edilen söz delalın sözüdür. Dükkan sahibi mesuldur. Çünkü o satın alma niyetiyle satın almıştır. (Allahu Alem)¹⁵⁷

2.5.2. Umdetü'l Müftü'deki Bazı Konular Ve İçeriği

a) Abdest Konusu

Abdest üç kısımdır Birincisi farz olanıdır ki namaz kılmak isteyen abdestsiz kimsenin alacağı abdesttir. Vacip olan abdest tavaf için alınan abdesttir. Mendup olan ise ölü yıkamak, uyumak için ve gıybet etmek ile aşırı gülmekten sonra alınan abdesttir. Bir kişi eli felç olup abdest ve teyemmüme gücü yetmese yüzünü duvara sürerek mesh eder. kollarını ise yere sürterek mesh eder ve namaz kılar. Abdest aldırarak kimsesi bulunmayan hasta kimse de bu şekilde yapar. Şayet abdest aldırarak eşi veya cariyesi varsa abdest aldırır ve avret yeri yıkatılır. çocuğu ve kardeşi bu kişinin avret yerini yıkayamazlar. Seyrek olup görünen kısmın dışında suyun sakalın kökünü ıslatması gerekmemektedir. Bıyık ve kaşların altını ıslatmak sünnettir. Suyun gözün içindeki kirpiklerin altını ıslatması yine sünnettir. Bir rivayete göre ise su kirpik uçlarına ulaşmaya kadar gözü sürekli açma ya da kapamayla uğraşmaz. Sakal ile kulak arasını yıkamalıdır. Yüzünü yıkadığı zaman suyu çenenin üzerine koyacak ki su çene altına kadar ulaşsın. Şiddetli şekilde suyu yüzüne atmaz. Eğer başını mesh eder sonra saçını keserse meshi iade etmez. Aynı şekilde tırnağı kesme veya yaralı bölgeyi kaşıyarak derinin soyulmasında da iade gerekmez. Abdest alan kimsenin tırnağında hamur veya çamur olması abdesti engeller ancak kir engel değildir. Yine gusül esnasında dişleri arasında kalan yemek kalıntısı da engel değildir. Sünnetsiz bir kimsenin gusletmesi durumunda suyun derinin altına ulaşıp ulaşmaması ile ilgili bir görüşe göre caiz bir görüşe göre caiz değildir. Dar yüzüğü kıpırdatmadan abdest almanın caiz olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun caiz olmadığını söyleyenlerde vardır. Parmağı kulağın içine koymak Ebu Yusuf'tan (Rahimehullah) rivayet edilmiştir. Boynu meshetmek ne

¹⁵⁷ Biçer, s.240.

âdaptandır ne de sünnettir bir görüşe göre yeni suyla meshetmek sünnettir. Her aza yıkandığında bismillah ve kelime-i şehadet getirilir uzuvların bitiminde yine kelime-i şehadet getirilir. Abdestten arta kalan su ayakta içilir.

b) Abdesti Bozan Şeyler Konusu

Arkadan veya önden çıkan az ya da çok akışkan olsun veya olmasın her şey abdesti bozar. Erkek veya kadının ön tarafından çıkan hava abdesti bozmazken arkadan çıkan hava bozar. Kadın veya erkeğin arka ya da önlerinden kurtçuk çıkarsa abdesti bozar yaradan düşerse bozmaz. Kan ve irin yaradan akar durumdaysa abdest bozulur şayet akmıyorsa bozulmaz. Bezle silme halinde de abdest bozulur. Beyinden akan kan burun deliklerine ulaşırsa abdest bozulur. Kusmuk ağız dolusu olursa bozulur. Kusmuğun tutulması veya zorlayarak engellenmesi konusunda ihtilaf vardır. İçten gelen balgam kusarsa Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e (Rahimehumallah) göre bozulmaz. Ancak balgam beyinden geliyorsa ittifakla bozulmaz. Ebu Yusuf'tan gelen rivayete göre abdesti bozmayan şeyler necis değildir bu hüküm kusmuğun çorba veya yemek olması şartıyladır. İdrar iç kısmından çıkıp ta dışarı çıkmasa abdest bozulur. Aksine yani iç değil ortadan dışarı akar ve deriden çıkmasa yine bozulur. İdrar yollarına pamuk sokup içinde kaybolması halinde abdest bozulur ancak tamamen kaybolmasa dışarıda bir tarafı bulunursa her ne kadar içeri giren ıslak olsa da bozulmaz.

c) Gülmek Konusu

Rüku ve secdeli her namazda kahkaha ile gülmek abdesti ve teyemmümü bozar fakat çocuğun abdestine ve gusle zarar vermez. Kahkaha; kişinin kendi veya yanındakinin gülme sesini işitmesidir bu durumda ister dişleri görünsün ister görünmesin fark etmez. Dehk ise gülmeyi kendisi işitip de yanındakinin işitmemesidir. Tebessüm yalnız dişlerin görünmesidir.

d) Uyku Konuları

Namazda hangi durumda uyursa uyusun abdest bozulmaz ancak zaruretten dolayı bile olsa uzanarak yatıp uyumada bozulur. Namaz dışında hiçbir şeye yaslanmadan kalçayı yere paralel uzatıp yatarsa abdesti bozulur. Yine başını dizlerine koyarak uyursa

bozulur. Murabaâ oturup yatarsa bir görüşe göre abdest bozulur. Eğer adam oturarak yatar sonra düşerse bakılır şayet makadı yerden kalkmadan uyanırsa abdest bozulmaz makadı yerden kalktıktan sonra uyanırsa bozulur. Bineğin palı veya semeri üzerinde yatarsa abdest bozulmaz. Tenasül organına ve kadına ellemek bizim mezhepte abdesti bozmaz. Ama aşırı derecede şehvi duygularla olursa istihsanen abdest bozulur.

e) Hangi Durumda Gusül Gerekir Konusu

Guslün sebebi üçtür; hayız, nifas, cünüplük hali. Cünüplük meninin şehvetle akması veya iki cinsi organın her ne kadar meni gelmese dahi birleşmesidir. Aynı şekilde arka organa cinsel ilişkide bulunma da gusül gerektirir. Hayvan ile cinsel ilişkide meni gelmediği takdirde gusle gerek yoktur. İmam Muhammed'in (Rahimehullah) görüşüne göre iştah duymayan küçük kızlara cinsi ilişkide gusül gerekmez. Çocuğun kadınla ilişkisinde kesinlikle gerek yok ama vicdanen yapması emredilir. Bunun aksi olursa aksine gusül gerekmektedir. Cünüp kişi cinsel ilişkiden sonra idrar yapmadan gusül yaparsa caizdir gusülden sonra meni gelirse Ebu Hanife'ye göre iade etmesi gerekir. Şayet kadın ise iade etmez. Kadın ihtilam olmada erkek gibidir ancak kadında meninin çıkışına itibar dahili ferçten fercin dış tarafına olan kısma kadardır. Fakat erkeğin menisi yerinden ayrılıp ta cinsel organın dış kısmına akmasa gusül gerekmez. Bir adam ihtilam olduğunu hatırlasa ve yatağında ıslaklık görmese gusül gerekmez ancak kadında ihtiyaten gusül gerekmektedir. Bir kişi yatağını ıslak olarak görürse ister ihtilamı hatırlasın ister hatırlamasın veya meni olup olmadığını bilmiyorsa gusül gereklidir. Eğer medi olduğunu sanarsa Ebu Yusuf (Rahimehullah) der ki şayet ihtilam olduğunu hatırlasa gerekli hatırlamasa gerekli değildir. Kafir olan cünüp Müslüman olursa gusül vacip olur. Kafir olan haize kadın kanı kesilip müslüman olursa gusül gerekli değildir çünkü kanın kesilmesiyle devamlılık sona ermiştir cünüplük ise hükmi devamlılık ister bundan dolayı sanki yeni cünüp olmuş kabul edilir gusül gerekir. Bir görüşe göre ise ikisine de gusül gerekmez. Bir genç eliyle şehvetini tatmin ederse Şa'bi (rahimehullah) bunun mekruh olmadığını söylemiştir. Bir adam mescitte ihtilam olursa çıkmak için teyemmüm eder şayet gece ise teyemmüm eder ve orada kalır gusül abdesti alabileceği bir yer araştırır.

f) Yolcu Namazı

Yolculuğun başlaması şehirden çıkış bölgesindeki yapılardan geçmekle başlar. İkamede bu yapılarla girişle başlar. şehrin bitimi son binaların arasında az boşluk ve ziraat yoksa bunları geçmekle başlar. Eğer aralarında fazla mesafe bulunursa ve bu binaların arasında ziraat yapıyorsa bunları geçmeden sefer hükmü başlar. Bu durumda şehrin evlerini geçtikten sonra sefer başlar. Köylerde ise eğer köy şehre bitişikse sahih görüşe göre şehrin binalarını geçmek gerekir. Şayet şehre bitişik değilse köyün değil köy evlerinin geçilmesiyle sefer hükmü başlar. İkame niyeti ev ve binalarda yapılır fakat çadır ve harabelerde yapılmaz. Çadır ve harabeler ehli hayvanlarını otlatmak için bayırlarda gezinendir. Sahih görüşe göre onların sefer müddetince yetecek su ve ot olup oraya niyet etseler mukim olurlar. ikame için geçerli olan niyet yetkili olanın niyetidir. Yetkili olmayanın niyeti geçersizdir. Askerlerle beraber olan Komutan ve işveren adına çalışan işçilerin durumu gibi. Bir topluluk düşmanı araştırmak veya başka bir ihtiyaç için yola çıksalar nerede kavuşacaklarını da bilmeseler zaman ne kadar uzarsa uzasın bunlar namazlarını mukim olarak kılarlar. Ancak bu yolculuk dönüşünde misafirlik namazı kılarlar. Yolculukta sünnetleri terk etme veya kısaltma hususunda ruhsat yoktur. Bazıları ise sünneti terk etmenin caiz olmadığını söylemişlerdir.. Yanında yakını olmadan kadın yolculuğa çıkabilir. Çocuk muhrim sayılmaz. Aynı şekilde yaşı aşırı ilerlemiş olan muhrim sayılmaz. Yaşlanmış kocamış adam muhrim sayılır. Müşteha (kendisine şehvet duyulan bayan) çağına gelmiş cariye büyük gibidir. Özürsüz hayvan üzerinde farz namazlar kılınmaz. Bu özür hayvanından indiği taktirde yırtıcı hayvanların veya hırsızın bineğine zarar vermesinden korkmak, yerin çamur veya çok ıslak olması ki kuru yer bulunmaması veya hayvanın huysuz olması şayet inerse bir daha binme imkanı ancak bir yardımcıyla olması durumu, veya yaşlı kimse ki indiğinde bir daha binme gücü bulamayacaktır işte bu gibi durumlarda hayvanın üzerinde yük olsun veya olmasın üzerinde farz namazları kılmak caizdir. Çünkü Allah şöyle buyurur: “eğer korkarsanız yürüyerek veya binmiş olarak”bu durumda sonradan namazın iadesi de gerekmez. Hasta olan kimse gibi. Eğer bineği durdurabiliyorsa işaretle kılması caiz değildir. Buna imkan yoksa oturarak, işaretle veya kıbleden dönmekle de caizdir. Bir kimse ayakta namaz kıldığı taktirde düşman veya yırtıcılardan korkuyorsa oturarak kılabilir, oturduğu taktirde böyle bir korkusu varsa sırt üstü uzanarak kılabilir. Bir

kimsenin yolculukta su olmadığını bilmesine rağmen cariyesi ile cinsel ilişkide bulunması caizdir.(Allahu A'lem)

g) Cuma Namazı

Cuma, şehirlerde oturan erkekler üzerine farzdır. Şehrin genel açıklaması, içinde müftüsü olan ve hüküm verecek ve infaz edecek hakimi bulunan ve binaları mina binaları kadar olan yerdir. Bir görüşe göre ise toplandıkları zaman en büyük camilerine yerleşmeyenlerin bulunduğu yerdir. Şehrin etrafında olup da kendileri ve şehir arasında boşluk bulunmayan kimselere de cuma farzdır. Şayet aralarında mera, ziraat yerleri bulunursa her ne kadar ezan sesi onlara ulaşsa dahi cuma farz değildir. Mil ve ğalve şart değildir. Köle sahibi kölelerini cumadan, cemaatten ve bayramlardan engelleyebilir. Köle efendisinin kendisiyle beraber bulunan bineğini korumak içindir. İşveren işçisini cumadan alıkoyabilir. Diğer bir görüşe göre engelleyemez ancak Cuma süresince meşgul olduğu zamana denk gelecek kadar ücretini düşürür. Köylü Cuma günü şehre girdiyse ve orada kalmaya niyetlendiyse kendisine Cuma gereklidir. Durum bunun aksi ise gerekli değildir. Fakat yolcu bunun tersidir şehre girse ve o gün çıkmamaya niyetlense dahi orada sürekli kalmaya niyetlenmedikçe Cuma farz değildir. Çöl ve vadilerde bulunanlar Cuma günü öğle namazını ezan ve kametle cemaatle kılabilirler. Ancak hapisanede bulunanların ve hastaların bu şekilde cemaatle namaz kılmaları mekruhtur. Meşayih, imamın yakınında mı yoksa uzağında mı durmanın daha faziletli olduğu konusunda ihtilafa düşmüştür. Bir görüşe göre elbise ve vücuduyla uğraşmayacaksa kişi için onun vaazını iyi dinleyeceğinden yakınında durması daha sevaptır. Diğer görüşe göre Hatibin zulme olan övgülerini dinlememek için uzak daha evladır. Secde edecek yer bulamayan zarureten diğer namaz kılanların sırtında secde yapabilir. İster hutbeyi işitebilsin ister işitmesin hutbe sırasında konuşmamak esastır. Bir görüşe göre sesi işitmeyecek kadar uzak olursa onun kur'an okuması, tesbihte bulunması ve fıkıh dersi yapması caiz olur denmiştir. Bir görüşe göre ise zalimlerin övülmesi sırasında konuşmada bir beis yoktur. Hutbe esnasında sadaka verilmez. Ebu Yusuf'a göre Cumadan sonra nafile 6 rekattır. Diğer iki imama göre ise 4 tür.

h) Zekat Konusu

Zekatın gerekliliği konusunda otlak hayvanlarının dişisi ve erkeği aynıdır. Ebu Hanife'ye (Rahimehullah) göre atların erkek ve dişi olanı her ikiside zekata tabidirler. Yalnızca dişilerde zekat olduğuna dair iki rivayet vardır. İmameyne göre atlarda zekat yoktur ve fetva da bu görüşe göredir. Sene ortasında nisabın eksilmesi zekatı düşürmez. Ancak malın telef olması zekattan muaf kılar. Bir adamın ticaret için koyunları var ve değeri 200 dirhemdir yılı dolmadan bu koyunlar öldü adam onların derilerini işledi ve yıl sonunda nisaba kavuştu bu durumda zekat vardır. Bir adamın ticaret için meyve suları olsa yıl dolmadan ekşise sonra yıl sonunda nisaba ulaşsa bunda zekat yoktur çünkü tüm nisap miktarı telef olmuştur. Bir öşür toprağı ticaret için alınsa hem toprağın zekatı hem de öşür vacip olur. Özürsüz olarak zekatı erteleyen günahkar olur ve onun şahitliği de kabul edilmez. Hac bunun gibi değildir haccı geciktirmekle günahkar olunmaz çünkü o sadece Allahın hakkıdır. Ebu Yusuf bunun aksini söylemiştir çünkü zekatın belli vakti yoktur fakat haccın namaz gibi belli vakti vardır. Kişi öldüğünde üzerinde zekat varsa eğer vasiyet etmemişse terikede borç olmaz ve zekatı düşer. Eğer malın zekatını vermedi ve hasta olana kadar ertelediyse bu durumda varislerinden gizli vermelidir. Malı yoksa borç ödeme imkanı varsa borç alıp zekatını verecektir. Şayet imkan olmasa böylece ölürse bu özürdür zekat kendisinden düşer. Vacip olan zekatlarda açıktan vermek daha faziletli iken vacip olmayan sadakalarda bilinmemesi için gizlice vermek daha efdaldir. Başkasına vekil olan kendi malını diğeriyle karıştırırsa sonra sadaka verirse kendi yerinde vermiş olur ve müvekkilin malından sorumlu olup onu tazmin eder. Aynı şekilde vakıf mallarından sorumlu olup onları birbirine karıştırırsa bundan da sorumlu olur ve verdiği karşılar.. Aynı şekilde buya,şimşar,tuhan da böyledir.

i) Fıtır Sadakası Konusu

Nisap miktarı malı olan her müslümana sadaka-i fitr vaciptir. Malın artar olması gerekmez. Nisap miktarına sahip olan kimsenin normal sadaka vermesi haram iken sadaka-i fitr vermesi ve bir rivayete göre kurban kesmesi vaciptir. Kişinin, eşinin ve büyük çocuğunun fitresini vermesi caizdir fakat mecburiyet yoktur, fetva buna göredir. Şayet iki batman ekmek verirse Sahihdir. o, kıymet itibariyle caiz olur. Çünkü ekmek

tartıyla buğdaysa ölçüyledir dolayısıyla ancak kıymet açısından caiz olmaktadır. Un buğdaydan evladır. Dirhemler undan evladır. Buğdayın ikisinden evla olduğu da söylenmiştir çünkü bu, ihtilaftan daha uzaktır. Fitreyi bir veya iki gün erken vermek caizdir. Bir görüşe göre ramazanın ortasında vermek de caizdir. Ramazanın girmesinden sonra verilmesinin caiz olduğu da söylenmiştir. Yine bir başka görüşe göre bir sene önce verilmesi caizdir.

j) Oruç Konusu

Her ne şekilde olursa olsun şek günü oruç tutmak mekruhtur. Ancak tatavvu niyeti ile tutulan oruç hariç bu mekruh değildir. Bu durum Hz. Ali ve Hz. Aişe'ye tabi olmayla böyledir. çünkü onlar şek günü oruç tutarlardı ve şöyle derlerdi: 'Şabanda bir gün oruç tutmak ramazan gününde iftar etmekten daha iyidir.' Muhammed (rahimehullah) diyor ki; sahih olan kişinin şek gününde iftar etmeden beklenti içinde niyet de etmeyerek oruçlu kalmasıdır. Ancak müftü ve kadı için evla olan ihtiyat olarak tatavvu orucu tutmalarıdır ve diğer insanlara da beklenti içinde olup öğle sonuna kadar durmaları hususunda fetva vermeleridir. Çünkü müftü orucuna sonuna kadar kerahetsiz devam ederken diğerleri için bu durum söz konusu değildir. Ramazan orucu ancak niyetle sahih olur mukim kimse gündüz hangi niyetle tutarsa tutsun ramazan yerine geçer. İmam Malik'e göre ayın başında bir tek niyet getirmesi yeterlidir. İmam Züfer'e göre mukim, sağlıklı olursa niyetsiz de tutabilir. İmam Şafii'ye göre ise niyet ancak geceden yapılırsa ve farz niyetiyle olursa caiz olur. Günü belirlenmiş adak ancak niyetle caiz olur. Kaza, tatavvu ve kefarete oruçlarının niyetleri ancak geceden getirildiği takdirde caiz olur. Hanefilere göre nafîle oruç sadece mutlak bir niyetle ve yine zevalden önceki bir niyetle de caiz olur. İmam Şafii'nin görüşüne göre nafîle oruca zevalden önce bir şey yenmediği zaman parçalanma kabul ettiği için zevalden sonra da niyet edilebilir. Ramazan ayının hilalinin görülmesinde şahadet lafzı, sayı ve özgürlük gibi şartlar gerekli değildir. Şevval hilalindeyse bunlar gereklidir. Zahiru- Rivayet'te kurban hilali fitir hilali gibidir doğru görüşte budur. Ru'yeti hilal gündüz değerlendirilir. Ebu Yusuf'a (rahimehullah) göre eğer zevalden önce görülürse o, geçen geceye aittir. Bir görüşe göre şafaktan sonra kaybolursa o gelecek geceye aittir.

k) İftarı Mübah Kılan Öürler

Hasta olan kişi oruç tuttuğu zaman Şayet hastalığı artarsa veya huma hastalığına sahip ise orucunu yer ve sonra kaza eder. Cariye bir kimse yemek pişirdiği, ekmek yaptığı ve elbise yıkadığı taktirde bu işleri yaparken hastalanmaktan korkarsa orucunu yer ve kaza eder. Bir kimse belli bir sıkıntısından dolayı vücudunun kötöleyip zayıf düşmesinden korkarsa orucunu yer daha sonra kaza eder. Bir adam oruç tuttuğu taktirde ayakta namaz kılmaya gücü olmazsa orucunu tutar ve namazını oturarak kılar. Bayılıcı huma hastalığı olan kimse orucunu yer ve fakat bu kişide huma oluşmazsa bu günü kaza eder. Bir adam huma günü oruç tutmak istese ve sonra huma günüdür deyip orucunu yerse ve ardından huma olursa kefaret gerekir. Aynı Şekilde bir kadın hayız geliyor diye iftar ederse sonra da hayız olmazsa kendisine kefaret gerekir. Bir kişi tatavvu orucu tutarsa ev sahibi kardeşlerinden birisi orucunu yemesi için ona ısrar ederse bu kişi iftar eder. Fakat bunun kazasında iftar etmesi mekruhtur. Bir kişi talakta yemin edip iftar etmeyeceğini söylesse böyle birisinin iftar etmesi caizdir fakat bu mekruhtur. Bir adamın ramazana ait kaza orucu bulunur ve bu kimse iyice yaşlanıp oruç tutamaz hale gelinceye kadar bu kazasını tutmazsa bu kimsenin oruç tutma yerine fidyeye vermesi caiz değildir çünkü burada orucun yerine bedel söz konusu olmuştur ki oruçta bedel geçersizdir. Yedirme ve doyurma fitr sadakasında caiz olmamakla birlikte fidyede ibahe yoluyla caizdir. Unutarak orucunu yemekte olan birini gören kimsenin bunu uyarması ile ilgili olarak Şayet unutarak yiyen kişi genç ise hatırlatmalı zayıf yaşlı biri ise hatırlatmamalı denmiştir. Kadın nafile olan orucu ancak kocasının izni ile tutabilir ve kocası ona böyle bir orucu bozdurabilir. Yine işçi yaptığı içine zarar gelmesi durumunda aynı hükme tabidir.

l) Oruçlu Kişiye Mekruh Olan Ve Olmayan Şeyler

İmam-ı Azama göre oruçlu kişinin hanımı ile aşırı oynaşması ve bir rivayette kucaklaşması mekruhtur. Yine İmam-ı Azama göre oruçlu kişinin ağzına su alıp (serinlemek amacıyla) başına püskürtmesi veya bir elbiseyi ıslatıp onu kendine sarması mekruhtur. Çünkü bunlar ibadetlerden bıkmamanın göstergesidir. İmam-ı Ebu Yusuf'a göre ise mekruh değildir gölgelenmek gibi (mübah) dır. Yaş veya kuru misvak kullanmakta bir sakınca yoktur. Geceyi oruçlu geçirmek mekruhtur. visal orucu da

mekruhtur. O da şöyledir: Kişinin bayramdan sonra altı gün peşpeşe aralıksız oruç tutması, yasaklanan günlerde oruç tutmamasıdır. Bu kişi yasaklanan günlerde eğer oruç tutup ta sonra bozarsa kaza lazım gelmez. Ebu Yusuf ve imam Muhammed (rahimehumallah)'e göre ise kaza lazım gelir. Çünkü başlamak nezir gibidir. Bu kişide mekruh vakitlerde namaza başlayan kişi gibidir. Efdal olan ise bir gün oruç tutup diğer gün iftar etmesidir.

Susma orucu da mekruhtur. Bu da kişinin oruç tutup hiç konuşmamasıdır. Çünkü bu mecusilerin yaptığı bir şeydir. Efdal olan yıl içerisinde bayramdan sonra tutulan oruçlarda günlerin arasını ayırmaktır ara vermektir. Çünkü böylesi kerahetten daha uzak cevaza daha yakındır. Aşura gününün bir gün öncesinde ve bir gün sonrasında oruç tutmak müstehaptır. Çünkü böyle yapmakla ehli kitaba muhalefet vardır. Eyyam-ı biyd'de (kameri ayların 13.14.15. günleri) oruç tutmak müstehaptır. Cuma günü oruç tutmakta da bir sakınca yoktur. Nevruz ve mihrican günlerinde de oruç tutmak mekruhtur. Çünkü bu günlerde oruç tutmak bu günleri yüceltmek anlamına gelir ki bizler bundan men edilmişiz. Bundan dolayı nevrüz ve mihrican adına bir şeyler vermek de caiz değildir. çünkü bu günler kafirlerin bayramıdır ve şüphesiz ki Muhammed ibn-i fadl (r.a) bundan kaçınmıştır. Hacda olmayanlar için arefe günü oruç tutmakta bir beis yoktur. Fakat hacılar için mekruhtur. Aynı şekilde hacılar için terviye günü oruç tutmakta mekruhtur. Çünkü bu durum hacıyı hac işlerini yapmaktan, kendisiyle bir başkası arasında ortaklık varsa yolcunun nafakasını temin etmekten aciz bırakır. Efdal olan bir kişi onu bekliyorsa, hacının oruç tutmamasıdır.

m) Orucu Bozan Şeyler

Kişi eğer unutarak yer, içer, cinsi münasebette bulunursa istihsanen orucu bozulmaz. Şayet zorla veya hataen yaparsa bozulur. Kişi eğer tükürüğünü yutarsa orucu bozulmaz.ancak tükürüğünü dışarı çıkarıp sonra yutarsa bozulur. Aynı şekilde dişleri arasındaki kan tükürüğünden fazla ise ve bunu yutarsa orucu bozulur. Dişleri arasındaki nohut büyüklüğünde veya daha küçük bir et parçasını yerse oruç bozulmaz. Toz, duman, sinek yuttuğunda orucu bozulmaz. Yağmur veya kar yutarsa en sahih görüşe göre orucu bozulur. Bir tarafı elinde olan bir ipi yutarsa orucu bozulmaz. Aynı şekilde parmağını dübürüne sokarsa yine bozulmaz. Eğer bir suya dalarsa ve su kulağına

kaçarsa orucu bozulmaz. Eğer kendisi kulağına akıtırsa bozulur sahih olanda budur. Fakat şeklen ve manen yok olduğu için, kulağa yağ akıtmanın hükmünün aksine bozmayacağı da söylenmiştir. Eğer bir kişi hariçte olan (ağzında olmayan) susamı yutarsa orucu bozulur. Eğer onu sadece emerse bozulmaz. Eğer kişinin teri veya gözyaşı ağzına girerse orucu bozulur.

Bir kimse ağzında ipek yapıyorsa ve bundan dolayı ağzının dörtte biri sararıyorsa sonrada tükürüğünü yutuyorsa orucu bozulur. Yine yaş halde bulunan cevizi yiyen kimseye sadece kaza gerekir keffaret gerekmez çünkü bunun yenmesi adetten değildir. Sadece hamur ve sadece tuz yemek de orucu bozmaz Çünkü bunlar adet olarak tek başına yenmez. Eğer bir kimse ermin veya nisaburi çamuru yerse bir rivayete göre ona hem kaza hem de keffaret gerekir Çünkü bunlar adeten yenmektedir.

Kişi eğer sahur yaparsa ve daha sonra en güçlü görüşüne göre fecrin doğduğuna kanaat getirirse ona sadece kaza lazım gelir. Ancak iftar eder ve en güçlü görüşüne göre güneşin henüz batmadığına kanaat getirirse ona hem kaza hem de keffaret gerekir. Çünkü gündüz oluşu sabitti, buna kişinin görüşü de eklenince durum kesinleşir. Eğer bir kadın kasten orucunu bozup sonra hayza girerse ondan keffaret düşer. Eğer bir kimse bu senede oruç tutmayı kendime adıyorum dese, ramazan bayramı, kurban bayramı ve teşrik günlerinde oruç tutmaz, daha sonra bu günleri kaza eder. Ve eğer yemin etmişse yemin keffareti gerekir. Eğer ‘yemin olsun ki bu seneyi oruçlu geçireceğim’ dese senenin kalan günlerini oruçlu geçirmesi lazımdır.

n) Köleyi Hürriyete Kavuşturma Konusu

Ekeğin köleyi kadının da ceriyeyle azat etmesini uzva karşı uzuv gerektiği kaidesine alimler istihsanen uygun görmüşlerdir. Kinayeli sözle azat etmede niyete ihtiyaç varken sarıh sözde niyete ihtiyaç yoktur. Eğer dese ki; ‘bu işten ötürü hürsün’ hukuken köle serbest olur. Yine köleye dese ki; ‘seni sana hibe ettim’ bu sözle serbest bırakmayı niyet etsin veya etmesin, köle kabul etsin veya etmesin azat edilmiş olur. Yine derse ki: “nefsini sana tesadduk ettim” köle azat olur. Eğer “nısfın hürdür” dese Ebu Hanife’ye göre yarısında gerçekleşir. Boşamada nısfını boşadım derse hüküm farklıdır. Şayet derse ki: “fercin veya zekerin hürdür” Zahiru-r Rivaye’ye göre azat olunmaz. Kişi kölesini bir beldeye gönderse ve Kendisine dese ki :“biri seni

karşılıymca sen de ki ben hürüm” ve kendisini biri karşıladığında köle dese ki :”ben hürüm” eğer sahibi gönderdiği zaman “sana hür dedim” derse azat olunmaz fakat bunu demezse hukuken azat olur. Şayet dese ki: “Bağdatlı köleler özgürdür” o da Bağdatlıysa Ebu Yusuf’un (rahimehullah) yanında kölesinin azatını niyet etmediği müddetçe azat olunmaz. Muhammed’in (rahimehullah) yanında ise kölesi azat olur. Boşamada da aynı şekildedir Ebu Yusuf’a (rahimehullah) göre karısı boşanmış olur fetva Ebu Yusuf’un (rahimehullah) görüşüne göredir. Eğer derse ki: “yeryüzünde veya dünyada olan her köle veya bu dükkanda veya bu camide olan köle hürdür” azat olur. Eğer biri derse: “bu evde olan kim varsa hürdür” ve kölesi de o evde ise ittifakla kölesi serbest olur. Eğer kölesine derse: “Allah seni azat etti” niyet etmese de bu azat etme sayılır ki tercih edilen görüş budur. Eğer dese ki: “ Bu köleyi azat ettim” başıyla da evet demeye işaret etse azat olunmaz. Çünkü Konuşmaya kadir olandan işaret konuşma yerine geçmez. Nesep tespitinde ise tersi olup işaret konuşma yerine geçer.

Kişi kölesine bir şey emretse o da bu işi yerine getirmese ve sahibi köleye dese ki: “öyleyse sen hürsün” bu sözle azat olunmaz. Eğer kölesine derse ki: “sen Allah içinsin” niyet etse dahi Ebu Hanife’nin (rahimehullah) yanında azat olunmaz Ebu Muhammed’e (rahimehullah) göre ise azat olunur. Eğer başkasına derse ki: “bu hür değil midir?” ve kendi kölesine işaret ederse hukuken azat olunur. Eğer hanımına derse emrin cariyemde geçerlidir, hanımı da azat ederse cariyeye serbest olur. Eğer hanımına derse ki cariyemin durumu senin elindedir, bununla azat etmeyi niyet etmişse oda azat ederse yine hür olur. Şayet sahip azat etme niyeti kast etmemişse azat olunmaz. Eğer derse ki benim olan her köle hürdür, ortaklı olan kölesi azat olunmaz; Kendisinin kölesi azat olunur. Eğer kölesine derse ki: “oğlun hür oğlandır” oğul azat olur baba azat olmaz. Eğer derse ki: “oğlun hürün oğludur” bu defa baba azat olur oğlan azat olmaz. Eğer kölesine derse ki: “Ey azat kişi” tercih olunan görüşe göre eğer azat etme niyetiyle söylemişse serbest olur; azat niyeti yoksa serbest olmaz. Eğer azat etme lafzını hecelerse ve bundan azat etmeyi kastetmişse azat olur. Boşamada da boşama lafzını heceli söylerse niyeti boşamak ise boşanır. Eğer kölesine derse istediğin gibi git, azat etme niyeti varsa dahi azat olmaz. Cariyesine dese ki: “sen bainsin” ve bu bain kelimesinde azat etme niyeti varsa biz Hanefilerin nezdinde azat olmaz. Eğer kölesine derse: “ben bir köle satın aldığımda sen hürsün” fasit olan bir alımla bir köleyi alırsa azat olmaz; yeminini

bozmuş olup cezaya girmez; bu fasit alışverişten sonra geçerli bir alışveriş ile bir köle satın alırsa yine azat olunmaz.

Eğer kölesine derse ki sana söversem sen hürsün ve telin ederse azat olunmaz. Çünkü telin sövme değildir. Eğer derse ki :“bir seneye kadar satın aldığım her köle hürdür” ve bir köle satın aldıysa sene dolmayıncaya kadar azat olmaz. Eğer derse ki: “bir seneye kadar satın aldığım her köle hürdür” ve köle satın alsaydı söylediği andan itibaren köle serbest olur. Şayet şartsız müdebber (sahibinin ölümüyle hürriyetine kavuşacak olan köle) olan kölenin satışına hakim cevaz verirse hükmü uygulanır çünkü bu meselede hakim görüş sahibidir. Eğer hakim ümmü’l veledin satışını caiz görürse zahir rivayetlere göre hükmü geçerli olmaz. Eğer hakim mükateb kölenin satışını caiz görürse sahih olan rivayete göre hükmü uygulanır. Çünkü mükatebin satışı rızası ile caiz olur ve bu satış akdi sözleşmesinin feshidir. Adamın cariyesinin kocası da kölesi olursa cariye doğum yaparsa efendi çocuğun kendisine ait olduğunu iddia ederse ondan bunun ispatı istenmez. Çocuk kocadan sayılır ancak efendinin nesep ikrarıyla da azat olur. Müslüman biri darü’l harpten darü’l İslam’a çıkarsa onunla beraber harbi biriside çıkarsa bu hür olur. Eğer onu zorla çıkarırsa kendisine köle olur.

o) Vedfa Konusu

Mûdâ’ (bir malın kendi yanında korunmasını kabul eden kimse) dirhemleri kendi dirhemleriyle veya buğdayı kendi buğdayı ile karıştırırsa mislini vermeye mecburdur. Karıştırılan şey Ebu Hanife ve Ebu Yusuf ile Ebu Muhammed’e göre aralarında yani mûdâ’ ve mûdi’ arasında ortak olur. Sahih görüşe göre eğer kullanım değeri birbirini geçmiyorsa buğdayı arpaya karıştırdığı taktirde kiraya aldığını kiraya verebilir; iâre olarak alan iâreye verebilir. Ebu Hanife’ye (rahimehullah) göre rehin alan kişi rehini ve mûdâ’ vedia aldığını başkasına veremez. Bir bineği ya da eşyayı bir topluluğun yanında bırakıp da topluluğun birer birer bu malı kapıp alması ve sonuçta malın zayi olması durumunda sorumluluk kendisine teslim edilen işçiye aittir. Bir kişi kadıya emanet mal bırakmak için gelse ve Kadı dese ki ‘yanımda tart’ o da derse ki: “iki adil kişi yanında tarttım on bin geldi” kadı yine dese ki: “ikinci kez tartınca dokuz bin çıktı” ve yine kadı dese ki: “eğer ben elbisemi yırtsaydım beni bunda doğrular mıydınız”?

p) Âriye Konusu

Âriye caizdir çünkü bir ihsan çeşididir. Bundan ötürü sevabı sadakanın sevabından daha fazladır. Âriye: Malın menfaatini karşılıksız olarak başkasına vermektir. Bazıları demiş ki Ariye: kendi malından faydalanmayı başkasına mubah kılmaktır. Bundan ötürü iarede vakit belirtilmemiştir. Bu görüşe göre iare alan başkasına iare veremez. Çünkü mübahlık kendisi içindir başkasına mübah kılma yetkisi yoktur. Muîr, istediği zaman iareden dönebilir. Çünkü faydalar peyderpey görüldüğüne göre tüm faydaları kabz etmediğinden dönmek sahihtir ve bize göre bu mustairin yanında emanettir. Mustair iare aldığı başkasına kiraya veremez. Eğer aynî olan bir malı iare verse ve bunu sahibinin evine gönderse fakat ona teslim etmese tazmin gerekmez çünkü ariye yerini bulmuştur. Bu hüküm tüm ev aletlerindedir. Nakdi olan malda ise eline teslim edilmesi gerekir. Ğasib ve mûdâ malı sahibine teslim etmeyince tazmin etmekle sorumludur. Eğer bineği yabancı biri ile geri göndermişse yerini bulmadığı takdirde sorumludur. Bu mesele bazılarının dedikleri gibi mustairin vedâyaya malik olmadığına delalettir; Bazıları ise vedâyaya malik olur demişler Çünkü bu imaretten azdır.

r) Hibe Konusu

Eğer dese ki: “bu bağı oğlum adına dikiyorum” hibe olmaz. Onun adına çevirdim veya oğluma bıraktım derse hibe olur. Eğer derse: “bu sanadır” ikrar olur. Eğer derse: “in ceval: bu tarla (herekesiz lamla) bu ektiğim sanadır” hibe buğdaydır cevalik değildir. Eğer ceval kelimesindeki lamı esreli okursa” “in cevâli” buğday değil cevalik hibedir. Eğer başkasına dese ki: “bağıma gir salkımlardan al” orta halli salkımlardan alır.

Düğünde veya sünnette çocuğa uygun olan çocuk tasmaları ve buna benzer hediyelikler çocuğundur. Anne babaya uygun olanlar ise, baba yakınları tarafından takılan babanın, anne yakınları tarafından takılan annenindir. Öğretmen ve eğitmene Kutlama, nevruz ve bayramda verilen şeyler istenmemiş ve üzerinde ısrar edilmemişse beis yoktur. Eğer dense ki: “bu şeyi hibe ettim isteyen alsın” ve biri de onu alsın alanın olur. Eğer şaka mahiyetinde, “bana bu şeyi hibe et” dese kendiside hibe etse ve kendisine teslim ettiyse caizdir. Kayıtlı hibe batıldır. Borç sahibi borçlusuna dese ki: “eğer ben bu hastalığımda ölürsem borç temliktir sadakadır” Eğer derse: “sen helaldesin” bu caizdir. Eğer birine serpmek için şeker verilse şeker alanın elinde tutması caiz değildir.

Ondan bir kısmını alması da caiz değildir. Şayet geline şeker serpildi kim aldıysa onundur. Eğer biri aldı ve elinden düşürdüyse diğerinin alması caiz olmaz.

s) Edebü'l Kâdî Konusu

Kadı ve sultanın hükmü meşru kılınmış bir şeyden bilgileri olunca hükümden mecaz ile çekinmelerine yer yoktur. Mümteni olmazlarsa bu genişliktir. Şahadete ehliyyette gerekli şartlar kadılıkta da geçerlidir. Fasık kadılığa ehildir, hükmü başlangıçta taklitle verirse sahih olur. Hükmü adil iken verip sonra rüşvet veya başka bir şey almakla fasık olursa kadılıktan uzaklaştırılır. Çünkü onu atayan kişi onun adaletine güvenmiş ancak o'da kendisinde yoktur. Yine atayan kişi başta onun fışkınmı bilmeyip bu hal sonra ortaya çıkarsa azledilir, şayet Sultan ölürse azledilmez. Müctehit olmak faziletli olmayı gerektirir. Şafii'nin (rahimehullah) aksine bize göre cahilin taklidi caizdir. Ebu Hanife'den (rahimehullah) rivayet edildiğine göre kadılar üçe ayrılır: Birinci gurupta olan sözü mücmelen ve mufassalen kabul edilendir. Bu kimse fakih ve takva sahibi olandır. İkincisi, sözü mufassalen kabul edilir mücmelen kabul edilmez; bu, takva sahibi olup ta fakih olmayandır. Üçüncüsü sözü ne mücmelen ne de mufassalen kabul edilendir; bu, ne takva sahibi ne de fakih olandır. Yine Ebu Hanife'den (rahimehullah) rivayet edilmiş: Sevab (doğru) Allah katında birdir. İnsanlar doğruya varmak için icthad yapabilirler. Kadı ancak evlenmesi haram olan akrabadan aralarında husumet olmadıysa hediye kabul edebilir. Veya verdiği hükümden önce hediyeleşmesi adet olanı alabilir; fakat adetten ziyade olanı kabul edemez. Kadı, kayıtları tutma karşılığında başkasının alacağı kadar ücret alabilir. Hakimin anne babası ve eşi için verdiği hükmü geçersizdir. Aynı şekilde kölenin mevlası için ve hakimi hakimliğe atayan için verdiği hüküm geçersizdir. Kişi üzerinde dava edeceğinden şüphe ederse hasmını razı etmesi gerekir, para için acele etmez. Bir kâdî'nin başka bir kadı hakkındaki hükmü sözleşme ve fesih'te yalan şahitlikle hem zahiren hemde batinen Ebu Hanife'nin (rahimehullah) yanında uygulanır. Bir kadı ümmü veledin satışını caiz görse diğer bir kâdî'nin bunu iptal etmesi caiz olmaz. Yine nikahın şahitsiz olacağına cevaz verirse iptal etmesi caiz olmaz; bu hüküm Ebu Muhammed'in yanında caizdir. Kişi karısının annesiyle zina etse kadı'da eşinin kendisine helal olduğuna hükmetse bu hükmü diğer bir kadı kaldıramaz. Sultan, Köy halkını mallarının korunması adına malları kadarınca borçlu kılabilir. Eğer

insanların dokunulmazlığı, korunması içinse baş sayısınca borçlandırır; buna kadınlar ve çocuklar dahil değildir.

t) Şehadet konusu

kişi aynı gün içinde şahitlik edip evine dönme imkanı varsa şahitlik yapmaktan kaçınmaz. Yürüme gücü varsa veya malı varsa buna rağmen kendisine şahitlik edeceği adam binek kiralarsa kabul etmez. Ondan başkası bulunursa şahitlik yapmama hakkı doğar. Şahit erken şahitlik etmek isterse bundan alıkonmaz. Eğer başkası bu şahitliği yapıyorsa o serbesttir. Bir kadın başka bir kadınla beraber hakim yanında şahitlik etse; hakim dese ki: “aralarımı açın” kadında: “hakimin bu yetkisi yoktur” dese; (biri sapsa diğeri ona hatırlatır. Bakara suresi,282) hakim susar. Kiralanan kişinin şahadeti görülüp veya duyulan aşikar olanda kabul edilmez. Medhedenin onun hakkında övücü açıklamalar olan: “hayır bilirim veya kendisinde zarar yoktur” demesi kabul olunmaz. Muhammed b. Seleme (rahimehullah) diyor ki: “Bu açıklama yanımda şahidin adil oluşudur.” Kadı adalette geniş yetkisiyle hüküm verirse hasta kişinin şahit olmasını caiz kılar. Şayet mübalağalı bir hükümle isterse, mümin işini zorlaştıracak bir şeyle sorumlu tutulmaz. Eğer şahit zahiren adil, batınen fasıksa hakim bunu ifşa etmesi helal olmaz çünkü bu bir hak ihlalidir. Fakat hakim ona sorduğu vakit süküt etmesi gerekir. Kişi mahiyetindekilere ve eşine iftira etmeksizin her gün söverse bunun şahitliği kabul edilmez. Eğer iftirası veya sövmesi bazense şahitliği kabul edilir; kazf, adaleti düşürür.

u) Vekalet Konusu

Eğer derse: “sen her şeyde vekilimsin” karşılıklı şeylerde vekil olur. Hibe ve azat etmede Ebu Hanife (rahimehullah) nezdinde vekil olmaz. Eğer derse ki: “seni bütün işlerimde vekil ettim” karısını boşayamaz, toprağını vakfedemez. Şayet karısına dese ki: “sen her şeyimde vekilimsin” kadın kendisini boşatamaz. Kişi birisine tasadduk etmesi için dirhem verse; bu vekil dirhemleri harcasa ve sonra başka dirhemlerle sadaka verse kafi gelmez mislini tazmin etmek zorundadır. Şayet sadaka vermesi gereken dirhemleri elinde tutsa kendisindeki dirhemleri tasadduk etse istihsanen caizdir.

v) Eşribe Konusu

Muhammed ibni Mukatil şöyle demiştir: “Dünya içindekiyle bana verilse içkiyi içmem ve dünya içindekiyle bana verilse pişirilen hurma ve üzüm şirasının haram olduğuna fetva vermem meyve sularında kaynatılma şart değildir”; bu kitabında mezkurdur. Üzüm ve hurma şirasından sarhoş olunca sahih görüşe göre had uygulanır. Ebu Yusuf’tan (rahimehullah) rivayet edilmiş ki: “Eğer sarhoş olmak niyetiyle içmişse, birinci kadeh haramdır; oturması ve yürümesi haramdır. Eğer bunların suyunu içmekten kastı sarhoş olmak değilse oturmasında beis yoktur, Çok içmek isteyince günah işlemiş olur”. Ebu Hanife’ye göre üç sefer pişirilen ve güneşin önde bırakmakla terbiye edilen hurma ve üzüm şirasında beis yoktur.

Benzer Hususlar

Metinlerdeki tercümeden de anlaşılacağı gibi her iki eserde aynı anlamı ifade eden benzerlikleri ve bazı farkları belirtecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Her meselede çeşitli rivâyet ve değişik görüşleri seçmiştir. Bunu da belli bir düzene göre yapmamıştır. Her iki eserde de fetvalar verilirken örneklendirmelerin başında ‘herhangi bir kişi-raculün’ tabiri kullanılmıştır. Durgun suyun renk, koku ve tadındaki üç vasfından birinin değişmesiyle kirleneceği, suyu ile abdest alınacak olan havuzun ölçüye ve su giriş çıkışının bulunup bulunmaması durumuna göre abdestin caiz olup olmaması gibi hususlar geniş izahlara yer verilerek işlenmiştir.

Aynı şekilde oluktan akan suyun veya yağmur suyunun birikinti yaptığı yerin temiz olması halinde suyun temiz olacağı o yerin necis olması halinde suyunda necis olacağı, biri diğerine akan iki küçük havuzun ara yerinde alınan abdestin caiz olacağı, farenin kuyudan diri çıkması halinde suyun necis olmayacağı ancak ölü çıkması halinde kuyudan yirmi ya da otuz kova kadar suyun çekilmesi gerektiği, bu hayvanın tavuk ve benzeri olması halinde kırk ya da elli kova su çekilmesi gerektiği insan veya koyun türü olması durumunda ise kuyu suyunun tamamının boşaltılması gerekeceği.

İmama rükuda yetişen kişi hakkında her iki eserde belirtilen hususlar şöyledir: Rukuda imama yetişen kişi ayakta iken tekbir alır ardından rukuya varırsa namaza girmiş olur, şayet direk tekbir alıp rukuya varırsa bu namaza giriş sayılmaz.

Malın helak olması durumunda zekatın kalkacağı, nisaba ulaşmış bir malın yılı dolmadan zekatının verilmesinin caiz olacağı, Haşimoğullarına ve bunların himayesinde olanlara zekat verilemeyeceği, belli bir fakire sadaka vermeyi adayanın bu sadakasını başka birine verebileceği.

Kız kardeşe zekat verilmesi durumunda şayet mehri iki yüz dirhemin yani nisabın altında ise caiz olacağı bu miktar veya üstünde ise kocasının durumuna göre; şayet kocası iyi olur ve ona mehrini verirse zekatın verilemeyeceği ancak koca zorluk gösterir ve mehri vermek istemezse fakir veya zengin olmasına bakılmaksızın zekat verilebileceği.¹⁵⁸

Malını Mekke fakirlerine veya belli bir fakire vereceğini belirtip sonra Medine fakirlerine yada başka fakire verilmesinin caiz olacağı.

Eşinin annesiyle zina eden bir kimse için Kadı tarafından, eşinin kendisine helal olduğuna hükmedilmesi durumunda bu hükmü diğer bir kadı'nın kaldıramayacağı şeklindeki açıklamalar bu benzerliklerden birkaçıdır.

Farklı Hususlar

Umdetü'l-Müftî'de namaz bahsi, beldelere göre kıble cihetinin tanımı ile başlamış ve kibleden başka yöne doğru namaza durmanın kasıtlı veya yanılarak olma durumuna göre kişiyi küfre götürüp götürmediği bir kavle göre küfre götüreceği ancak başka bir tevile göre ise götürmeyeceği (Her ne tarafa dönerseniz bütün yönler Allah'ındır)¹⁵⁹ ayeti esas alınarak açıklanmıştır. Bu bölümün son cümlesinde ise necaset bulaşmış olan elbise ile kasten namaza durmanın tevile yer vermeyecek şekilde kişiyi küfre götüreceği belirtilmiştir. Devamında, namaz bahsine ait alt başlıklara geçilmiştir. Sonrasında ezan babı, mescitler meselesi, namazın şartları faslı, namazda kimlere uymanın sahih olacağı faslı, namazda mekruh olan ve olmayan şeyler faslı, namazı fasit kılan haller, kıraatın

¹⁵⁸ Biçer, s.39; Sadrüşşehid, s.33.

¹⁵⁹ Bakara, 2/115

miktarı faslı gibi meselelerin her biri için ayrı fasıllar oluşturulmuştur. Bu alt başlıklar da özel sorulara cevaplar teşkil edecek mahiyette gayet kısadır.

Sadece bir sayfa olan ve tek başlık altında ele alınan zekat konusuna sâime hayvanların dişisi ve erkeğinin zekata tabi olma açısından eşit olduğu şeklindeki açıklama ile başlanmış ardından sırasıyla Ebu Hanife'ye göre atlarda dişi veya erkek olsun zekatın gerekliliği ancak diğer farklı iki rivayetten birine göre dişilerinde zekatın olmadığı belirtilmiştir. Yıl içinde nisaptaki düşüşün zekata mani olmayacağı ancak malın helak olması durumunda zekatın sakıt olacağı, öşür arazisinin ticari amaçlı satın alınması durumunda öşür ve zekatın birlikte gerekli olacağı, özürsüz olarak zekatı geciktirenin şahitliğinin kabul edilmeyeceği fakat aynı geciktirmenin hac ibadetinde olması halinde durumun böyle olmayacağı zira hac ibadetinin sadece Allah hakkı olduğu ayrıntıyla verilmiştir. Devamında zekat vermesi gereken birinin ölmesi halinde zekatın bu kişiden sakıt olacağı ve terikesinde borç olarak kalmayacağı ancak vasiyet durumunda ödeneceği hususu dile getirilmiştir. Farz ve nafile infakta ise şöyle bir ayırıma gidilmiştir: Farz olan zekatın açıktan verilmesi ve sadaka (nafile) türünden olanların ise gizli verilmesi efdaldır. Ayrıca zekat ile ilgili, kişinin alacağını zekat niyetiyle fakir olan borçlusuna hibe edebileceği, nisaba ulaşmış bir malın yılı dolmadan zekatının verilmesi ve ileriki tarihte alacağı olan bir kimsenin (yolcu kimsede olduğu gibi) ihtiyacı olması halinde kendisine yetecek kadar zekat alabileceği belirtilmiştir. Zekatın sarfına ilişkin olarak da şu bilgiler verilmektedir: Ebu Hanife'ye göre fakir olan eşe zekat verilebilir, zekat yemin kefareti, diyet ve öşür yerine sayılamaz, sadaka olarak adanmış bir şeyin kaybolması halinde bu yükümlülük düşer, zekat verilmesi caiz olan yerlere öşür de verilebilir. Farklılık gösteren diğer birkaç ifade ise şöyledir:

Zekatı tek kişiye verip onu kaldırmak birkaç kişiye dirhem dirhem bölüştürülmesinden daha efdaldır.¹⁶⁰

Ümmü veledin satışını caiz gören bir Kadı'nın verdiği hükmü diğer bir Kadı bozamaz. Yine nikahın şahitsiz olacağına cevaz verirse diğerinin iptal etmesi caiz olmaz, Ebu Muhammed'e (raimehullah) göre ise iptali caizdir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Sadrüşşehid, s.33.

¹⁶¹ Sadrüşşehid, s.82.

Fasık olan Kadı fiskından ötürü azledilir.¹⁶²

Umdetü'l-Fetâvâ'da genel olarak bakıldığında konuların açıklamalarına daha geniş yer verilmiştir. Namaz babı ana başlığına on sayfadan fazla yer verilmiş olup ilk bölümünde konunun giriş kısmında cemaatle namaz kılmaya giden kimsenin elbisesinde bulunan ve bir dirhemden az olan necaseti fark etmesi halinde hemen yıkayıp yıkamaması durumu izah edilmiş, bu mevzuyu namazın kıraatindeki okuyucu hataları takip etmiştir. Zekat konusu tek başlık altında işlenmekle birlikte yaklaşık üç sayfa yer tutmuştur. Bir kısmını belirtecek olursak şunları söyleyebiliriz: Zekat verilirken niyetin bulunması gerekliliği, zekat ile yeminin bir arada bulunması neticesinde verilen bir şeyde yeminin öncelikli olacağı, tehir edilmiş zekat ve borcun ödenmesindeki öncelikli sıranın borca ait olacağı zira biri kul hakkı diğeri Allah hakkı olduğu, samanda öşrün olmadığı, bir kimse alacağını başka birine hibe edip onu tahsil için vekil tayin eder ve alacak tahsili zekat süresi dolunca gerçekleşirse hibe edenin zekatı ödeyeceği zira malın asıl sahibinin hibe eden olduğu diğeri kişinin ise vekil olduğu, malın gerçek değerinden fazla zannedilerek zekatının fazla verilmesi halinde bu fazlalığın sonraki yılın zekatına sayılabileceği bir kavle göre ise diğeri yıla sayılamayacağı ancak geri alınıp ya da tazmin edileceği, kişinin erkek ve kız kardeşine nafaka yönünden bakma yükümlülüğü varsa zekat veremeyeceği değilse verebileceği, zekat malının yılı dolmasına rağmen zayi olması halinde zekattan muaf olacağı zira henüz nisab hesabı yapılmamıştır, şartlar gerçekleşmeden nisaba ulaşmış malın zayi olması durumunda zekatın olmayacağı, altın nisabının gümüş ile gümüşün de altın ile tamamlanabileceği ancak devenin koyun ile koyunun da deve ile tamamlanamayacağı, zekatta asıl olanın fakirler için temlik (mülk sahibi yapma) oluşu dolayısıyla yedirme içirmenin zekat sayılmayacağı ve son olarak da anne babaya, çocuklara, torunlara zekat verilemeyeceği belirtilmiştir. Umdetü'l Müftî ile çelişen hususlardan birkaçı ise şöyledir:

Nisap senenin başı ve sonunda tam olup ta senenin ortasında kendisinden eser olmayacak tarzda yok olursa zekat vacip olmaz.¹⁶³

Bir fakire iki yüz dirhem veya daha fazlası zekat olarak verirse kerahetle caizdir.¹⁶⁴

¹⁶² Sadrüşşehid, s.82.

¹⁶³ Biçer, s.43.

Bir Kâdı ümmü veledin satışına karar vermişse diğeri bu kararı bozabilir.¹⁶⁵

Bir kâdı bir yemin ve bir şahitle hükmetse diğeri kadı bunu bozabilir.¹⁶⁶

Fasık olan Kadı azledilmez, fakat azlı hak eder.¹⁶⁷ Şeklindeki ifadeler iki eserin fetvaları arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

¹⁶⁴ Biçer, s.43.

¹⁶⁵ Biçer, s.226-227.

¹⁶⁶ Biçer, s.226.

¹⁶⁷ Biçer, s.226-227.

SONUÇ

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren sadece ferdî meseleler değil aynı zamanda içtimaî, siyasî, hukuki problemler de fetvanın konuları arasına girmiştir. Dört halife, kendi dönemlerindeki fakihlerin fetvalarına büyük önem verdikleri gibi Emevî ve Abbâsî halifeleri de müftülerden görüş almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir.

İslâm toplumunda bir ihtiyaç olarak kendini gösteren fetva verme işleminin kendine has özelliklerinin de İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine paralel olarak kurumsallaştığı, fıkıh literatüründe ayrı bölümler halinde yer aldığı ve konuyla ilgili müstakil eserlerin kaleme alındığı görülür.

Sadrüşşehid'den önce bu alanda birçok eser yazılmıştır. Rustuğfenî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Nesefî ve Hâherzâde'nin "el-Fetâvâ" ları ile Hasîrî'nin "Hâvî'l Hasîrî ve el-Hâvî fi'l Fetâvâ" isimli eserleri bunlardan bazılarıdır. Müelliften sonraki dönemlerde de fetva alanında hayli eser yazılmıştır. Fetâva-i Kâdihân, Fetâva'l Hindiyye, Fetâva'l Halîlî, Fetâva'l Hayriyye, Fetâvâ-i Feyziyye gibi eserler bunlardan bazılarıdır.

Karahanlılar döneminde yaşamış olan Sadrüşşehid, kardeşiyle beraber babasından özel ders alarak yetişmiş zamanında Mâverâünnehr Hanefî âlimlerinin en önde gelenlerindedir. Birçok öğrenci yetiştirip otuzun üzerinde eser telif etmiştir. Tahkik çalışmasını yaptığımız Umdetü'l-Müftü klasik fıkıh sistematığı tarzında oluşturulmuş bir fetva kitabı olup bunlardan bir tanesidir. Bu çalışma neticesinde bir yazma eser daha ilim dünyasına ve okuyucularına kazandırılmıştır. Ayrıca bu tahkikle birlikte müellifin yaşamış olduğu dönem ve gündemdeki konular hakkında belli bilgiler elde edilmiştir.

Müellifin bu eseri ile ilgili daha önce araştırmacılar tarafından net bir bilgi sunulmamış eserin diğer bir eserle aynı olduğu belirtilmiştir. Sadece isam da müellifin eserleri sayılırken "Umdetü'l Müftü" farklı bir eser olarak belirtilmiştir. Bu farklılık çalışmamızın dirase kısmında da karşılaştırmalar yapılarak ortaya konmuştur.

Eserde birçok fakihın görüşüne yer verilmekle birlikte zaman zaman diğer mezhep görüşleri de verilmiştir. Birkaç konu hariç hemen her konuya yer verilmiş ancak konular kısa ve ilgili yönleriyle ele alınmıştır. Konuların içeriği yer yer diğer konularla teyid edilmiş ve fazla olmamakla beraber Arapça olmayan kelimeler kullanılmıştır.

Eserde fetvayı verenlerin gruplandırılması, fetvayı kimlerin verebileceği, içtihadın bölünüp bölünmeyeceği hususları, fetvanın kapsamı, fetva verirken delil ve kaynak gösterilmesi, fetvanın isabetinin yemin ile te'yidi, mevcut çözüm şekillerinden birinin tavsiye edilip edilemeyeceği, iftâ karşılığında ücret, maaş, hediye alınıp alınmayacağı, kendi mezhebinden başka bir mezheple fetva verme, birbiriyle çelişen fetvaların durumu vb. birçok mesele ele alınmış ve bu konuda net cevaplar getirilmiştir.

Netice itibari ile ilme verilen büyük değer sayesinde müellif Sadrüşşehid'de diğer alimler gibi seçkin ilmi kişiliğiyle fıkıh ilmine son derece katkıda bulunmuştur. Her biri ayrı özelliğe sahip olup günümüze kadar gelen bu eserler okuyucularınada farklı kazanımlar sağlamaktadır.

ŞAHISLAR SÖZLÜĞÜ

Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz, vefatı: 634/1238

Bekr Hâherzâde Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan el-Buhârî, vefatı: 483/1090

Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed, vefatı: 615/1219

Çivizâde Muhyiddin Muhammed b. İlyâs el-Hanefî er-Rûmî, vefatı: 954/1547

Ebu Hanife Numan b. Sabit, vefatı: 150/767

Ebu Yusuf Yakup b. İbrahim b. Habib b. Sad el-Kûfî el-Ensârî, vefatı: 182/798

Ebu'l-Leys es-Semerkindî Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (İmâmu'l-Hudâ), vefatı: 393/1003

Fadlî Ebû Amr Osman b. İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Esedî el-Buhârî, vefatı: 508/1114

Hammad b. Ebî Süleyman Ebu Şücâ, vefatı: 120/746

Hasan eş-Şeybânî Ebu Abdullah Muhammed, vefatı: 189/805

Hasanu'l-Basrî, vefatı: 110/728

Hasîrî Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Enûş b. İbrahim b. Muhammed el-Buhârî, vefatı: 501/1107

Hassâf Ebu Bek Ahmed b. Ömer, vefatı: 260/874

Hinduvânî Ebu Cafer Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Belhî, vefatı: 361/973

İbnu's-Selcî Ebû Abdullah Muhammed b. Şuca, vefatı: 266/879

İbrâhim en-Nehâî, vefatı: 96/714

Kâdihân İmam Fahreddin Hasan b. Mansur b. Abdülaziz el- el-Özcendi el-Fergani, vefatı: 592/1196

Kerhî Ebu'l Hasan Ubeydullah b. Hüseyin b. Dellâl, vefatı: 340/952

Keşî Ahmed b. Musa b. İsa b. Me'mûn, vefatı: 550/1155

Kutluboğa Ebu'l-Fadl Zeynuddin Kâsım b. Abdullah el-Mısrî, vefatı: 879/1474

Lâmişî Ebû Ali Hüseyin b. Ali Ebi'l-Kâsım İmâduddin, vefatı: 522/1128

Malik b. Enes Ebu Abdullah b. Ebu Amir el-Esbahî, vefatı: 179/795

Mâturîdî Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, vefatı: 332/944

Merğînânî Ebu'l Hasan Burhaneddin Ali b. Ebubekir b. Abdülcelil, vefatı: 593/1197

Nâtîfî Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer, vefatı: 446/1054

Nesefî Ebû Ali Hüseyin b. Hıdr b. Muhammed, vefatı: 424/1033

Nesefî Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail, vefatı: 536/1142

Radiyuddin Muhammed b. Muhammed Burhanu'l İslam es-Serahsi, vefatı: 567/1175

Rustuğfenî Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd, vefatı: 345/956

Saîd b. Museyyeb, vefatı: 93/712

Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris vefatı: 204/820

Tâcu's-Şerî'a Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah b. İbrahim b. Ahmed el-Mahbûbî, vefatı: 745/1344

Tâhir b. Mahmud, vefatı: 504/1110

Temîmî Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'âni, vefatı: 559/1167

Temîmî Ebû Abdullah Muhammed b. Semâ'a b. Ubeydillah (Abdullah) b. Hilal b. Veki', vefatı: 232/848

Züfer b. Hüzeyl Ebu'l Huzeyl b. Kays el-Anberî, vefatı: 159/775

KAYNAKLAR

I. Kitaplar

- Bâberti, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed, el- İnâye, I-IV, Kahire, 1970.
- Bağdatlı İsmail Paşa (ö.1339/1920), Hediye-tü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, (nşr. Kilisli Rifat Bilge; tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), I-II, Ankara, 1951-1955
- , İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, I-II, İstanbul, 1947.
- Biçer, Ayşe, *Umdetü'l Fetev'nin* tahkiki, Konya-2010.
- Beşer, Faruk, Hanımlara Özel Fetvalar, İstanbul, 2007.
- , Fıkıh Araştırmaları Işığında Fetvalar, İstanbul, 1991.
- Brockelman, Carl (ö. 1956), Geschichte Der Arabischen Litteratur (GAL), I-II/ Leiden 1943-1948.
- Cezirî, Abdurrahman, Kitabu'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l-Erbaa. Çağrı Y. İstanbul,1987
- Çeker, Orhan, İftâ ve Bir Fetv'â Defteri Örneği, Konya, 1998
- Çetin, Osman, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul 2009.
- Diyanet İslam ilmihali, I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,2006.
- Erdoğan, Mehmet, Fıkıh İlmine Giriş, İstanbul, 2009.
- Feyzullah Efendi, Şeyhulislam Feyzullah Efendi, Fetâvây-ı Feyziye, (Osmanlılarda Hukuk ve Toplum), I-II, Hazırlayan, Süleyman Kaya, İstanbul, 2009.
- Güneç, Halil, Günümüz Meselelerine Fetvalar, I-III, İstanbul, 2001.
- Haddâd, Ebubekr b. Ali b. Muhammed el- Abâdî el- Yemenî, el-Cevheretu'n –Neyyire, Kahire, 1322.
- el-Halebi, İbrahim, Hâşiyetü Mülteka'l-Ebhur, çeviri, Hasan EGE, I-II, İstanbul,1989
- el-Hamed, Muhammed b. İbrahim, Kaza ve Kader İle İlgili Fetvalar, İstanbul, 2011.

- Haskefi, Alauddîn Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Muhammed el- Hisnî el- Eserî, ed-Durru'l Muhtâr,
- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz b. Ahmed b. Abdurrahim el- Hüseyinî ed- Dımaşkî, Reddu'l-Muhtâr 'ale'd- Durri'l-Muhtâr, İstanbul, 1293
- İbn Hümâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid b. Mes'ûd es- Sivâsî el-İskenderî, Fethu'l-Kadîr 'ale'l- Hidâyeti Şerhu Bidâyeti'l- Mübtedî, thk. Abdürrezzak Galib el-Mehdi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci baskı, Beyrut,1995
- İbn Kutluboga, Ebu'l-Fadl Zeynuddin b. Kâsım es-Sûdûnî b.Abdullah el-Mısri *Tâcü't- Terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Şam, 1992
- İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed b. Nuceym el-Mısri, el-Bahru'r – Râik, Kahire, 1311
- İbn es-Saâti, Muzafferuddîn Ahmed b. Ali b. Tağlîb el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî, Mecmeu'l-Bahreyn ve Müteka'l-Meyyireyn fi'l-fikhi'l-Hanefî, Dirase ve Tahkik, İlyas Kaplan, Lübnan, 2005
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlara Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1984.
- Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, I-III, İstanbul, 2001
- el-Kardavi, Yusuf, Çağdaş Meselelere Fetvalar, İstanbul, 1997
- Kâsânî, Alauddîn Ebubekir b. Mes'ud b. Ahmed, Bedâiu-Sanâ'î fi Tertibi' ş-Şerâ'î, I- VII, Beyrut, 1982
- Kâtip Çelebi, Mustafa Abdullah eş-Şehîr bi-Hacı Halife (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zümûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, çev. Rüşti Balcı, İstanbul,2007
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI-XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra al-Nahr İslam Hukukçuları*, Ankara 1976.
- Kayra, Cahit, Osmanlıda Fetvalar ve Günlük Yaşam, İstanbul, 2008
- el-Kefevî, Sâlih b. Ahmed, Fetevâvây-ı Ali Efendi, Osmanlıcadan sadeleştiren, Nevfel Dinç, I-II, İstanbul, 1985
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdilhayy el-Hindî (ö. 1304/1886), *Kitâbu el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Mısır 1324

- el-Mevsilî, Abdullah B. Mahmud B. Mevdûdi; el-İhtiyar li Ta‘lîlî’l- Muhtar (tek cilt)
İstanbul, 1996
- Merğînânî, Ebu’l-Hasan Burhanuddin Ali b.Ebubekr b.Abdulcelil el-Ferğani el-
Merğînânî, el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti’l-Mübtedî, I-IV, Beyrut, 1995
- Mevdudi, Ebu’l-A‘lâ, Fetvalar, İstanbul, 1992
- Nesefî, Ebu’l-Berekât Hafîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Kenzû’d-Dekâik,
Kahire,1970
- Nizâmî Arûzî Semerkandî, (ö.H.552/M.1157) *Mecma‘u’n-Nevâdir (Çehâr Makâle)*,
İran 1935.
- Özel, Ahmet, Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara, 1990.
- Sadrü’ş-Şeria, Ubeydullah b. Mesûd b. Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh el- Mahbûbî
es-sânî, en-Nukâye Muhtasarı’l-Vikâye, Kazan, 1991
- Serahsi, Ebu Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Şemsu’l-Eimme es-Serahsi, el-
Mebûsât, 1-30, Ankara, 1965
- Şa’ban, Zekiyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, çev. İbrahim Kafî Dönmez, Ankara,
2000
- Tâcü’ş-Şeri’a, Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh b. İbrahim b. Ahmed el- Mahbûbî, el-
Fetevâ
- Timurtâşî, Ebu’l-Abbâs Zahiruddîn Ahmed b. İsmâil b. Muhammed el-Harezmî,
Fetâvât-ı Timurtaşî
- Yaman, Ahmet, İslam Aile Hukuku, İstanbul, 2008
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1374), *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ* (nşr.
Şuayb el-Arnâvut), Beyrut 1985-96, s,1-25.
- Zeylâî, Ebu Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen, Tebyinü’l-Hakâik *şerhu*
Kenzi’d-dekâik, Mısır,1313
- _____, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Meşâhiri ve’l-A‘lâm* (nşr. Ömer Abdusselâm
Tadmûrî), Beyrut 1417/1997, s,1-30.
- _____, *Tezkiratu’l-Huffâz*,s, 1-3 , Beyrut 1374

Ziriklî, Hayruddin (ö. 1396/1976), *el-A'lâmu Kâmûsu Terâcim li-Eşheri Ricâli ve'n-Nisâ mine'l-Arabî ve'l-Musta'rabine ve'l-Müsteşrikîn*, yy. 1969, 3. Baskı, 1-11.

II. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

Apaydın, H. Yunus, Sahabi Sözü'nün Hukuki Değeri-1, E.Ü.S.B.E dergisi, 1990,s.4/323-?

Atar, Fahrettin, 'Fetvâ' md., DİA, XII/ 486-496. İstanbul,1995.

Bardakoğlu, Ali, 'Ebû Hanîfe', md., DİA, X / 131-145. , İstanbul, 1994

Öngül, Ali, 'Burhan Ailesi', md., DİA, VI/ 430-432, İstanbul 2008

Özaydın, Abdulkerim, 'Karahanlılar', DİA, XXIV / 404-412, İstanbul 2001

Özel, Ahmet, 'Sadrüşşehîd' md., DİA. , XXXV/425-427, İstanbul, 2008

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı: Hüseyin

Soyadı: AYDIN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 09.12.1978, Palu

Medeni Durumu: Evli

Tel: 0535 3194042

E-posta: aydinhu@hotmail.com

Yazışma Adresi: Kovancılar İlçe Müftülüğü, Kovancılar /ELAZIĞ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Süleyman Demirel Üniversitesi	2002
Lise	Elazığ İHL	1996

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2004 -2010	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip
2010- 2014	Diyanet İşleri Başkanlığı	Müezzin-Kayyım
2014-Halen	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vaiz

YABANCI DİL

Arapça

جامعة ارجيس

معهد العلوم الاجتماعية

عمدة المفتى للصدر الشهيد (٥٣٦ / ٥١٤١ م)

(دراسة و تحقيق)

[رسالة مقدمة لنيل الدرجة الماجستير في الفقه الإسلامي]

اعداد الطالب

حسين ايدن

اشراف

مدرس كوركان

٢٠١٤ م

فهرس الكتاب

1	كتاب عمدة المفتى فى مذهب الامام الاعظم
1	باب ما يجوز الوضوء به وما لا يجوز
2	فصل فى الحوض
3	فصل فى مسائل البئر
4	فصل فىما يفسد الماء
5	فصل فى مسائل الحمام
5	فصل فى الماء المستعمل
6	فصل فىما لا يجوز الوضوء به
7	فصل فى النجاسة التى تصيب الثوب والبدن
10	باب الوضوء
11	فصل فى الاستنجاء
11	فصل فىما ينقض الوضوء
13	فصل فىما يوجب الغسل
14	باب المسح
14	باب التيمم
15	كتاب الصلاة
16	باب الأذان
16	فصل فى مسائل المسجد
17	فصل فى شروط الصلاة
18	فصل فى تكبيرة الافتتاح وما يتعلق بها
19	فصل فى من يصح الاقتداء به ومن لا يصح
20	فصل فىما يكره فى الصلاة وفىما لا يكره
22	فصل فىما يفسد الصلاة
23	فصل فى القراءة وفىما يفسد فيها
24	فصل فى سجدة التلاوة
24	باب سجود السهو
25	فصل فى قضاء الفوائت
26	فصل فى التراويح
28	فصل فى الوتر

28	باب صلاة المسافر
29	باب صلاة المريض
30	باب صلاة الجمعة
31	باب صلاة العيدين
32	باب غسل الميت
33	باب الشهيد
34	كتاب الزكاة
36	فصل في صدقة الفطر
37	كتاب الصوم
38	فصل في العذر الذي يبيح الإفطار
38	فصل فيما يكره للصائم وما لا يكره
39	فصل فيما يفسد الصوم
40	فصل في الاعتكاف
40	كتاب الحج
41	كتاب النكاح
44	فصل في المحرمات
45	فصل في المهر
47	كتاب الرضاع
47	كتاب الطلاق
51	باب النفقة
54	كتاب العتاق
56	كتاب الأيمان
57	فصل في النذر
58	فصل في الكفارة
59	فصل
63	كتاب الحدود
64	كتاب السرقة
65	كتاب اللقيط
65	كتاب اللقطة
66	باب جعل الآبق
66	كتاب المفقود

66	كتاب الكراهية
73	كتاب الغصب
74	كتاب الوديعة
74	كتاب العارية
75	كتاب الذبائح
76	كتاب الأضحية
77	كتاب الشركة والمضاربة
78	كتاب الوقف
80	كتاب الهبة
80	فصل في الصدقة
81	كتاب البيوع
83	كتاب الإجارة
85	كتاب أدب القاضي
86	كتاب الشهادات
87	كتاب الدعوى
87	كتاب الإقرار
88	كتاب الوكالة
88	كتاب الكفالة
88	كتاب الصلح
89	كتاب الرهن
89	كتاب المساقاة والمزارعة
90	مسائل إحياء الموات
90	كتاب الأشربة
90	كتاب الإكراه
91	كتاب الديات
92	كتاب الوصايا
93	الحكايات

كتاب عمدة المفتى فى مذهب الامام الاعظم

بسم الله الرحمن الرحيم، رب يسر وأعن يا كريم

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلاة على محمد وآله الطيبين الطاهرين.

باب ما يجوز الوضوء به وما لا يجوز

الماء الجاري يجوز الاغتسال فيه والوضوء منه ولا يتنجس بوقوع النجاسة ما لم يظهر أثرها فيه بلون أو ریح أو طعم ولو سد الماء الجاري من أعلاه يجوز الوضوء بما يجري في النهر، الماء الجاري بحيث لو رفع ينقطع فلا خير وإن لم ينقطع فلا بأس به، نهر يجري فيه ماء ضعيف لا تستبين فيه الحركة فتوضأ به إن كان وجهه إلى مورد الماء يجوز وإن كان وجهه إلى مسيل الماء يجوز أيضاً إذا ذهب الماء بغسالته الأولى ويمكن بين كل غرفتين مقدار ما يفلت على ظنه ما وقع فيه من الماء المستعمل، نهر جاري وقعت فيه جيفة يجوز التوضئ به ما لم يتغير أحد أوصافه، حوض صغير يدخل الماء من جانب ويخرج من جانب يجوز التوضئ في أثناءه إذا كان أربعاً في أربع وإن كان أقل منه لا يجوز التوضؤ به إلا في موضع الجريان، والأصح أن التقدير غير لازم والاعتماد على ظنه أنه قد خرج يجوز، وكذا عين سبع في سبع لا يجوز التوضؤ فيه إلا عند مخرج الماء، لا بأس بالوضوء بماء السيل وإن كان الطين مختلطاً إذا كان رقة الماء غالباً وإلا فلا. الماء الجاري يظهر بعضه بعضاً إذا لم يكن في النهر إلا المطر الجاري من السكك فلا بأس بالوضوء به وماء المطر يجري من الميزاب إن كانت النجاسة عند الميزاب فالماء نجس وإن كانت على السطح قيل إن كانت في جانب أو جانبيين فالماء طاهر وإن كانت أكثر منه فالماء نجس وإن زالت النجاسة

بجريان الماء فما بعدها من الماء طاهر. الجنب إذا قام في المطر الشديد متجرداً بعد ما تمضمض واستنشق حتى ابتل أعضاؤه جاز والأصح أن البول في الماء الجاري مكروه.

فصل في الحوض

يجوز الوضوء والاعتسال من الحوض الكبير واختلفوا في حده. بال عامة المشايخ هو عشر في عشر ولا اعتبار لعمقه، قيل إن كان بحال لو رفع الماء بكفه لا ينحسر ما تحته فهو عميق والحوض المدور قدر حوله ثمانية وأربعون ذراعاً التوضي في ثقب الحوض المتجمد يجوز إذا كان الماء متجافياً عن الجمد، وإن كان متصلاً قيل يحرك في كل مرة والماء في الثقب كالماء في الطشت لا يجوز التوضؤ فيه إلا عند الضرورة. رجل توضأ في حوض فوقعت غسالته فيه ثم دفع الماء من ذلك الموضع قبل التحريك لا يجوز عند أبي يوسف رحمه الله لأن التحريك عنده شرط، وعن محمد رحمه الله رجل اغتسل في حوض فلأخر يجوز أن يغتسل في هذا المكان. حوض صغير تنجس مادة فدخل الماء في جانب وخرج من جانب قال الإمام أبو جعفر رحمه الله يطهر لأنه بمنزلة الماء الجاري، وقيل لا يطهر حتى يخرج منه ثلاث مرات مثل ما كان فيه إذا وقعت في الحوض نجاسة غير مريبة كالبول جاراً لو من ذلك الموضع على قول مشايخ بلخ وعلى قول مشايخ العراق هي غير المرئية والمريية سواء. حوض كبير منتن يجوز التوضؤ فيه إذا لم تعلم نجاسته لأن التغير قد يكون من طول المكث. حوض كبير وقعت فيه نجاسة ثم نقص ماؤه حتى بقى أقل من عشر في عشرة فالماء طاهر وإن وقع في الماء القليل نجاسته ثم انبسط ذلك الماء وصار عشرًا في عشر، فالماء نجس والمعتبر في هذا وقت وقوع النجاسة. الغدير العظيم إذا يبس في الصيف فرأت الدواب فيه ثم دخل الماء وامتلاً نظر إن كانت النجاسة في موضع دخول الماء فالماء يحبس وإن

كان موضع الدخول طاهراً فدخل الماء واجتمع في موضع هو عشر في عشر ثم تعدى إلى موضع النجاسة فالماء طاهر، وكذا إذا بقي في الحوض ماء قليل فوقعت النجاسة ثم دخل الماء وامتلأ فالحكم ما ذكرنا على التفصيل، ولو كان عرض الماء ذراعين، وهو طويل وطوله في العرض كله عشر في عشر فهو بمنزلة الحوض الكبير، قال عامة العلماء لا يجوز التوضؤ فيه حتى لو بال فيه إنسان يتنجس، مسلم عدل أخبر أن الماء نجس لا يجوز التوضؤ به بل يتيمم، وقول الفاسق لا يصدق فيه إلا بعد الثبوت، وفي المستور روايتان.

فصل في مسائل البئر

قال مالك رحمه الله البئر بمنزلة النهر الجاري لا يفسد ماؤها بوقوع النجاسة فيها ما لم يتغير أحد أوصافه، وقال الشافعي رحمه الله إذا بلغ ماؤها ثلثين لا يفسد بوقوع النجاسة فيه وعندنا البئر بمنزلة الحوض الصغير. بئر نجس ففار ماؤها ثم عاد بعد ذلك الصحيح أنه طاهر، ويكون ذلك بمنزلة النزخ، وكذا بئر وجب نزح عشرين دلواً فنزح عشر دلاء فلم يبق الماء ثم عاد بعد ذلك لا ينزح منه شيء، وينبغي أن يكون بين بئر البالوعة وبين بئر الماء قدر خمسة أذرع، قيل هذا غير لازم، إنما المعتبر عدم وصول النجاسة، وذلك يختلف بصلافة الأرض ورخاوتها الأدمي الطاهر أعضاؤه وقع في البئر ثم خرج لا يتنجس الماء وكذلك كل حيوان يؤكل لحمه وقع فيها ثم خرج حياً إلا أن في الحيوان ينزح منها عشرون دلواً لتسكين القلب لا للتطهير، وكذا الحمار والبغل إذا لم يصل فمه الماء أما الدجاج إذا خرج حياً لا يتوضأ منها استحساناً وكذا سواكن البيوت وعن أبي حنيفة رحمه الله أنه ينزح منها عشر دلاء. انتفاخ الفأرة فيها بمنزلة موت الشاة فيها، وكذا وقوع قطعة لحم الميتة، أما الكلب إذا وقع فيها سواء أصاب فمه الماء أو لم يصب ثم خرج حياً يلتحس ماء البئر

وكذا الخنزير وكذا الجنب والحائض التي انقطع حيضها إذا وقع فيها أما الحائض إذا وقعت فيها قبل الانقطاع وليست على أعضائها نجاسة فهي كالرجل الطاهر لأنها لا تحصل الطهارة بهذا الوقوع فلا يصير الماء مستعملاً، والأوز بمنزلة الحمل أي ينزح كله. بعرة من بعير الإبل أو الغنم إذا وقع فيها لا يفسده ما لم يفحش وحده ما لم يستكثره الناظر، وقيل لا يسلم كل دلو عن بعره أو بعرتين وقيل ربع وجه الماء ويستوي فيه الرطب واليابس والصحيح والمكسور في المصر أو في المفازة وأخشاء البقر بمنزلة البول، وخرء ما يؤكل لحمه من الطيور لا يفسد ماء البئر ولكن يفسد ماء الأواني، وخرء الدجاجة يفسد ماء البئر، وكذلك خرء البط والأوز في رواية ثلاث خارات بمنزلة الفرد ففيها عشرون دلواً أو الأربع بمنزلة الخمس في رواية ففيها أربعون دلواً وإذا حكم بطهارة البئر حكم بطهارة الدلو والرشا تبعاً لها كغسل اليد النجس إذا حكم بطهارة اليد حكم بطهارة العروة وكذا خب الخمر إذا صار خلاً حكم بطهارة الخب وما نزع من الماء النجس لا يطين به المسجد احتياطاً إذا وجب نزع البئر لا يجب متوالياً متتابعاً كما في غسل الثوب النجس. رجل توضع فصب الماء المستعمل في البئر يفسده عند أبي حنيفة رحمه الله خلافاً لهما، وفي ماء الاستنجاء متفق فيه.

فصل فيما يفسد الماء

في الإناء كالبئر في حكم البعرة موت السمك والسرطان لا يفسد الماء والعصير وكذا الضفدع برياً كان أو بحرياً، وفي العصير يفسده عند المتأخرين وكذا جلد الآدمي أو لحمه إذا وقع في الماء مقدار الظفر يفسده. عرق الأتَان ولبنها يفسد الماء ولا يفسد الثوب ما لم يفحش. عطر

الميت المسلم إذا غسل ثم وقع في الماء لا يفسده. الهرة إذا أكلت فأرة ثم شربت من الإناء في فورها يفسده. بيضة وقعت من الدجاجة في الماء لا يفسده، وكذا السخلة.

فصل في مسائل الحمام

دخول الحمام مشروع للرجال والنساء خلافاً لما قاله بعض الناس روي أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الحمام وتنور لكن إنما يباح إذا لم يكن فيه مكشوف العورة ، دخول الحمام بالعدوة ليس من المروءة لا بأس بذلك قِيمَةُ الْحَمَامِ وعمره إلا ما بين السرة والعانة، وتكره قراءة القرآن فيه بصوت رفيع ولا يكره التسييح، أما الصلاة فيه إذا وجد موضعاً طاهراً وليس فيه تماثيل لا بأس به وكان واحد من الزهاد يفعل ذلك ويجوز السلام فيه إذا كان متزراً ولو غرف من حوض الحمام ويده نجاسة، وكان الماء يجيء من الأنبوب والناس يغتفون غرفاً متداركاً لا ينجس الماء هو الصحيح وهو بمنزلة الماء الجاري والجنب الداخل فيه إذ لم يجد قصعة يغترف بأصابع يده اليسرى فيصب على المنى ثم يغترف بيده اليمنى فيصب على اليسرى. الجنب إذا صب الماء على الإزار يطهر الإزار وإن لم يعصره مروى عن أبي يوسف رحمه الله وينبغي للدخول فيه أن يمكث مكثاً متعارفاً ويصب صباً متعارفاً من غير إسراف. حوض الحمام إذا تنجس ثم دخل الماء فيه لا يطهر ما لم يخرج منه ثلاث مرات وهو الأحوط وقيل يطهر بمرة واحدة.

فصل في الماء المستعمل

غسالة الأعيان الطاهرة طاهرة وغسالة الأعيان النجسة نجسة وكذا ماء الاستنجاء وماء غسالة أعضاء الوضوء فيه اختلاف، وكذا غسالة الجنب والحائض والنفساء ولا فرق بين الأولى

والثانية والثالثة في ظاهر الرواية¹ وما وراء الثلاث طاهر إذا لم ينو التقرب، والماء المستعمل نجس نجاسة خفيفة عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله في الرواية المشهورة، وعند محمد رحمه الله طاهر غير طهور، وعند مالك والشافعي رحمهما الله طاهر وطهور، أما ما دام على العضو لا يصير مستعملاً، وإذا انفصل عن العضو يحكم به حتى لو توضعاً واحداً وأمسك آخر يده تحت ذراعيه وتوضعاً به لا يجوز. إذا غسل عضواً طاهراً كالفخذ والجنب وغيرهما لا يصير مستعملاً، وإذا غسل أطراف أصابعه ولم يغسل عضواً تاماً عن أبي يوسف رحمه الله لا يصير مستعملاً. الجنب إذا شرب الماء هل ينوب عن المضمضة، قالوا إن كان فقيهاً لا ينوب لأنه يمص مصاً، وإن كان جاهلاً ينوب لأنه يعب عباً. انتضاح الغسالة في الإناء مثل الظل لا يفسده. غسالة الميت فاسد وما أصاب ثوب الغاسل مما لا يمكن الاحتراز عنه فهو عفو وماء الاستنجاء إلى الثلاث نجس نجاسة غليظة وما زاد عليه مستعمل، ولو غسل يده قبل الطعام أو بعده يصير الماء مستعملاً، ولو غسل يده من العجين أو من الطين أو الدرر لا يصير مستعملاً. وغسالة الصبي تصير مستعملاً لأن القرية منه معتبرة.

فصل فيما لا يجوز الوضوء به

كالماء اعتصر من الشجر والتمر لا يجوز الوضوء به كماء التفاح والبطيخ وغيرهما، وأما الماء الذي يقطر من الكرم قيل لا يجوز، وقال أبو يوسف رحمه الله يجوز الوضوء به لأنه ليس بمعتصر. ولو وقع الثلج في الماء فصار ثخيناً لا يجوز الوضوء به ولو كان الجمد على وجه الماء رقيقاً بحيث

¹ ظاهر الرواية: وهي المسائل المروية عن أصحاب المذهب: أبو حنيفة وأبو يوسف ومحمد بن الحسن، أن يطلق لفظ ظاهر الرواية على ما جاء عن الإمام وصاحبيه أبي يوسف ومحمد.

وسميت بظاهر الرواية لأنها رويت عن محمد برواية الثقات وقد، وهي كتب ستة معتمدة: المبسوط، الزيادات، الجامع الصغير، الجامع الكبير، السير الكبير، السير الصغير، وقد جمعت الكتب الستة في كتاب: مختصر الكافي لأبي الفضل الحاكم الشهيد المروزي. ثم شرحه السرخسي في كتاب المبسوط في ثلاثين جزءاً وهو كتاب معتمد في نقل المذهب.

ينكسر بتحريك الماء يجوز الوضوء منه وإلا فلا، وإن كان الجمد قطعاً قطعاً بحيث لا يتحرك بتحريك الماء لا يجوز الوضوء به. وإن بال جاهل في الماء الجاري فتوضأ آخر أسفل منه يجوز وضوءه ما لم يتغير أحد أوصافه، وكذا في الخمر. ولا يجوز التوضؤ بالأشربة ولا المائعات كالخل وماء الورد والنبيد المختلف هو أن يكون حلواً رقيقاً. كل ماء يحل شربه إذا أصاب ثوباً لا يفسده، والماء الذي يختلط به البزاق والمخاط يجوز التوضؤ به ويكره. والسؤر الطاهر بمنزلة الماء المطلق، وفي المكروه يجوز التوضؤ به مع القدرة على الماء في المشكوك يجمعه بين الوضوء والتيمم.

فصل في النجاسة التي تصيب الثوب والبدن

النجاسة الغليظة إذا زاد على قدر الدرهم يمنع جواز الصلاة واختلفوا في قدر الدرهم، والصحيح إن كان لها جرم كالروث والعدرة يعتبر فيه وزن المثقال، وفي الرقيق كالبول والخمر يعتبر فيه المساحة وهو قدر عرض الكف هو الصحيح والنجاسة الخفيفة لا تمنع ما لم تفحش وهو مقدر بالربع عند البعض، وقيل ربع الموضع الذي أصاب إن كان ذيباً فربع الذيل، وقال أبو يوسف رحمه الله هو شبر في شبر. انتضاح البول مثل روس الإبر فذاك ليس بشيء. خرة سباع الطير كالبازي والحداة لا يفسد الثوب واختلف المشايخ في بول الهرة والفأرة، قال بعضهم هو نجاسة مغلظة وهو الظاهر، وقيل خفيفة، وقيل لا يفسده أصلاً فجعل عفواً للضرورة. دم البق والبعوض والبراغيث لا يفسد عندنا. الخف إذا طلي بالطحال يجوز الصلاة معه لأنه طاهر وكذا الكبد والدم الذي في عروق المذكاة بعد الذبح طاهر، وقيل يفسد إذا فحشت، والدم المسفوح الذي بقي في المذبح نجس وما لا يكون حدثاً لا يكون نجساً عن أبي يوسف رحمه الله هو الصحيح. ما يطهر جلده بالديباغ يطهر لحمه بالذكاه، ذكر الناطفي ما كان سؤره نجساً لا يطهر بالذكاة كالثعلب وما لا يكون

نجساً يظهر بالذكاة كالباري. الكلب إذا أخذ عضو إنسان أو ثوبه إن كان حالة الغضب لا يفسده وإن كان حالة المراح يفسده. الهرة إذا لحست عضو إنسان لا يصلي قبل أن يغسل ذلك العضو. الكلب إذا مشى على الثلج أو على الطين إن ابتل قدمه يتنجس الموضع وإلا فلا. دم الشهيد إذا أصاب ثوب إنسان يفسده الثوب النجس إذا غسل ثلاثاً وعصر مرة طهر عند أبي يوسف رحمه الله، وقيل لا بد من العصر في كل مرة، وشرط العصر أن يبالغ فيه حتى لو عصر لا يسيل منه الماء، ويعتبر في كل شخص قوته وطاقته دون طاقة غيره، والتعاطر بعد ماء بالغ في المرة الثالثة طاهر. الحمار إذا بال في الماء الجاري فأصاب الرش ثوب إنسان لا يفسده ما لم يتيقن أنه بول وإن كان الماء راكداً يفسده. الكلب إذا خرج من الماء وانتفض فأصاب الماء الثوب يفسده، قيل إن كان ماء المطر لا يفسده. رجل صلى ومعه جرو لا يجوز صلاته، ولو كان معه هرة أو حية يجوز وبكره، ولو كان معه بيضة مذرة قد محها دماً يجوز، وكذا إذا كان فيها فرخ ميت وكذا إذا كان معه دود قز. ثوب أصابه نجاسة فنسى ذلك الموضع فغسل منه طرفاً يجوز، وإذا لحس النجاسة التي على عضوه فذهب أثرها يطهر وكذا إذا مسح بريقه وكذا الصبي إذا قاء على ثدي أمه ثم مص الثدي، وكذا إذا شرب الخمر وتردد بزاقه في فمه. موضع الحجامة إذا مسح بخرقه مبلولة يطهر ولو قاء ملاً الفم ثم توضع ولم يغسل فمه جاز عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله. بطانة الثوب أو حشوه نجس وصلى على طهارته يجوز عند محمد رحمه الله إذا كان غير مخيط إذا احتضبت بحناء نجس فغسل ذلك ثلاث مرات يطهر وكذا الصبغ النجس في الثوب. نقطة يبست ما تحتها وأمر الماء في الموضوع على الجلد الظاهرة يجوز لأن الواجب غسل الظاهر. كل شيء لا يمكن عصره عند أبي يوسف يغسل ثلاثاً ويخفف في كل مرة وشد الجفاف هو سكون التقاطر يطهر كالحصير البردي

وعند محمد رحمه الله لا يطهر، والبواري من القصب يطهر بلا خلاف لأنه لا ينشف النجاسة. الخشبية إذا أصابتها نجاسة تطهر بالمطر كالأرض النجسة إذا أصابتها المطر ولو قلبها فصلى عليها إن كانت غليظة يجوز، ولو قلب اللبد النجس لا يجوز عند أبي يوسف رحمه الله، والكأ يطهر بالجفاف وكذا الشجر والأجر المفروشة وإن كانت الأجر موضوعة تقلب ويصلى على جانب آخر. البساط بعض طرفه نجس جازت الصلاة في الطرف الآخر سواء تحرك بتحركه أم لا لأنه بمنزلة الأرض، ولو كان كله نجساً يلقي في الماء الجاري فيجري عليه الماء يوماً وليلة يطهر، نافحة المسك إذا يبست تطهر والمسك حلال، يوكل البول إذا أصاب الخف لا يطهر إلا بالغسل وعن أبي يوسف رحمه الله إذا ألقى عليه تراباً فمسحه يطهر كالمستجسد كل شيء ضاق حكمه اتسع أمره إذا ابتل خفاه بماء الاستنجاء رجوت فيه سعة الأمر. مني الرجل والمرأة سواء يطهر بالفرك إذا يبس على الثوب، وقيل مني المرأة لا يطهر به لرفته كالبول. الشعير إذا وجد في بعر الإبل يغسل ثلاثاً ويؤكل وفي أحشاء البقر لا يؤكل. الخمر إذا صب على حنطة يغسل ثلاثاً وتجفف في كل مرة وتؤكل، ولو طبخ في الخمر لا يطهر أبداً. البعر إذا وقع في المحلب يرى من ساعته وفي كل بعرة الفأرة إذا وجدت في الخبز إن كان صلباً يرى كالبعرة ويؤكل الخبز إذا كانت النجاسة تحت قدمي المصلي أكثر من قدر الدرهم يمنع الجواز، وكذا في موضع السجود، وإن كانت الأرض نجسة فخلع نعليه فقام عليه وصلى جاز. والدهن النجس إذا أصاب الثوب أقل من درهم ثم انبسط حتى صار أكثر منها لا يمنع فالمعتبر وقت الإصابة عند البعض، ولو نَفَذَتْ إِلَى الْبِطَانَةِ حتى صار أكثر منها قيل هذا يمنع الأرض النجسة إذا مشى عليها برجل مبلول لا يتنجس، وعلى عكسه يتنجس. فأرة ماتت في دهن متجمد يرمي ما حولها وينتفع بالباقي أكلاً وغيره، وإن كان ذائباً لا ينفع في

الأبدان إلا بعد الغسل عند أبي حنيفة رحمه الله، وهو أن يصب الماء عليه ثلاثاً ويغلى الدهن يطهر بالمرّة الثالثة، وكذا السمن النجس يطهر بالمرّة الثالثة. الكلب إذا أكل بعض عنقود العنب يغسل ما أصاب فمه ثلاثاً ويؤكل، وكذا إذا يبس، ولو عصر العنب فأدمى رجله ما لم يظهر أثر الدم لا يتنجس العصير. رأس شاة ملطخ بالدم فأحرق ولم يغسل يطهر وكذا مرقة الهرة إذا أكلت طعاماً فسقط من فمها شيء يكره أكله.

باب الوضوء

الوضوء ثلاثة فرض وهو وضوء المحدث عند إرادة الصلاة، وواجب وهو الوضوء للطواف، ومندوب وهو الوضوء للنوم ولغسل الميت، وبعد الغيبة والقهقهة. رجل شلت يده وعجز عن الوضوء والتيمم يمسح وجهه على الحائط وذراعيه على الأرض ويصلي وكذا المريض إذا لم يجد من يوضئه فإن كان له امرأة أو أمة توضحه وتمس فرجه، والابن والأخ لا يمس فرجه ولا يجب إيصال الماء إلى منابت اللحية إلا أن يكون الشعر قليلاً يبدو لمنابت وإيصاله تحت الشارب والحاجبين سنة، وكذا إيصال الماء إلى داخل العين قيل لا يفتح العين كل الفتح ولا تضم كل الضم حتى يصل الماء إلى أشافره، ويغسل ما بين العذار والأذن وإذا غسل وجهه يضع الماء على جبينه حتى ينحدر الماء إلى أسفل الذقن ولا يضرب ضرباً شديداً ولو مسح رأسه ثم حلق لا يلزمه الإعادة، وكذا إذا قلم أظافره، وكذا إذا قشر الجلد بعدما اندملت القرحة. رجل توضأ وفي أظفاره عجين أو طين يمنع جوازه والدرن لا يمنع وكذا الطعام الباقي بين أسنانه عند الغسل. الأكلف إذا اغتسل ولم يصل الماء تحت الجلد قيل يجوز وقيل لا يجوز. الخاتم إذا كان ضيقاً قيل يجوز الوضوء بدون التحريك وقيل لا يجوز. إدخال الأصبع في صماخ الأذن مروى عن أبي يوسف رحمه الله. مسح

الرقبة ليس بسنة ولا أدب وقيل هو سنة بماء جديد، ويسمي عند غسل كل عضو ويقول أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله، وكذا يقولها بعد الفراغ، ويشرب بقية وضوءه قائماً.

فصل في الاستنجاء

الاستنجاء سنة يجوز بالحجر والمدر ولا يعتبر فيه العدد عندنا إنما المعتبر هو الاتقاء، والاستنجاء بعده بالماء أدب وقيل هو سنة في زماننا من غير كشف العورة ويغسل يده قبل الاستنجاء وبعده وكذا التسمية هو الأصح وينبغي أن يمشي خطوات ويستعمل الماء إلى أن يقع في غالب ظنه أنه قد طهر ولا يقدر بالمرات إلا إذا كان موسوساً فيقدر بالثلاث في حقه وقيل بالسبع ويستنجى بأصبع أو أصبعين أو ثلاثة من يده اليسرى ببطون الأصابع لا بروسها وكذا المرأة لا تدخل أصبعها في فرجها وتمسح موضع الاستنجاء بالخرقة بعد الغسل قبل أن تقوم، قيل هو أدب وإن لم يكن معه خرقة يجففه بيده. الصائم لا ينبغي أن يقوم من موضع الاستنجاء قبل المسح بخرقة كي لا يفسد صومه وكذا لا يتنفس عند الاستنجاء لهذا المعنى والاستنجاء بالمدى يقبل بالأول ويدبر بالثاني ويدبر بالثالث، ولو بال ولم يتغوط يستحب غسل قبله فقط ويكره استقبال القبلة بالفرج حال قضاء الحاجة والاستنجاء وكذا الاستدبار في رواية إذا استنجى بالماء ثم فسى قبل أن يلبس موضع الاستنجاء الأصح أنه لا يتنجس موضع الاستنجاء وكذا الحكم في السرور المبلول.

فصل فيما ينقض الوضوء

كل ما خرج من السبيلين فهو حدث قليلاً كان أو كثيراً سال أو لم يسال الريح من الذكر أو من قبل المرأة ليس بحدث. ومن المفاة حدث والدودة إذا خرجت من الدبر أو من الذكر أو من قبل المرأة فهو حدث ولو سقطت من الجرح ليس بحدث والدم والقيح إذا سال عن الجرح ينقض

الوضوء وإلا فلا ولو مسح بخرقة حتى لو تركه يسيل ينقض وإلا فلا ولو نزل الدم من الرأس فوصل إلى مالان من أنفه ينقض والقيء إذا كان ملاً الفم فهو حدث، واختلفوا فيه وهو أن يكون بحال لا يمكن إمساكه إلا بتكلف ومشقة ولو قاء بلغماً فهو غير ناقض إن كان من الجوف عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله، أما النازل من الرأس فغير ناقض بالاتفاق، ثم ما لا يكون حدثاً لا يكون نجساً مروى عن أبي يوسف، هذا إذا كان القيء مرةً أو طعاماً ولو خرج البول من الفرج الداخل دون الخارج ينقض. وكذا في الأقلب إذا خرج من إحليله ولم يخرج من الجلدة وإن جعل في إحليله قطنة وغيبها ثم خرجت ينقض الوضوء وإن كان طرفها خارجاً لا ينقض وإن ابتل الداخل والغرب في العين بمنزلة الجرح، العلقة إذا مصت وامتألت من الدم نقض الوضوء والقراد الصغير بمنزلة البعوض والزباب إذا غص فظهر الدم لا ينقض بخلاف غرزة الإبرة ولو عض شيئاً فرأى عليه دماً إن كان غالباً نقض الوضوء وإلا فلا وكذا في الخلال لأنه ليس بسائل.

مسائل القهقهة

القهقهة في كل صلاة ذات ركوع وسجود ينقض الوضوء والتيمم دون الغسل ووضوء الصبي. والقهقهة ما كان مسموعاً له ولجيرانه سواء بدت أسنانه أو لم تبد، والضحك ما كان مسموعاً له دون جيرانه والتبسم ما بدت أسنانه.

مسائل النوم

النوم في الصلاة ليس بحدث كيف ما كان إلا أن يكون مضطجعا وإن كان الاضطجاع للضرورة أما خارج الصلاة إن نام قاعداً مستوياً إلتيه على الأرض ولم يستند إلى شيء لا وضوء عليه ولو وضع رأسه على ركبته فنام لا وضوء عليه وكذا لو نام مبرعاً قيل هذا ينقض وضوءه وإن نام قاعداً ثم سقط إن انتبه قبل أن يزول مقعده عن الأرض لا ينقض وضوءه وإن انتبه بعد ذلك ينقض وإن نام على الدابة في سرج أو أكاف لا ينقض وضوءه وإن كان معروراً وإن كان حالة الصعود أو الاستواء لا ينقض وضوءه وإن كان حالة الهبوط ينقض ومس الذكر أو المرأة لا ينقض الوضوء عندنا والمباشرة الفاحشة تنقض الوضوء استحساناً.

فصل فيما يوجب الغسل

سبب الغسل ثلاثة الحيض والنفاس والجنابة وهي يانزال المني عن شهوة أو بالتقاء الختانين من غير إنزال، وكذا في الدبر، وإنما في البهائم لا يجب الغسل ما لم ينزل، وكذا في الصغيرة التي لا تشتهي على قول محمد رحمه الله صبي جامع امرأة لا غسل عليه حتماً ولكن يؤمر تحلقاً ولو كان عكسه فالجواب على عكسه. جنب اغتسل قبل أن يبول جاز غسله ولو خرج بعد ذلك مني يعيد الغسل عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله، والمرأة لا تعيد، والمرأة في الاحتلام كالرجل إلا أن خروج المني يعتبر من الفرج الداخل إلى الفرج الخارج بخلاف الرجل إذا انفصل عن محله ولم يظهر على رأس الإحليل لا يلزمه الغسل. رجل استيقظ وهو يتذكر الاحتلام ولم ير شيئاً لا غسل عليه، وفي المرأة تجب احتياطاً وإن وجد على فراشه بللاً إن تيقن أنه مني أو شك فعليه الغسل تذكر الاحتلام أو لم يتذكر، وإن تيقن أنه مدي قال أبو يوسف رحمه الله إن تذكر الاحتلام يجب الغسل وإلا فلا. الكافر الجنب إذا أسلم يجب الغسل، والكافرة الحائض إذا انقطع حيضها ثم

أسلمت لا يجب لأن انقطاع الحيض مما لا يستدام والجنابة تستدام فكان لدوامها حكم الابتداء،
وقيل لا غسل عليهما. شاب عالج بيده لتسكين الشهوة قال الشعبي رحمه الله هو غير مكروه.
رجل احتلم في المسجد يتيمم للخروج وإن كان ليلاً يتيمم فيمكث فيه وينبغي للمغتسل أن يدخل
أصبعه في سرتة عند الغسل، والله أعلم.

باب المسح

المسح على الخفين جائز بالسنة المشهورة عند عامة العلماء. وعن أبي حنيفة رحمه الله أنه
قال إن من السنة أن تفضّل الشَّيْخَيْنِ، وَتَحَبُّ الخَتَنَيْنِ²، وَأَنْ تَرَى المسح على الخفين ومن أنكر
عليه يخشى عليه الكفر والخف الذي يستر الكعبين ولكن يرى من القدم قدر أصبعين يجوز المسح
عليه والخرق فوق الكعب لا يعتبر ولو مسح برؤوس الأصابع إن كان ماء سائلاً يجوز المسح وإلا
فلا، والمسح على زيادة مدة المسح لا يجوز إلا إذا خاف المسافر ذهاب رجله من البرد جاز أن
يزيد عليه للضرورة. ماسح الخف إذا انقطع مدة مسحه في الصلاة وهو لم يجد الماء يمض على
صلاته وهو الأصح لأنه لا فائدة في القطع ولا يتيمم لأجله الخرق يبدو حالة المشي ولم يبد حالة
الوضع قيل يجوز المسح. المفتصد إذا حل الرباط إن أمكنه أن يشدها بنفسه لا يجوز المسح على
الرباط، وإن لم يمكنه جاز المسح على الجبيرة إنما يجوز إذا كان الماء يضر الجراحة وإلا فلا،
والستيعاب في مسح الجبيرة قيل ليس بشرط ولا يتوقت بوقت.

باب التيمم

² المراد من الشَّيْخَيْنِ: سيدنا أبو بكر وعمر، ومن الخَتَنَيْنِ: سيدنا عثمان وعلي.

صورة التيمم أن يضرب يديه على الأرض ثم ينفضهما ويمسح بهما وجهه ثم يضرب مرة أخرى وينفضهما ويضع بطن كفه اليسرى على ظهر كفه اليمنى ويمد من رؤوس الأصابع إلى المرفق ويمسح المرفق ويدبرها إلى باطن الساعد ويمدها إلى الكف والكف اختلفوا فيه ثم يفعل بيده اليسرى مثل ما فعل بيده اليمنى ولا بد من الاستيعاب ويخلل الأصابع في ظاهر الرواية حتى إذا لم يحرك الخاتم لا يجوز وشرط جوازه هو العجز عن استعمال الماء ولا بد من النية ولا تفاوت بين نية الطهارة من الجنابة والحيض أو الوضوء ولو تيمم لتعليم الغير لا يجوز له أن يؤدي الصلاة بذلك التيمم ولو كان مع المسافر ماء زمزم قد رصص لا يجوز التيمم إلا أن يخاف العطش والمعتبر من الماء قدر ما يكفي للوضوء، ولا معتبر بما دونه. ماء مباح بين جنب وحائض وميت وهو يكفي لأحدهم فالجنب أولى به لأن غسله فرض وغسل الميت سنة والمرأة تيمم وتقتدي بالرجل وإن كان مشركاً يباح لهم التيمم. الأسير في دار الحرب إذا منعه الكفار عن الوضوء والصلاة يتيمم ويصلي بالإيماء ثم يعيدها إذا خلص منه. الماء الذي يكفي للوضوء إذا كان يباع بدرهم ونصف يباح له التيمم وقيل إذا كان يباع بضعف قيمته يجوز التيمم ويجوز التيمم بكل ما كان من جنس الأرض وأنواع الأحجار والأجر والخزف ولا يجوز بالفضارة التي تطلّى بالإنك ولا يجوز بالملح المائي واختلفوا في الجبلي الصحيح هو الجواز وذكر الاستيعابي أنه يجوز بالسنجة وكل ما يحترق بالنار أو ينطبع بها لا يجوز التيمم به كالخشب والحديد، ويجوز التيمم بأرض قد تندى وكذا بغبار الثوب الذي لا ينفص.

كتاب الصلاة

حد القبلة في مكة عين الكعبة والذي خارج عن مكة جهة القبلة وهي المحاريب التي نصبتها الصحابة والتابعون حين فتحوا البلاد وقبلة العراق ما بين المشرق والمغرب وقبلة خراسان ما بين مغرب الصيف ومغرب الشتاء، قال منصور رحمه الله قبلتنا هو أن نترك الثلثين عن يمين المصلى والثلث عن يساره ولو صلى إلى غير القبلة متعمداً قيل يكفر وقيل لا يكفر بتأويل، قوله تعالى ﴿فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَثَمَّ وَجْهَ ٱللَّهِ﴾³ وكذا الجواب في الثوب النجس أما إذا صلى متعمداً بغير طهارة يكفر لأنه لا يحتمل التأويل.

باب الأذان

الأذان سنة للصلوات المكتوبات بالجماعة عرف ذلك بالسنة وأنه من شعائر الإسلام حتى لو امتنع عنه أهل مصر أخبرهم الإمام عليه وتكرار الأذان لا يجوز إلا إذا وقع الأول غير مشروع فإن أذن مخافة ويكره أداء المكتوبة بالجماعة في المسجد بغير أذان ولا إقامة وفي البيوت والكروم لا يكره ولا يكره الأذان مع الحدث في رواية والإقامة يكره ومن سمع النداء عليه أن يجيب ومن كان في المسجد ليس عليه أن يجيب بمثل ما قال المؤذن وعند الحيلة تقول لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم ما شاء الله كان وعند قوله الصلاة خير من النوم يقول صدقت لا ينبغي لأحد أن يقول لمن فوقه في العلم حان وقت الصلاة سوى المؤذن لأنه استفعال ولو سمع القارئ النداء فإذا فضل أن تمسك عن القراءة.

فصل في مسائل المسجد

³ سورة البقرة , الآية : 215

دخول المسجد متنعلاً من سوء الأدب ويكره التجرد فيه وكذا مد الرجلين إلى القبلة فيه وفي غيره ويكره التوضؤ في المسجد عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله إلا إذا أعد لذلك موضعاً لا يصلي فيه أو توضأ فيه في إناء ولا يحفر بئر في المسجد لأنه يدخل فيه النسوان ولا يبرق في المسجد فوق البواري ولا تحته بل يأخذ بثوبه وعند الإصطرار الإلقاء فوق الحصير أولى من تحته ويكره مسح الرجل بحيطان المسجد وإن مسحه بخشبة موضوعة فيه لا بأس به وكذا إذا مسحه بقطعة حصير ملقاه فيه ويكره للخياط أن يخيط في المسجد وكذا الوراق إذا كتب بأجرة لا بأس للغريب أن ينام فيه والجلوس فيه للمصيبة مكروه ولو افتتح في مسجد ثم أقيم يقطع ما لم يصل أكثرها وإن دخل في مسجده ثم أقيم في مسجد آخر لا يخرج منه إذا فاتته الجماعة في مسجده فهو مخير إن شاء ذهب إلى مسجد آخر وإن شاء صلى فيه ويصلي تحية المسجد في كل يوم مرة والأحسن فيه أن يتطوع في غير مكان الفرض، كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي السنن والوتر في البيت⁴ والصلاة في البيت بالجماعة لم تنل فضل الجماعة في المسجد ويجوز أن يدرس الكتاب فيه بضوء المسجد ما دام الناس يصلون فيه.

فصل في شروط الصلاة

وإذا نوى القبلة والكعبة أو الجهة يجوز قيل نية القبلة ليس بشرط ولا بد من نية الصلاة وهو أن ينوي بقلبه أما الذكر فباللسان فلا معتبر به وقيل معه أفضل وينوي مقارناً للشروع إذا كان وقت الشروع لو كان بحال لو قيل له أي صلاة يصلي يجيب من غير فكرة فهو نية تامة فالفرض لا تكفيه نية الصلاة ولا نية الفرض لأن الفرض أنواع فلا بد من النية أي فرض يصلي فإن نوى فرض الوقت أو

⁴ رواه الترمذي: 308/1، رقم 447، 456

صلاة الوقت يجوز إلا في الجمعة وكذا ظهر الوقت أو عصره يجوز ولا يعتبر بإعداد الركعت والنفل يجوز بمطلق النية وكذا السنن والقضاء لابد من التعيين ولو شك في خروج الوقت فنوى فرض الوقت لا يجوز لأنه قد يكون ظهراً وقد يكون عصرًا ولو نوى ظهر الوقت أو عصره يجوز بناء على أن القضاء بنية الأداء والأداء بنية القضاء يجوز هو المختار ذكره في المحيط وإلا ما لم ينوي مثل ما ينوي المنفرد والمقتدي ينوي مثل ما ينوي المنفرد وينوي الاقتداء به أيضاً ولو نوى الاقتداء ولم ينو الصلاة لا يجوز ولو نوى فرض الإمام أو صلاته يجوز وفي الجمعة لو نوى الجمعة ولم ينو الاقتداء الأصح أنه يجوز. رجل يصلي الصلوات في مواقيتها وهو لا يعلم الفرض لا يجوز صلاته وكذا لا يعلم الفرض من السنة ولم ينو الفريضة في الكل لا يجوز الفريضة وإن نوى في الكل الفريضة يجوز ولو نوى صلاة الإمام يجوز قال أبو جعفر رحمه الله في رفع اليدين عند التكبير يضم أصابعه ضمًّا فإذا كان وقت التكبير ينشرها ولا يفرح كل التفريح ولا يضمها كل الضم ويرفع يديه حذاء أذنيه ويمس شحمتها والمرأة ترفع حذاء منكبها.

فصل في تكبيرة الافتتاح وما يتعلق بها

وهي شرط عندنا وعند الشافعي رحمه الله هي ركن والاختلاف يظهر في شروع النفل بتحريمه الفرض ولو كبر المقتدي قبل الإمام والإمام قد أدركه قبل فراغه قيل يصح وقيل لا يصح ولو كبر قبل فراغ الإمام من الفاتحة فهو يحرم فضيلة التكبير ثم يضع يمينه على يساره تحت السرة وكذا بين تكبيرات العيد والجنائز والقنوت ويرسل في القومة والمنفرد يجمع بين التسميع والتحميد وإذا أدرك الإمام في الركوع يكبر تكبير الافتتاح يوترك الشاء ثم يكبر ويركع معه ويسبح لأنه محله ولو لم يركع معه حتى رفع الإمام رأسه لا يصير مدركاً لتلك الركعة عندنا خلافاً لزفر، وإذا أدركه في

السجود أو في القعدة لا يترك الشاء عند أبي حنيفة رحمه الله وعندهما يأتي بها في أول كل ركعة وهو الاحتياط ولا يأتي بها بين الفاتحة والسورة إلا عند محمد رحمه الله في صلاة المخافتة وفي النوافل يأتي بها بلا خلاف ولو افتتح بعدما اشتغل الإمام بالقراءة لا يأتي بالثناء بل يستمع وينصت وقيل يأتي بالثناء عند سكات الإمام كلمة كلمة وفي الجمعة إن كان بعيداً عن الإمام اختلف الناس فيه ولا يأتي بالتسمية إلا في الركعة الأولى عند أبي حنيفة رحمه الله وعندهما يأتي بها في أول ركعة وهو الاحتياط، ولا يأتي بها بين الفاتحة والسورة إلا عند محمد رحمه الله في المخافتة، وفي النوافل، يأتي بها بلا خلاف، والمختار في التعوذ استعيذ بالله.

فصل في من يصح الاقتداء به ومن لا يصح

لا يصح الاقتداء بالصبيان والسكران ولا اقتداء الأمي بالأخرس، إمامة الأثع لغيره اختلفوا فيه ويكره الاقتداء بأهل البدع ويصح بأهل الأخوة إلا الجهمية والقدرية والروافض الغالية. وقيل إلا الخطابية والمشبهة وعن أبي يوسف رحمه الله لا ينبغي أن يقتدي بمن يناظر في دقائق الكلام أما الاقتداء بشفعوي المذهب قالوا لا بأس به إذا لم يكن متعصباً ولا شاكاً في إيمانه ولا متحرفاً تحريفاً فاحشاً عن القبلة وأن يكون متوضئاً من الخارج من غير السيلين ولا يتوضأ بالماء القليل الذي وقع فيه النجاسة. رجل أم قوماً وهم له كارهون إن كان غيره أحق به يكره وإن كان هو أحق بالإمامة لا يكره. رجل أم قوماً ثم قال كنت مجوسياً فصلاحتهم جائزة ولا يقبل قوله وكذا لو قال كنت على غير وضوء وهو ماجن لا يقبل قوله ولو قال على وجه التورع أعادوا صلاتهم وإن كان بين الإمام والمقتدي طريق واسع تمر به العجلة يمنع الاقتداء وإن كان ضيقاً لا يمنع وكذا إذا كان بينهما نهر يجري فيه الزورق يمنع الاقتداء وإلا فلا وإن كان بينهما حائل لا يمنع لأن النبي صلى الله عليه

وسلم كان يصلي في حجرة عائشة رضي الله عنها والناس يقتدون في المسجد به فالحاصل أن العبرة هو أن لا يشتبه حال الإمام يصح وإلا فلا وإن قام على حائط بين المسجد والدار واقتدى بالإمام يصح ولو كان على سطح الدار لا يجوز وإن كان متصلاً بالمسجد وإذا أدرك الإمام في الركوع فكبر قائماً ثم ركع يصح شروعه، وإن كبر راعياً لم يصح شروعه وإذا قام الإمام في الثالثة قبل أن يفرغ المقتدي من التشهد يتمه ثم يقوم لأن قراءة التشهد واجبة بخلاف ما إذا سلم الإمام والمقتدي ما فرغ من الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم أو من الدعاء فإنه يسلم مع الإمام ولو رفع الإمام رأسه من الركوع أو السجود قبل أن يسبح المقتدي ثلاثاً والصحيح أنه يتابع الإمام لأن متابعتة واجبة وكذا في دعاء القنوت ولو ركع أو سجد قبل إمامه إن أدركه الإمام فيه يجوز ويكره له ذلك وإن ركع أو سجد بعد إمامه يجوز تعديل الأركان فرض عند أبي يوسف، وهو الطمأنينة في الركوع والسجود والاستواء إلى القيام بعد الركوع وعندهما واجب.

فصل فيما يكره في الصلاة وفيما لا يكره

يكره عد الأي والتسييح في الصلاة عند أبي حنيفة رحمه الله ولا بأس بأن يمسح العرق عن جبينه في الصلاة ولو نظر سموق عينيه من غير أن يحول وجهه لا بأس به ويكره قتل القملة فيها ولكن يرميها ويكره لصلاة في إزار واحد من غير عذر وكذا في ثوب المهنة وإن صلى حاسراً رأسه تكاسلاً يكره وإن فعله خشوعاً لا بأس به ويكره أن يصلي وبين يديه أو ثوبه صورة وإن كان في البساط لا يكره ويكره تطويل الركعة الأولى على الثانية في النوافل وتطويل الثانية على الأولى يكره في جميع الصلوات ويكره تكرار السورة في ركعة واحدة في الفرائض ويكره الدخول في الصلاة وهو مطالب ببول أو غائط وإن شغله في الصلاة قطعها ولو لم يقطعها أجزاءً ويكره وكل صلاة

أديت مع كراهة تعاد على وجه غير مكروه ولا يتشأوب فيها إلا إذا غلبه يضع يده على فمه ولا يغمض عينيه فيها ومنتهى بصره إلى موضع سجوده ويكره أن يصلي خلف الصف وحده وإذا وجد في الصفوف فرجة ويكره أن يصلي وقدامه نيام أو قوم تحدثون أو تنور أو كانوا فيه نار موقودة وإن كان بين يديه سراج أو قنديل لا يكره ولا يصلي وفي يده أوقية دراهم أو دنانير وإن رفع إحدى رجليه في السجدة لا تجوز صلاته ويكره المرور بين يدي المصلي، قيل وما وراء موضع السجود لا يكره ويرفع المار بالإشارة أو بالتسبيح ويكره الجمع بينهما، الإمام لا يطول الركوع لمجيء أحد لأنه حرام جداً ولهذا قالوا يخشى عليه الكفر قيل هذا إذا عرف الشخص أما إذا لم يعرفه لا بأس بأن يزيد تسبيحة أو تسبيحتين على المعتاد لأنه أعانه على إدراك الطاعة، وكذا تطويل القراءة أو تأخير الإقامة لأجله ولا بأس بأن يمسح جبهته من التراب بعد الفراغ من الصلاة وكذا لا بأس بأن يمسح وجهه بعد الدعاء ولا يترك الدعاء لأجل قساوة القلب، الإشارة عند قوله أشهد أن لا إله إلا الله حسن لا خلاف فيه، وقال أبو يوسف رحمه الله يعقد الخنصر والبنصر ويحلق الوسطى ويشير بالسبابة وقيل لا يشير وعليه الفتوى، ويكره الصلاة في أرض الغير إذا كانت مزروعة أو مكروية إلا إذا كانت بينهما صداقة أو رأى صاحبها ما يكره لا بأس به، والطريق أولى من أرض الغير، لا بأس بالصلاة على العجلة إذا كانت لا تسير وإذا كانت تسير تجوز حالة العذر ولا تجوز السجدة على الثلج إذا كان لا يستقر وكذا على البن والمحلوج والذرة والدخن بخلاف الحنطة والشعير، طول القيام أفضل من عدد الركعات، وروي أن النبي صلى الله عليه وسلم كان أخفهم صلاة في تمام صلاة التطوع⁵ بنية الخصم لعله من لقاء المبطلين.

⁵ رواه الترمذي: 1/180، رقم 237

فصل فيما يفسد الصلاة

كالحديث المتعمد أو التكلم أو غيره مما ينافي الصلاة، العمل إذا كان كثير يفسده وإن كان قليلاً لا يفسده، كل عمل يقام باليدين فهو كثير وإن كان يقام بيد واحدة فهو قليل لم يفسدها ما لم يتكرر، المصلي إذا رفع العمامة ووضع على رأسه بيده واحدة لا يفسد ولكن تكره وكذا لو سوى عمامته مرة أو مرتين وإن تعم تفسد ولو حك جسده مرة أو مرتين لا يفسد ولو حك ثلاثاً متواليات تفسد، المصلي على الدابة إذا ضرب دابته مرة أو مرتين لا يفسد وإن ضربها ثلاثاً في ركعة واحدة تفسد، وكذا إذا قتل قملة أو قملتين ولو قتل ثلاثاً تفسد وكذا إذا مشى خطوة أو خطوتين وإن فتح الباب تفسد وإن غلقه لا تفسد، وإن شد السراويل تفسد وإن حله لا تفسد، وإن ركب الدابة تفسد وإن نزل لا تفسد، وإن انكشفت عورته فمكث بعذر لا تفسد وإن مكث بغير عذر اختلفوا فيه، ولو أدى ركناً مع ذلك فسدت وإن قال أف أو نف أو أواه عن محمد رحمه الله إن كان من مرض لا يمكن الامتناع عنه لا تفسد لأنه عفو كالعطاس والجشَاء إن تنحج بعذر لا يفسد وإن كان بغير عذر يفسد، وإن فتح المصلي على إمامه إن كان ذلك قبل أن يقرأ الإمام مقدار ما يجوز به الصلاة ولم ينتقل إلى أية أخرى لا ينبغي له أن يفتح عليه وإن فتح وأراد التعليم فسدت صلاته وإن أخذ الإمام بفتحه فسدت صلاته أيضاً وإن وقف الإمام ولم ينتقل إلى أية أخرى حتى فتح المقتدي اختلفوا فيه والصحيح أنه لا تفسد صلاة الفاتح والمفتوح عليه وينبغي للمقتدي أن لا يعجل بالفتح وللإمام أن لا يلجئهم إليه بل يركع إذا جاء أوانه أو ينتقل إلى أية أخرى، ولو قرع الباب فقال المصلي ومن دخله كان أمناً إن أراد به الجواب أو الإذن تفسد صلاته وإن سبح يريد إعلامه أنه في

الصلاة لا يفسد، وكل دعاء يستحيل سؤاله من العباد لا يفسد الصلاة وما لا يستحيل منهم يفسده، ولو قرأ الإنجيل أو التوراة أو الزبور يفسد صلاته سواء أحسن القرآن أو لم يحسن.

فصل في القراءة وفيما يفسد فيها

كل سورة أكثرها أية أفصلها قراءة ويقرأ في السفر بفاتحة الكتاب وأي سورة شاء من قصار المفصل وفي الحضر يقرأ في الفجر في الركعتين بأربعين أية أو خمسين أية وفي الظهر مثل ذلك وفي العصر والعشاء يقرأ بأوساط المفصل ولا يغير بالوقف في جواز الصلاة وفسادها حتى لو وقف وابتدأ بقوله وإياكم أن تؤمنوا بالله، أو وقف وابتدأ بقوله المسيح ابن الله، أو وقف وابتدأ بقوله إن الله فقيراً، أو وقف وابتدأ بقوله أنا ربكم الأعلى، لا يفسد في هذه المواضع، أما الخطأ في الإعراب إذا لم يغير المعنى لا تفسد الصلاة لقوله الحمد لله بالنصب وإن غير المعنى تغيراً فاحشاً تفسد كقوله وعصي آدم ربه، بنصب الميم ورفع الياء وقال المتأخرون⁶ لا تفسدها لأن العوام لا يميزون الإعراب وهو اختيار أبي يوسف رحمه الله وهو أوسع، والأول أحوط، ولو قرأ أمين بالتشديد فهو خطأ فاحش ولا تفسد به الصلاة، ولو قرأ إذا جاء نصر الله بالسين، قال أكثرهم لا تفسد وكذا لو قال الدحيات لله بالدال أو قال الطحيات بالطاء ولو قال غير المغضوب بالطاء أو بالدال أو بالزاي تفسد ولو قال ولا الطالين بالطاء أو بالدال لا تفسد، ولو قال اللهم سل على محمد بالسين لا يفسد، ولو قرأ ألم يجعل كيدهم في تذليل بالدال لا تفسد، وبالطاء تفسد، وقوله إنا أعطينا كالكوثر

⁶ المتأخرون: المتقدمون من فقهاء الإسلام هم الذين وصلوا إلى منتصف القرن الحادي عشر الميلادي واما المتأخرون من الفقهاء هم الذين عاشوا بعد هذا التاريخ وعلقوا على الأحكام الإسلامية وفقاً لمتطلبات جديدة.

بالوصل لا يفسد وكذا قوله إياك نعبد وإياك نستعين وعند الشافعي رحمه الله الخطأ في غير الفاتحة لا تفسد الصلاة.

فصل في سجدة التلاوة

لا تجب سجدة التلاوة على من لا تجب به الصلاة كالحائض والنفساء والصبي والمجنون لا بقراءتهم ولا بسماعهم بخلاف الجنب ومن سمع منهم يجب عليه ولو تهجأ بهجاء لا يجب السجدة ولا يفسد به الصلاة لأنه من حروف القرآن ولكن لا ينوب عن القراءة ويشترط لأدائها ما يشترط للصلاة ولا يجوز أداؤها بالتيمم مع القدرة على الماء ولا يتكرر الوجوب بتكرار التلاوة وسير السفينة لا يقطع المجلس وسير الدابة يقطع ولو انتقل من عصر إلى عصر وأعادها والصحيح أنه يتكرر الوجوب وكذا في الدرس وحول الرحا وتسوية الثوب ولو تبدل مجلس السامع دون التالي يتكرر على السامع وكذا على عكسه على ما قيدنا والأصح أنه لا يتكرر على السامع، وفي السائق والراكب قالوا يتكرر على السائق دون الراكب على قول من يقول سير الدابة لا يقطع المجلس، والسجدة إذا كانت في آخر السورة أو بعدها آية أو آيتان إن شاء سجد وقام فحتم السورة وإن شاء ختم السورة فسجد لصلاته جاز لأن سجدة التلاوة تتأدى بسجدة الصلاة بالإجماع وإن لم ينو التلاوة ولو وصل بها سورة أخرى كان أفضل ولو ركع للتلاوة يجوز ولا بد من النية حتى تنوب عن سجدة التلاوة ويكره أن يقرأ السورة ويدع آية السجدة، واستحسنوا أخفاها سففة للسامعين، ويكره للإمام أن يقرأ آية السجدة في صلاة المخافتة.

باب سجود السهو

إذا قعد في محل القيام أو قام في محل القعود يجب السهو وإن رفع إتيته من الرض
وركبتاه على الأرض لا يجب السهو إذا قرأ جهراً فيما يخافت أو خافت فيما يجهر يجب السهو،
وفي النوادر لا سهو عليه ما لم يقرأ مقدار ما تجوز الصلاة به إذا ترك الفاتحة أو السورة في الأولين
أو في إحداهما يجب السهو ولو كرر الفاتحة ثم قرأ السورة في إحدى الأولين يجب السهو ولو
قرأ الفاتحة ثم السورة ثم الفاتحة لا يجب ولو قرأ السورة أو بعضها ثم الفاتحة تجب، ولو قرأ
التشهد في القيام يلزمه السهو، وعن أبي يوسف رحمه الله لا يلزمه وقيل قبل القراءة لا يلزمه، ومن
عليه السهو له أن يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم في القعدتين هو الأحوط، وإن زاد في
القعدة الأولى اللهم صلى على محمد يلزمه السهو ولو سها عن القنوت فتذكر في الركوع والصحيح
أنه لا يعود إلى القيام وعليه السهو، وإن تذكر بعدما قام من الركوع لا يقنت وعليه السهو بخلاف ما
إذا ترك السورة فتذكر في الركوع فإنه يعود إلى القيام ويقراً ثم يركع وعليه السهو، ولو شك في
ركوعه أو في سجوده وطال تفكره يلزمه السهو، ولو ترك السورة في الأولين يقضي في الآخرين
وعليه السهو المسبوق إذا وافق إمامه في سجدة التلاوة ثم تبين أنه لم يكن عليه فسدت صلاته،
المسبوق إذا لم يتابع إمامه في سجود السهو ثم سها فيما سبق فسجد كفاه عن السجدين وينبغي
للمسبوق أن لا يقوم قبل سلام الإمام وإن قام يقوم بعدما فرغ الإمام من التشهد، والمسبوق إذا
سلم ساهياً لا يمنع البناء ولا يلزمه السهو هذا إذا سلم مع الإمام وإن سلم بعده يلزمه السهو، إمام
شك في صلاته يؤخذ بقول الإمام ومن معه وإن قل الشك بعد الصلاة لا يعتبر في حق المنفرد.

فصل في قضاء الفوائت

التذكر يمنع أداء الوقتية والترتيب بسقوط بكثرة الفوائت وهو ست صلوات (كذا بالنسيان وضيق الوقت وتفسيره أن يكون الباقي من الوقت مقدار ما لا يسع فيه والمتروكة والوقتية جميعاً وإن كانت جميع المتروكات لا تسع، ولكن تسع بعضها لا تجوز الوقتية ما لم يقض ذلك البعض ولو قضى بعض الفوائت الكثيرة حتى قل عاد الترتيب عند البعض وهو الأظهر، وقال بعضهم لا يعود وهو المختار الفوائت القديمة هل تلحق بالحديثة قيل تلحق وقيل لا تلحق وهو الاحتياط، ثم الفوائت إذا كانت كثيرة تسقط الترتيب في نفس الفوائت أيضاً لمن فات عنه صلاة شهر إن شاء قضى صلاة كل يوم وليلة وإن شاء ثلاثين فجر ثم ثلاثين ظهراً ثم العصر والمغرب، كذلك رجل افتتح العصر في أول الوقت وهو ذاكر أنه لم يصل الظهر وأطال حتى غربت الشمس لا يجوز عصره لأن شروعه وقع فاسداً ولو احمرت الشمس في هذه المسألة فإنه يقطعها لأن شروعه لم يصح ثم يستقبلها مرة أخرى ولو استقبل بالظهر في هذه المدة وهو يخاف أن يقع العصر بعد تغير الشمس لا يجوز العصر قبل قضاء الظهر إلا على قول الحسين وهو محمد رحمه الله يصلي العصر ثم يصلي الظهر بعد غروب الشمس، رجل أدرك الإمام في الفجر إن كان في الركوع الأولى يأتي بسنة الفجر ثم يصلي مع الإمام، وإن كان في الركعة الأخيرة يترك السنة ويصلي معه ثم يقضي السنة عند ارتفاع الشمس عند محمد رحمه الله، وكذلك إذا فات سنة الظهر يأتي بعد الفرض أربعاً ثم ركعتين عند أبي يوسف رحمه الله وعند محمد على عكسه.

فصل في التراويح

التراويح سنة للرجال والنساء توارثها الخلف عن السلف، وقال قوم من الروافض⁷ هي سنة للرجال دون النساء، وقال قوم منهم هي ليست بسنة أصلاً وإنما أحدثها عمر، ولأهل السنة قوله عليه السلام عليكم بسنتي وسنة الخلفاء من بعدي،⁸ وقد أثنى علي علي عمر رضي الله عنهما وقال نور الله مضطع عمر كما نور مساجدنا، والسنة فيها الجماعة على وجه الكفاية حتى لو امتنع أهل المسجد عن إقامتها كانوا مسيئين ولو أقام البعض فالمتخلف عنها تارك للفضيلة، وقال مالك والشافعي رحمهما الله الانفراد أفضل لأنه أقرب إلى الإخلاص وأبعد عن الرياء، والصحيح أن الجماعة أفضل اقتداء بالصحابة رضي الله عنهم، ولو صلى التراويح في مسجد واحد مرتين في ليلة واحدة يكره وفي مسجدين لا يكره إذا لم يكن إماماً، أما إذا أم في مسجد ثم اقتدى بآخر في مسجد آخر يجوز ويقعد بين كل ترويحيتين مقدار ترويحة واحدة وكذا بين الترويحة الخامسة والوتر وهو مخير فيه إن شاء سبح وإن شاء هلل وإن شاء صلى على النبي صلى الله عليه وسلم، وإن شاء سكت، وأهل مكة يطوفون بين كل ترويحيتين أسبوعاً. رجل دخل المسجد والإمام في التراويح ولم يصل العشاء يجوز أن يصلي مع الإمام على قول من يجوز التراويح قبل العشاء وإن كان الإمام في الوتر لا يجوز أن يصلي الوتر قبل العشاء، وينوي سنة الوقت أو التراويح أو صلاة الإمام، ولو نوى التطوع اختلفوا فيه والصحيح أنه لا يجوز والأصح أن النية لا تحتاج في كل شفيع إذا فاتت التراويح لا تقضى هو الصحيح ويقرأ فيها مقدار ما يقرأ في المغرب وقيل يقرأ في كل ركعة عشر آيات وهو الصحيح لأن السنة فيها الختم وبه يحصل الختم ولا يترك هذا لكسل القوم بخلاف الدعوات بعد

⁷ الروافض: جمع الرافضة. والنسبة إليها رافضي و الرّفْض لغة التّرك ، و الروافض لغة كل جند تركوا قائدهم و ذهبوا عنه و خذلوه واصطلاحاً فرقة من الشيعة ، سموا بذلك لأنهم تركوا زيد بن علي عندما خرج على الأمويين، ورفضوه فقال لهم "رفضتموني" ، فسموا رافضة.

⁸ هذا الحديث رواه ابو داود: 4607 ؛ و الترمذي: 417/ 4، رقم 2815 ؛ و الدارمي: 1/ 44

التشهد حيث يترك إمامة الصبي في التراويح قيل يجوز وقيل لا يجوز وهو الصحيح، أداء التراويح قاعداً من غير عذر لا يستحب واختلفوا في الجواز قيل لا يجوز، وقيل يجوز وهو الصحيح وسنة الفجر لا تجوز قاعداً إلا بعذر بلا خلاف لأنها سنة مؤكدة.

فصل في الوتر

الوتر في رمضان بالجماعة أفضل وهو الصحيح لأنه أقوى من التراويح، الإمام إذا قنت فالمقتدي إن شاء قنت معه لأنه تسييح فيتابعه وإن شاء قنت إلى قوله إن عذابك بالكفار ملحق، ثم سكت عند أبي يوسف رحمه الله وعند محمد إن شاء يقنت إلى الدعاء ثم يؤمن وإن شاء يسكت في رواية لأنه بمنزلة القراءة فيحمله الإمام عن المقتدي، واختلفوا في الجهر فيه قال بعضهم إن كانوا يعلمون القنوت أو أكثرهم لا يجهر لأنه تسييح ودعاء ومحلها الإخفاء وإن كانوا لا يعلمون يجهر الإمام إعانة عليهم، وقيل يتوسط لا يجهر جداً ولا يخفي جداً ويأخذ يده عند القنوت وهو المختار ومن لم يحسن القنوت يقول اللهم ربنا آتنا في الدنيا حسنة إلى آخره، وقيل يقول اللهم اغفر لي ثلاث مرات.

باب صلاة المسافر

حكم السفر يتعلق بمجاورة عمرانات المصر من الجانب الذي خرج وكذا الإقامة تتعلق بدخولها وفناء المصر إذا كان أقل من غلوة ولم يكن بينهما مزارع يعتبر مجاوزته وإن كان غلوة أو كان بينهما مزارع لا يعتبر مجاوزته وإنما يعتبر مجاوزة بيوت المصر، أما القرى إن كانت متصلة بربض المصر فالمعتبر مجاوزته وهو الصحيح وإن كانت منفصلة يعتبر مجاوزة الفناء دون القرى نية الإقامة تصح في البيوت والعمرانات دون الخيام والأخبية وأهل الخيام والأخبية فهم أهل الكلاً

الذين يطوفون في المفازة والأصح أنهم صاروا مقيمين بنية الإقامة إذا نزلوا في موضع يكفيهم الماء والكأ لتلك المدة نية الإقامة تعتبر ممن يلي على آخر دون من كان مولياً عليه كالأمير مع الجندي والمستأجر مع الأجير، قوم خرجوا في طلب العدو أو لحاجة أخرى ولا يدركون أين يدركهم فإنهم يقيمون الصلاة وإن طالت المدة أما في الرجوع صاروا مسافرين ولا رخصة في ترك السنن ولا في قصرها في السفر، وقيل ترك السنن عند البعض لا يجوز، للمرأة أن تسافر بغير محرم، والصبي ليس بمحرم، وكذا المعتوة، والشيخ الكبير محرم والجارية المشتهاة بمنزلة الكبيرة، ولا تجوز المكتوبة على الدابة إلا من عذر وهو أن يخاف على نفسه من نزول الدابة أو يخاف على دابته من سبع أو لص أو كان طين وردغه لا يحد على الأرض مكاناً يابساً أو كانت الدابة جموحاً لو نزل لا يمكنه أن يركب إلا بمعين أو كان شيخاً كبيراً لا يقدر أن يركب فحينئذ تجوز الصلاة عليها سواء كان عليها محمل أو لم يكن لقوله تعالى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾⁹ ولا يلزم عليه الإعادة إذا نزل كالمريض ثم إن قدر على إيقاف الدابة لا يجوز الإيماء وإن عجز عنه يجوز الإيماء والانحراف عن القبلة، رجل خاف أن يصلي قائماً يراه عدو أو سبع يجوز أن يصلي قاعداً أو مستلقياً إن خاف القعود، المسافر يجوز أن يطأ جاريته وإن علم بعدم الماء، والله أعلم.

باب صلاة المريض

إذا ازداد المريض بالقيام أو المرض الوجع يسقط القيام أما إذا لحقه نوع مشقة لا يجوز تركه وإن كان يقدر على بعض القيام قيل يقوم قدر ما يقدر فإذا أعجز عنه يقعد وإن كان يقدر على التكثير وإن كان لا يقدر على القيام إلا متكئاً يقوم متكئاً ويجلس المريض في صلاته كيف شاء،

⁹ سورة البقرة ، الآية: 239

الأحذب إذا كان قيامه ركوعاً يشير برأسه للركوع وإذ عجز المريض عن الإيماء قيل يسقط عنه فرض الصلاة، وقيل إن زاد عجزه على يوم وليلة يسقط كما في الإغماء وقيل إن كان يعقل لا يسقط والأول أصح، ذكر محمد رحمه الله في النوادر من قطعت يديه من المرفقين ورجلاه من الساقين لا صلاة عليه، من به جراحة إذا قام أو قعد سال جرحه وإن استلقى على قفاه لا يسيل فإنه يصلي قائماً يركع ويسجد لأن الصلاة مع الحدث مما لا يجوز إلا من عذر فكذا لا يجوز ترك الأركان إلا من عذر لأن احرار الأركان أولى، وعن محمد رحمه الله أنه يصلي مستقلقياً، مريض تحته ثياب نجسة حتى لو بسط تحته شيء آخر يتنجس من ساعته يصلي على حاله وكذا إذا لحقه زيادة مشقة بالتحويل، عن محمد رحمه الله في رجل اغتسل في حوض فلأخر يجوز أن يغتسل في هذا المكان حوض صغير يتنجس ماؤه فدخل الماء في جانبه وخرج من الجانب الأخر قال الفقيه أبو جعفر رحمه الله يطهر لأنه بمنزلة الماء الجاري، وقيل لا يطهر حتى يخرج منه ثلاث مرات مثل ما دخل إلي.

باب صلاة الجمعة

الجمعة فريضة على الرجال المقيمين في الأمصار وتفسير المصر الجامع أن يكون فيه مفتي وقاض يقيم الحدود وينفذ الأحكام وبلغت أبنيته أبنية منى، وقيل إذا اجتمعوا لا يسعهم أكبر مساجدهم ومن كان في أطراف المصر ليس بينه وبين المصر فرجة فعليه الجمعة وإن كان بينهما مزارع أو مراعي لا جمعة عليهم وإن كان النداء يبلغهم والميل والغلوة ليس بشرط وللمولى أن يمنع عبده من الجمعة والجماعات والعيدين ويلزم على العبد الذي حضر مع مولاه لحفظ الدابة قيل للمستأجر أن يمنع الأجير من حضور الجمعة وقيل لا يمنع ذلك، ولكن يسقط عنه من الأجرة بقدر

اشتغاله بذلك. القروي إذا دخل المصر يوم الجمعة ومن عزمه أن يمكث فيه فعليه الجمعة وإلا فلا بخلاف المسافر إذا دخل المصر يوم الجمعة على عزم أن لا يخرج منه اليوم فلا جمعة عليه ما لم ينو الإقامة فيه وأهل العذرة والبوادي يجوز لهم أن يصلوا الظهر يوم الجمعة بجماعة بأذان وإقامة بخلاف أهل السجن والمرضى تكره لهم الجماعة، اختلف المشايخ أن القرب من الإمام أفضل أم التباعد، قيل الدنو أفضل ليتعظ بوعظه بشرط أن لا يظأ ثوباً ولا جسداً وقيل التباعد أفضل كي لا يسمع ما يقوله الخطيب من مدح الظلمة في خطبته وإذا لم يجد فرجة أن يسجد عليه يجوز أن يسجد على ظهر رجل يصلي للضرورة والأحوط هو السكوت حالة الخطبة سواء سمعها أو لم يسمع، قيل إن كان بعيداً يجوز لهم قراءة القرآن والتسبيح ودراسة الفقه وقيل لا بأس بالكلام عند مدح الظلمة ولا يتصدق في حال الخطبة والنفل بعد الجمعة ست ركعات عند أبي يوسف وعندهما أربع.

باب صلاة العيدين

ويشترط لصلاة العيدين ما يشترط للجمعة ويكبر في طريق المصلى جهراً في يوم الأضحى ولا يكبر جهراً في الطريق في يوم الفطر عند أبي حنيفة رحمه الله والتكبير في أيام العشر من ذي الحجة في الأسواق بدعة وصلاة العيد في موضعين تجوز بلا خلاف بخلاف الجمعة والأفضل أن يعجل الأضحى ويؤخر الفطر ولا يتطوع في الجبانة قبل صلاة العيد ومن لم يدرك الإمام إن شاء رجع وإن شاء صلى أربعاً صلاة الضحى ويكبر الإمام تكبيرة الافتتاح وثلاثاً بعدها ويؤخرها عن الشاء ثم يقرأ الفاتحة والسورة ثم يكبر تكبيرة الركوع ويرفع يديه في كل تكبيرة إلا في تكبيرة الركوع ويبدأ

بالقراءة في الركوع الثانية ثم يكبر ثلاثاً وهذا مذهبنا وعن ابن عباس رضي الله عنهما في رواية اثني عشرة تكبيرة وفي رواية ثلاث عشرة تكبيرة ولا يسجد الإمام للسهو في العيدين والجمعة لئلا يقع الناس في الفتنة.

باب غسل الميت

وكيفية الغسل هو أن يجرد الميت عندنا ويضع على عورته خرقة قدر ذراع يستتر من سرته إلى ركبته لأن النظر إليه حرام، وفي ظاهر الرواية يوضع الخرقة على سوءته وحدها ويجعل في يده خرقة يغسل ما تحت السرة بتلك الخرقة كيلا يمس يده عورته كما لو ماتت المرأة بين الأجنب ييممها أجنبي بخرقة وإن كان لها محرم ييممها باليد ولا يمضمض ولا ينشق والسقط الذي لم يستبين خلقه لا يصلى عليه واختلفوا في غسله والذي استبان خلقه يغسل وبه تنقضي العدة وتصير المرأة نفساء وتصير الأمة أم ولد إذا جرى على الميت ماء أو أصابه مطر لا ينوب عن الغسل عن أبي يوسف رحمه الله، وكذا الغريق يغتسل ثلاثاً عنده إذا مات في السفينة يغسل ويكفن ويصلى عليه ويرمى في البحر، رجل قتل نفسه يغسل ويكفن ويصلى عليه، الصغير والصغيرة ما لم يبلغا حد الشهوة إذا ماتا يغسلهما الرجال والنساء، الخصي والمجبوب كالفحل في الغسل، الخنثى تيمم وقيل يغسل في ثيابه، رجل مات بين النساء تيممه أمته أو أمة غيره بغير خرقة ولا تغسل الأمة مولاهم وكذا أم الولد ويكره أن يكون الغاسل جنباً أو حائضاً، امرأة ماتت وفي بطنها ولد يضطرب قال محمد يشق بطنها ويخرج الولد حلي أنه فعل ذلك بإذن أبي حنيفة رضي الله عنه وعاش الولد وعن سفيان أنها تترك حتى تسكن الجنين وكفن السنة أولى عند كثرة المال وقلة العيال وكفن الكفاية أولى عند عكسه ويجعل القطن في منخره وفمه وفي أذنه، فقير مات فجمع من الناس

دراهم وكفنوه وفضل شيء يصرف إلى كفن فقير آخر وإلا تـ صدقوا ولا يجمعون من الناس إلا قدر ثوب واحد، والسنة في القبر اللحد دون الشق عندنا إلا إذا كانت الأرض رخوة وبعضهم جوز التابوت لرخاوة الأرض لكن ينبغي أن يفرش التراب فيه لا يسع إخراج الميت من القبر بعدما دفن إلا إذا كانت الأرض مغمصوبة فحينئذ يخرج أو يسوى فيزرع عليه، نقل الميت من بلد إلى بلد آخر لا بأس به ويكره القعود في المقبرة، كره أبو حنيفة رحمه الله وطء القبور ويكره قطع الحشيش من المقبرة إن كان رطباً ولا بأس بقطعه إذا كان يابساً ولا بأس بأن يدفن اثنان أو ثلاثة أو خمسة في قبر واحد عند الضرورة، ويجعل بين كل اثنين حاجزاً من التراب ويزور في كل أسبوع مرة فإذا انتهى إليهم يقول السلام عليكم اللهم آنس في القبور وحشتهم إلى آخره.

باب الشهيد

كل مسلم قتل ظلماً بحديد وهو طاهر بالغ ولم يجب به عوض مالي ولم يرتب فهو في معنى شهيداً أحد لم يغسل ويصلى عليه، إذا عاش المجروح يوماً يغسل وإن عاش أقل من يوم لا يغسل، من قتل بالحجر أو غيره في غير حالة الحرب يغسل عند أبي حنيفة رحمه الله.

مسائل شتى

رجل لم يفته شيء من الصلوات فأراد أن يقضي جميع الصلوات التي صلاها مذ أدرك لا يستحب ذلك لورود النهي فيه إلا إذا كان أكثر ظنه فسادها صلى بسبب خلل في الطهارة أو في شروطها فيقضي ما غلب على ظنه فسادها، والنظر في العلم الحاذق أفضل من صلاة التطوع، وصلاة التطوع بنية الخصم لا ينبغي أن يفعل ولعل ذلك من إلقاء المبطلين، والخصم يأخذ من حسناته نوى أو لم ينو، رجل مات وعليه صلوات فأوصى أن يطعم عنه وليه لصلواته فالوصية جائزة ووجب تنفيذها من

ثلث ماله ويعطى لكل مكتوبة نصف صاع من الحنطة وللوتر كلك والمعتبر فيه قدر الطعام دون عدد المساكين بخلاف كفارة الصوم والظهار، وفي صوم رمضان يعطى لكل يوم نصف صاع من الحنطة، وصوم النذر كذلك القابلة إذا خافت على الولد أخرت الصلاة ولا بأس بالبكاء على الميت من غير أن يختلط كلامه بندب أو نياحة، حمل الطعام لأهل المصيبة في اليوم الأول غير مكروه وما بعده يكره، إذا اجتمعت النوائح ولو فعل شيئاً من القربات والصدقات للميت يجوز ويصل صوابه للميت، رجل صلى عند طلوع الشمس ينظر أن منعه وهو يصلي بعد ارتفاع الشمس يتعرض له وإلا فلا يعلم القرآن أفضل من صلاة التطوع ويستحب أن يكون القارئ على الطهارة ومستقبل القبلة ولا يسأ أحسن ثيابه لا متكنأ ولا مستنداً إلى شيء عند القراءة ويكره أن يقرأ في المغتسل والمخرج والمسوخ وما أشبه ذلك المحترف أو الماشي إن لم يشغله عمله أو مشيه يجوز قراءته وإلا فركره أبو حنيفة رحمه الله قراءة القرآن عند القبور، وقال محمد رحمه الله لا يكره وقراءة القرآن من المصحف أولى وأفضل لا بأس للمضجع في الفراش أن يقرأ القرآن والتسبيح والتهليل فيه لا يكره، رجل كتب الفقه والأخر يقرأ بجنبه فالأثم على القارئ إن لم يمكنه الاستماع ولا بأس فإن يأخذ كتب الفقه بكمه، رجل يقرأ القرآن وبلحن، وإن لم تلحقه الوحشة كان للسامع أن يعلمه وإلا فلا، استحسنت المتأخرون الدعاء بعد الختم وقراءة سورة الإخلاص ثلاث مرات حسنات الصبي له ولأبويه أجر التعليم والإرشاد وتسبب الوجود والبقاء.

كتاب الزكاة

ذكور السوائم وإنائها سواء في وجوب الزكاة وفي الخيل إذا كان ذكور أو إناثاً تجب الزكاة عند أبي حنيفة رحمه الله، وفي الإناث وحدها روايتان، والفتوى على قولهما أنه لا تجب الزكاة في

الخيل، ونقصان النصاب فيما بين الحول لا يسقط الزكاة وهلاكه يسقطها، رجل له غنم للتجارة يساوي مائتي درهم فماتت قبل الحول ودبغ جلدها حتى بلغ نصاباً إلى آخر الحول تجب الزكاة، ولو كان له عصير للتجارة فيخمر قبل الحول ثم صار خلاً يساوي نصاباً في آخر الحول لا يجب الزكاة فيه لأنه هلك كل النصاب، إذا اشترى أرض العشر للتجارة تجب الزكاة مع العشر من آخر الزكاة من غير عذر يأتى ولا تقبل شهادته بخلاف الحج فإن فيه لا يأتى بالتأخير لأنه خالص حق الله تعالى، وعن أبي يوسف رحمه الله الجواب على عكس هذا لأن الزكاة غير موقنة بوقت معين والحج موقت بوقت معين كالصلاة والذي يمنع وجوب الزكاة وصدقة الفطر ولا يمنع وجوب العشر والخراج من عليه الزكاة إذا مات سقطت الزكاة ولا تصير ديناً في التركة إلا إذا أوصى به فإن آخر زكاة ماله حتى مرض يؤديها سراً من ورثته وإن لم يكن له مال استقرض وأدى الزكاة إذا كان أكبر رأيه أنه يقدر على قضائه فإن اجتهد ولم يقدر على قضائه حتى مات فهو معذور والأفضل في الصدقات الواجبات التصديق على الأعلان، وفي التطوع الإخفاء أفضل حتى يكون سراً، الوكيل إذا خلط زكاة غيره بماله ثم تصدق يقع التصديق عن نفسه وبضمن مال الموكل كذا إذا كان في يد رجل أوقاف مختلفة فخلط أموال الوقف بعضها ببعض صار ضامناً وكذا البياع والشمسار والطحان، رجل وهب الديون من المديون الفقير وينوي به الزكاة عن الدين الذي عنده يجوز وإن نوى زكاة مال عند الواهب أو دين على غيره لا يجوز ولو كان عنده نصاب فضة ونصاب دينار فعجل عن أحدهما بعينه وهلك المعين جاز ما عجل عن الأجر إذا حال الحول عليه، رجل عنده نصاب واحد فعجل زكاته قبل الحول يجوز كذا إذا عجل زكاة نصب كثيرة، رجل له كتب تساوي نصاباً وهو يحتاج إليها للتدريس أو للتصحيح يجوز صرف الزكاة إليه وإن كان كتابان من جنس واحد، رجل له

على آخر دين مؤجل وهو يحتاج إلى النفقة يجوز له أخذ الزكاة قدر كفايته إلى حلول الأجل كابن السبيل، ولو كان الدين غير مؤجل والمديون متعسر يجوز أيضاً في أصح الأقاويل وإن كان موسراً معترفاً لا يحل له أخذها وكذا إذا كان جاحداً وله عليه بينة ويجوز دفع الزكاة إلى فقيرة زوجها موسراً سواء فرض القاضي النفقة أو لم يفرض عند أبي حنيفة رحمه الله، ولو دفع الزكاة إلى أخته ولها على زوجها مهر يبلغ نصاباً إن كان زوجها ميماً مقراً لو طلبت منه لا يمتنع عن الأداء لا يجوز وإن كان فقيراً أو كان غنياً لكن يمتنع عن الأداء يجوز كما لا يجوز دفع الزكاة إلى بني هاشم لا يجوز صرف كفارة اليمين والقتل والعشر وعلّة الوقف على غيره والدفع إلى فقير واحد يغنيه عن السؤال أفضل من الدفع إلى الفقير درهماً درهماً إذا أراد أن يدفع إلى فقير واحد أكثر من مائتين يعطي كل مرة مائة مائة. رجل نذر أن يتصدق بهذا الدرهم خيراً جاز له أن يتصدق بقيمته ولو نذر أن يتصدق بهذه الدراهم جاز له أن يتصدق بمثلهما وكذا لو عين فقيراً يجوز له أن يتصدق على غيره ولو هلك الدرهم المنذور قبل التصديق سقط النذر ولو قال مالي صدقة وله على الناس ديون لا تدخل في النذر ولا يجب العشر في الأدوية كالموز والهليلج والكندر والصبغ ويجب العشر في الأرض الموقوفة وأرض الصبيان والمجانين ويصرف العشر إلى من تصرف إليه الزكاة، وفي المزارعة إن كان البذر من قبل رب الأرض فالعشر عليه وإن كان البذر من قبل العامل فعند أبي حنيفة رحمه الله على صاحب الأرض وعندهما على العامل زكاة المال من حيث المال وصدقة الفطر من حيث المال، الاستقراض لابن السبيل خير من قبول الصدقة الذي لا يأخذ ولا يعطي خير من الذي أخذ وأعطى.

فصل في صدقة الفطر

صدقة الفطر واجبة على المسلم إذا كان مالكاً لمقدار النصاب ولا يشترط فيه النماء ويحرم به الصدقة ويجب صدقة الفطر والأضحية في رواية لو أدى صدقة الفطر عن زوجته وأولاده الكبار يجوز ولكن لا يؤمر وعليه الفتوى، ولو أدى منوين من الخبز والصحيح أنه يجوز باعتبار القيمة لأن الخبز موزون والحنطة مكيل فلا يجوز إلا باعتبار القيمة، والدقيق أولى من البر والدراهم أولى من الدقيق، وقيل الحنطة أولى منهما لأنه أبعد من الخلاف ويجوز تعجيلها بيوم أو يومين وقيل يجوز بعد نصف رمضان وقيل يجوز بعد دخول رمضان، وقيل يجوز بسنة.

كتاب الصوم

صوم يوم الشك على وجوه كلها مكروه إلا صوم التطوع فهو غير مكروه اقتداء بعلي وعائشة رضي الله عنهما أنهما كانا يصومان يوم الشك فقال لأن أصوم يوماً من شعبان خيراً من أن أفطر في رمضان، والصحيح ما قاله محمد رحمه الله أنه يصح فيه الصوم متلوماً غير مفطر ولا عازم وإن كان قاضياً أو مفتياً فالأفضل أن يصوم التطوع بنفسه أخذاً بالاحتياط ويفتى العوام بالتلوم وإلا فنظار إلى وقت الزوال لأن المفتي يمكنه أن يصوم بلا كراهة ولا كذلك غيره ويجوز صوم رمضان بمطلق النية وبأي نية كانت في حق المقيم بنية من النهار وعند مالك رحمه الله يجوز بنية واحدة من أول الشهر وعند زفر رحمه الله إن كان صحيحاً مقيماً يجوز بدون النية وعند الشافعي رحمه الله لا يجوز إلا بنية الفرض ونية من الليل والنذر المعين يجوز بمطلق النية ونية التطوع والقضاء والكفارات لا تجوز إلا بنية من الليل والنفل يجوز بمطلق النية ويجوز بنية قبل الزوال عندنا وعند الشافعي رحمه الله يجوز بعد الزوال أيضاً بناء على أن صوم النفل متجزئ عنه إذا لم يأكل قبله ولا يشترط في رؤية هلال رمضان لفظ الشهادة والعدد والحرية وفي هلال شوال يشترط والأضحى كالفطر فيه في ظاهر

الرواية وهو الأصح لاعتبار لرؤية الهلال بالنهار وقال أبو يوسف رحمه الله إن كان قبل الزوال فهو لليلة الماضية وقيل إن غاب بعد الشفق فهو لليلة الجائئة.

فصل في العذر الذي يبيح الإفطار

مريض إن صام ازداد مرضه أو به حمى أظفر وقضى، الأمة إذا خافت على نفسها من الصوم بالطبخ والخبز وغسل الثياب أظفرت وقضت وكذا الذي يازء العدو وهو يخاف الضعف على نفسه أظفر وقضى. رجل إن صام لا يقدر أن يصلي قائماً فإنه يصوم ويصلي قاعداً، رجل له حمى غب فأكل وما حمم فعليه القضاء وإن نوى صوماً فيه ثم أظفر على ظن أنه يوم حمى ويجيء فيه حمى فعليه الكفارة وكذا الحكم في المرأة إذا أظفرت على ظن أنه يجيء الحيض وما حاضت فيه، إذا أظفر المتطوع بسؤال صاحب البيت وهو أخ من إخوانه لا بأس به وفي القضاء يكره له أن يفطر به، رجل حلف بالطلاق أن لم يفطر يجوز أن يفطر ويكره، رجل عليه قضاء رمضان ولم يقضه حتى صار شيخاً فانياً لا يجوز له الفدية لأن الصوم هنا بدل عن غيره فلا يكون له بدل التغذيةية والتعشبية بطريق الإباحة يجوز في الفدية ولا يجوز في صدقة الفطر، ومن رأى صائماً يأكل ناسياً قالوا إن كان شاباً يخبره وإن كان شيخاً ضعيفاً لا يخبره ولا تصوم المرأة تطوعاً إلا بإذن زوجها وللزوج أن يفطرها، وكذا الأجير إن كان يضر بالخدمة.

فصل فيما يكره للصائم وما لا يكره

عن أبي حنيفة رحمه الله أنه كره المباشرة الفاحشة للصائم، وفي رواية المعانقة وعنه أيضاً يكره للصائم أن يأخذ الماء بفمه ويمججه أو يصب على رأسه ماء أو يبيل ثوباً ويلفف لأن فيه إظهار الضجر في عبادة الله تعالى، وعن أبي يوسف رحمه الله أنه لا يكره كالاستظل ولا بأس بالسواك

الرطب واليابس يكره وعشية ويكره صوم الوصال وهو أن يصوم الست بعد الفطر ولا يصوم في الأيام المنهية ولو صام ثم أفطر لا يجب القضاء، وعن أبي يوسف ومحمد رحمهما الله يجب القضاء لأن الشروع يلزم كالنذر فصار كالمشروع في الصلاة في الأوقات المكروهة والأفضل أن يصوم يوماً و يفطر يوماً ويكره صوم الصمت وهو أن يصوم ولا يتكلم لأنه فعل المجوس والأفضل في السنة بعد الفطر أن يفرقها لأنه أبعد عن الكراهة، وأقرب إلى الجواز ويستحب أن يصوم قبل عاشوراء يوماً وبعده يوماً مخالفة لأهل الكتاب ويستحب صوم الأيام البيض ولا بأس بصوم الجمعة ويكره صوم يوم النيروز والمهرجان لأنه يكون تعظيماً لهذه الأيام، وقد نهينا عنه ولهذا لا يجوز الإعطاء باسم النيروز والمهرجان لأنهما من أعياد الكفار وقد كفر بذلك محمد بن الفضل رحمه الله ولا بأس بصوم يوم عرفة لغير الحاج ويكره للحاج ذلك وكذا صوم يوم التروية لأنه يعجزه عن أفعال الحج، نفقة المسافر إذا كان شركاً بينه وبين آخر فالأفضل أن يفطر إذا كان ينتظره.

فصل فيما يفسد الصوم

إذا أكل أو شرب أو جامع ناسياً لا يفسد صومه استحساناً وإن كان مكرهاً أو خاطئاً يفسد ولو ابتلع بزاقه لا يفسد ولو أخرجه ثم ابتلعه يفسد وكذا الدم بين أسنانه إذا كان غالباً على البزاق لو ابتلعه يفسد ولو أكل لحماً بين أسنانه مقدار الحمصة وما دونه لا يفسد وفي الغبار والدخان والذباب لا يفسد، وفي المطر والثلج والأصح أنه يفسد ولو ابتلع سلكه وطرفها بيده لا يفسد وكذا لو أدخل أصبعه في دبره ولو خاض في الماء فدخل الماء في أذنه لا يفسد وإن صب في أذنه يفسد وهو الصحيح، وقيل لا يفسد لانعدام الصورة والمعنى بخلاف الدهن إذا صب فيه إذا ابتلع سمسمة من الخارج يفسده ولو مصه لا يفسد ولو دخل دمه أو عرقه يفسد، صائم عمل عمل

الإبريسم في فمه فأصفر ربعه ثم ابتلع بزاقه يفسد وكذا إذا ابتلع المكاعد أو تبلغ الجوزة الرطبة فعليه القضاء دون الكفارة لأنه لا يؤكل عادة وكذا في أكل العجين والملح وحده ولو أكل طيناً أرمناً أو نيسابورياً في رواية فعليه القضاء والكفارة لأنه يؤكل عادة ولو تسحر وفي أكبر رأيه أن الفجر طالع عليه القضاء، ولو أفطر وفي أكبر رأيه أن الشمس لم تغرب عليه القضاء والكفارة لأن النهار كان ثابتاً وقد انضم إليه البر رأيه فصار بمنزلة اليقين، المرأة إذا أفطرت متعمداً ثم حاضت فيه تسقط الكفارة ولو قال لله علي صوم هذه السنة فإنه يفطر يوم الفطر والأضحى وأيام التشريق ويقضي تلك الأيام وعليه كفارة يمين إن نوى اليمين، ولو قال لأصومن في هذه السنة كان عليه أن يصوم بقية هذه السنة.

فصل في الاعتكاف

الاعتكاف سنة مشروعة تجب بالنذر والتعليق بالشرط والشروع فيه والصوم شرطه عندنا خلافاً للشافعي رحمه الله وفي الاعتكاف النفل الصوم ليس بشرط في ظاهر الرواية والأصح أنه يصح في كل مسجد له أذان وإقامة والأولى أن يعتكف في رمضان أو في العشر الآخر من رمضان واستدلوا بهذا أن ليلة القدر في هذا العشر عن أبي حنيفة رحمه الله أن ليلة القدر في رمضان، وفي رواية عنه في السنة تدور قد تكون في رمضان وقد تكون في غيره، ولهذا قالوا لو قال رجل لامرأته في النصف من رمضان أنت طالق ليلة القدر لم يقع الطلاق ما لم يمض رمضان آخر لاحتمال أنها قد مضت في النصف الأول من رمضان الذي حلف فيه وعندهما إذا مضى النصف من رمضان الثاني يقع الطلاق.

كتاب الحج

الحج واجب مرة واحدة عند استجماع الشرائط ليس سببه البيت وهو لا يتعدد ثم هو واجب على الفور عند البعض وعند البعض هو على التراخي ولو حج صبي ثم بلغ أو حج عبد ثم اعتق لم يكف عن حجة الإسلام، وكذا إذا بلغ الصبي بعدما أحرم أو أعتق العبد بعدما أحرم فمضيا ولو جدد الصبي الإحرام قبل الوقوف جاز عن حجة الإسلام، ولو جدد العبد لم يجزه عنه لأنه من أهل الالتزام بخلاف الصبي، والفقير إذا حج ثم أيسر لا حج عليه وعن أبي حنيفة رحمه الله الحج راكباً أفضل من الذي حج ماشياً لأن المشي يسيء خلقه، قال أبو القاسم الصفار لا أرى الحج فرضاً منذ خرجت القرامطة لأنه لا يتوصل إلى الحج إلا بالرشوة إليهم فتكون الطاعة سبباً للمعصية، المحرمون أربعة مفرد بالحج ومفرد بالعمرة وهو المعتمر وقارن وهو أن يحرم بالعمرة والحج معاً من الميقات وتمتع وهو أن يحرم للعمرة من الميقات فإذا فرغ من العمرة أحرم من الحرم وعمرته ميقاتية وحجته مكية، التمتع أفضل من الأفراد والقران أفضل من الكل وعن أبي حنيفة رحمه الله الأفراد أفضل من التمتع وعند الشافعي رحمه الله الأفراد أفضل من الكل ويجب الدم على القارن والمتمتع شكراً عندنا، واختلف الناس في الحج عن الميت بأمره، قال بعضهم لا يقع عنه وله ثواب النفقة، وقال بعضهم يقع عنه وهو الأصح ويجوز إن جعل الإنسان ثواب عمله لغيره صلاة كان أو صوماً أو صدقة أو غيرها يجوز عند أهل السنة والجماعة والعبادات أنواع مالية محضة كالزكاة ويجري فيه النيابة وبدنية محضة كالصلاة لا يجري فيها النيابة لأن المقصود منها إتعاب النفس، ومركب بينهما كالحج تجزئ فيه النيابة عند العجز الدائم إلى الموت ولا تجزئ عند القدرة، وفي الحج النفل يجوز الإنابة حالة القدرة لأن نائبه أوسع.

كتاب النكاح

النكاح ينعقد بلفظ الماضي مثل أن تقول المرأة زوجت نفسي منك بكذا بمحضر من الشهود، فقال الرجل قبلت أو بلفظ المستقبل بأن يقول الرجل للمرأة أتزوجك على كذا فتقول المرأة قبلت أو بلفظ الأمر بأن يقول الرجل للمرأة حاضرة متنقبة فقال تزوجت هذه وقالت المرأة زوجت نفسي يجوز لأنها معلومة بالإشارة، وأما الغائبة لا تعرف إلا باسمها واسم أبيها وجدها، امرأة جعلت أمرها في يد رجل فقال الرجل بمحضر من الشهود زوجت من نفسي امرأة جعلت أمرها في يدي على كذا يجوز النكاح عند الخصاص وإن لم يذكر اسمها ونسبها ووكيل المرأة إذا غلط في اسم أبيها لا ينعقد إذا كانت غائبة، وكذا الأب إذا غلط في اسم بنته عند العقد ولو كانت حاضرة يجوز إذا أشار إليها، رجل له ابنة واحدة فقال زوجت ابنتي ولم يذكر اسمها جاز ولو كان له بنتان فقال في نكاح الكبرى اسم الصغرى ينعقد النكاح على الصغرى، رجل خطب امرأة فقالت إن أجاز أبي قبلت لا يصح النكاح لأنه تعليق والنكاح لا يحتمل التعليق، رجل خطب امرأة فقالت لي زوج فرده الخاطب فقالت إن لم يكن لي زوج تزوجت فقبل الزوج ولم يكن لها زوج يجوز النكاح لأن التعليق بالشرط كائن بخبر الواحد يتولى بطرفي العقد إن كان ولياً من الجانيين أو وكيلاً منهما أو ولياً من جانب ووكيلاً من جانب أو ولياً من جانب وأصيلاً من جانب ولو قال المولى لعبد زوجته أمتي منك على أن أمرها بيدي أطلقها كل ما أريد فقبل العبد جاز النكاح ويكون الأمر بيد المولى وعن هذا قالوا المطلقة الثلاث إذا خافت أن لا يطلقها المحلل فالحليلة فيه أن تقول زوجت نفسي منك على أن أمري بيدي أطلق نفسي كلما أريد ولا يصح النكاح ما لم يسمع كل واحد من العاقدين كلام صاحبه و يسمع الشاهدان معاً فإن سمع أحد الشاهدين كلامهما ولم يسمع الآخر لا يجوز فإن أعادوا لفظ النكاح فسمع الآخر ولم يسمع الأول لا يجوز أيضاً قيل يجوز استحساناً

وكذلك لو كان أحد الشاهدين أصم، وذكر في شرح السير أن النكاح ينعقد بشهادة الأصمهر لأن الشرط حضور الشهود دون السماع، رجل تزوج امرأة لشهادة ابنه من غيرها أو لشهادة ابنها من غيره يجوز وإن تزوج بشهادة ابنه منها يجوز في ظاهر الرواية، امرأة ادعت على رجل نكاحاً فجدد فأقامت المرأة البينة يقضى بالنكاح وجحوده لا يكون طلاقاً وسعها أن تمكنه من الوطئ وله أن يطأها وإن لم يكن تزوجها عند أبي حنيفة رحمه الله وهذا بناء على أن قضاء القاضي فيما له ولاية ينفذ ظاهراً لا باطناً عنده، رجل تزوج امرأة بشهادة الله ورسوله كان باطلاً وقيل هذا كفر لأنه اعتقد أن الرسول يعلم الغيب ولو سمع الشهود كلام المرأة ولم يرد شخصها إن لم يكن في البيت إلا امرأة واحدة يجوز وإلا فلا ويجوز تحمل الشهادة على التسامح في النكاح بأن سمع من عدلين يجوز أن يشهد عند القاضي وإن لم يسر لم يجز، ومن شرائط النكاح الولي وهو شرط صحة النكاح في الصغار والمجانين والمماليك، واختلفوا في العاقلة البالغ بكرة كانت أو ثيباً إذ أوجبت نفسها بغير ولي يجوز في ظاهر الرواية عن أبي حنيفة رحمه الله وروى الحسن عن أبي حنيفة رحمه الله أنه يجوز إذا كان كفواً وإلا فلا وهو المختار للفتوى، روى عن محمد رحمه الله أن النكاح بدون الولي باطل وقال أبو حفص رحمه الله إن لم يكن لها ولي يجوز وإن كان لها ولي يتوقف على إجازته، وقال مالك والشافعي رحمهما الله النكاح لا ينعقد بعبارة النساء سواء زوجت نفسها أو أمتها أو كانت وكيلة عن الغير ولغير العصابات من الأقارب الوارث يزوج الصغير والصغيرة كالأم والأخت والخال عند أبي حنيفة رحمه الله، وكذا الإمام والحاكم عند عدم الولي عند أبي حنيفة رحمه الله لا يجوز إجبار البكر البالغ على النكاح عندنا وجد الغيبة المنقطعة أنه لو انتظر إلى جواب الولي الأقرب فإن الكفو جاز للأبعد أن يزوجها وإن ذكر الزوج في النكاح ولم يذكر المهر فسكتت يجوز

وفي عكسه لا يجوز والصحيح أن البكاء من غير صوت رضى وبالصوت لا يكون رضى بالغة زوجها
 وليها فبلغها الخبر فقالت ما أريد الزوج أو قالت ما أريد فلاناً يكون رداً، رجل قال لأجنبية إني أريد
 أن أزوجك من فلان فقالت بالفارسية نوءه وإني أو قالت نؤد أنى يكون إذناً ولو قالت باك نيست
 فيه خلاف ولو قالت إليك يكون توكيلاً، أمة تزوجت بغير إذن مولاهما ثم باعها المولى فأجاز
 المشتري نكاحها إن كان الزوج دخل بها صح إجازته لأنه يجب العدة عليها فصح إجازته وإن لم
 يدخل بها لا يصح لأنها حلت للمشتري بالحل البات فبطل الموقوف وكذا في الأمة إذا تزوجت
 بغير إذن المولى ثم مات المولى، الثيب إذا قبلت الهدية لا يكون إذناً ولو قبلت المهر يكون إذناً،
 خيار العتق يبطل بالقيام عن المجلس وخيار البلوغ لا يبطل به والجهل بخيار العتق يعتبر، وفي
 البلوغ لا يعتبر وخيار العتق يثبت في الأمة دون الغلام وخيار البلوغ فيهما.

فصل في المحرمات

جميع المحرمات أربع عشرة في النص سبع منها بالنسب وسبع منها بالسبب وتسع من هذه
 الجملة حرمة مؤبدة بنات الرشد والوثنية حرام عندنا ووطاً الصغيرة التي لا تشتهى لا توجب الحرمة
 وهي التي لها ست سنين والمشتهى هي التي لها تسع سنين وما بينهما مشكل، امرأة أدخلت في
 فرجها ذكر صبي ليس من أهل الجماع لا يثبت به التحريم ولو أتى امرأة في دبرها لا يوجب حرمة
 المصاهرة وكذا لو مس امرأة فأمنى ومس المرأة لمس الرجل في الحرمة ولو مس امرأة أبيه أو ابنه
 أو مس أم امرأته أو بنتها بشهوة ثبتت الحرمة ولو قبل اخت امرأته ثبتت الحرمة وكذا لو عانقها ولو
 مسها لا يثبت إلا عن شهوة ولو نظر إلى فرج امرأة عن شهوة ثبتت الحرمة والمراد هو الفرج
 الداخل هو الصحيح وعليه الفتوى حتى نظر إلى فرجها وهي قائمة لا تثبت الحرمة ولو مس امرأة

على ثوب رقيق يصل إليه حرارة بدنها ثبتت الحرمة وإلا فلا ولو مس شعر امرأة بشهوة لا تثبت الحرمة، الخلوة الصحيحة لا توجب الحرمة في بنتها دون أمها، رجل تزوج أمة ثم حرة يجوز النكاح وعلى عكسه يجوز نكاح الأمة نكاح الحامل من الزنا يجوز عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله ولا يقربها حتى تلد، رجل رأى امرأة تزني فتزوجها جاز أن يتزوجها من غير استبراء، وقال محمد أحب إلي أن لا يطأها حتى يستبرئها.

فصل في المهر

وللمرأة أن تمنع نفسها لاستيفاء المهر قيل المراد منه المعجل دون المؤجل إذا كان عرفهم كذلك وإن كان كله مؤجلاً ليس لها أن يمنع نفسها لإسقاط حقها بالتأجيل وإن دخل بها برضاها قبل الاستيفاء فلها أن تمنع نفسها للاستيفاء عند أبي حنيفة رحمه الله، ومسألة النفقة بناء على هذا أفاد أو أوفأها مهرها له أن ينقلها حيث شاء وقيل لا يخرجها إلى غير بلدها ولكن تنقل من القرية إلى المصر ومن المصر إلى القرية، رجل بعث إلى امرأته متاعاً أو دراهم لتشتري لها متاعاً ثم اختلفا فقال الزوج هو من المهر وقالت المرأة هو هدية، فالقول قول الزوج إلا في الطعام الذي يؤكل مثل اللحم والخبز فالقول قولها، وفي شيء ما يبقى مثل الدقيق والعسل وغيرهما فالقول قوله وما كان واجباً على الزوج مثل الدرع والخمار فالقول قولها ولو بعث إلى امرأته عند زفافها ثوباً ليس له أن يسترده ولكن صاحب الثوب يسترده بحجة ولو أخذ أهل المرأة شيئاً عند التسليم فللزوجة أن تسترده لأنه رشوة، رجل بعث هدايا إلى رجل لتزوج بنته فلم ينفق يسترد منه ما كان قائماً في يده كالمستقرض إذا أهدي للمقرض شيئاً فلم يقرضه يسترده والمهر يتأكد بالدخول، وموت أحد الزوجين والخلوة الصحيحة وهو أن يجتمعا في مكان ليس هناك مانع يمنعه من الوطئ حساً أو

شرعاً أو طبعاً، وفي صوم القضاء والنذر والكفارة روايتان والأصح أنه لا يمنع، وإذا كان معهما كلب المرأة قيل يمنع إذا اختلفا في قدر المهر حال قيام النكاح بحكم المهر فأيهما يشهد فالقول قوله مع يمينه وإن كان بعد الطلاق قبل الدخول فالقول قوله في نصف المهر عند أبي حنيفة رحمه الله ومحمد رحمه الله، وقال أبو يوسف رحمه الله القول قوله قبل الطلاق وبعده إلا أن يدعي شيئاً مستكراً مما لا يتعارف مهراً في العادة.

مسائل شتى

رجل زوج بنته وسلمها إلى زوجها بجهاز ثم قال له إنه كان عارية فالقول قوله لأن التملك يستفاد من جهته وقيل لا يقبل إلا بيينة لأن الجهاز غالباً يكون للمرأة، وقيل الجواب على التفصيل إن كان الأب من الأشراف والكرام لا يقبل قوله أنه عارية وألا يقبل رجل قال لامرأته غفر الله لك فقد وهبت مهرك فقالت أرى بخشيدم يكون إقرار إلا بطريق الاستهزاء ويجوز للرجل ضرب امرأته إذا دعاها إلى فراشه فلم تجبه أو تركت الصلاة أو الغسل أو خرجت من البيت بغير إذنه، رجل تزوج امرأة على أنها بكر فإذا هي ثيب فعليه كمال المهر لأن المهر لا يقابل البكارة والعذرة تذهب ماشياً فليحسن الظن لها، سكران زوج ابنته الصغيرة بأقل من مهر مثلها لا يصح النكاح، امرأة ماتت وبعث زوجها إلى أهلها شاة أو بقرة لتذبح في المأتم إن ذكر قيمتها وقت البعث يجوز أن يرجع بقيمتها وإلا فلا، روي عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت تزوجني رسول الله صلى الله عليه وسلم في شوال وزفني في شوال فأني نسائه كان أعطف عليه مني، إذا أرادت المرأة أن تحج وأبوها يريد أن يكون لها محرم يزوجه من عبده بغير علمه وعلمها ويجوز للرجل أن يعزل عن أمته بغير رضاها وفي امرأته لا يعزل إلا برضاها ولا اعتماد للعزل ويثبت النسب منه في امرأته إذا أمر القاضي في

القسم بين امرأته بالعدل فإن لم يفعله أوجعه عقوبة، رجل له امرأة وهو يقوم بالليل ويصوم بالنهار يأمره القاضي أن يبيت معها أياماً ويفطر عندها أحياناً إذا طالبتة.

كتاب الرضاع

قليل الرضاع وكثيره سواء عندنا في ثبوت الحرمة، وقال الشافعي رحمه الله لا بد من خمس رضعات في خمس أوقات كما يثبت الرضاع بالمص يثبت بالصب والسقوط والوجود وعلى المرأة أن لا ترضع كل صبي من غير ضرورة فإذا أرضعت فلتحفظ أو لتكتب احتياطاً الحرمة في الرضاع كالحرمة في النسب ما يحرم من النسب يحرم من الرضاع إلا أم اخته من الرضاع أو أخت ابنه من الرضاع وكما يثبت في حق المرضعة يثبت في حق زوجها الذي نزل منه اللبن بسبب وطئه عندنا، رجل زنى بامرأة فولدت منه ولداً فأرضعت هذه صبياً أخرى فتحرم الصبية الأخرى للزاني عند أبي حنيفة رحمه الله إذا فطم الصبي في الحولين فتعود الصبي بالطعام ثم أرضعت كبيرة أخرى لا يثبت الرضاع في ظاهر الرواية.

كتاب الطلاق

يجوز أن يطلق الرجل امرأته بغير ذنب إذا سرحها بإحسان وعن الحسن رحمه الله أنه قال لو كان لرجل ألف جارية وأربع نسوة فاشترى جارية أخرى فلامه إنسان أخاف عليه الكفر لقوله تعالى ﴿فَإِنَّهُمْ غَيْرٌ مُّؤْمِنِينَ﴾¹⁰ إذا طلق الرجل امرأته ثلاثاً بكلمة واحدة أو ثلاثاً في طهر واحد وطلقها عقيب الجماع أو حالة الحيض أو يطلقها بائناً فهذه كلها بدعي فيقع الطلاق ويأثم به الزوج وقوله

¹⁰ سورة المؤمنون ، الآية:6

خذي طلاقك ووهبت لك طلاقك أو رضيت طلاقك أو شئت يقع به تطليقة واحدة وإن لم ينو لأنه صريح الطلاق ولو قال أردت طلاقك لا يقع ولو قال لامرأته المدخول بها أنت بائن أنت طالق أنت بائن إن نوى بالأولى طلاقاً يقع ثلاثاً وإلا تقع اثنتين وإن قال لامرأته المدخول بها أنت طالق أنت طالق يقع تطليقتان وإن نوى التكرار صدق ديانة لا قضاء ولو قال نويت فالثانية الخبر لا يصدق قضاء، وكذا لو قال قد طلقته قد طلقته أو قال أنت طالق وطلقتك ولو قال أنت طالق فقال له آخر ماذا قلت قال هي طالق أو طلقته تقع واحدة، رجل قال لامرأته أنت طالق فسكت فقيل له كم طلقته فقال ثلاثاً تطلق ثلاثاً عند أبي يوسف رحمه الله فإن عنده إذا قال أنت طالق ونوى الثلاث صحت نيته كما هو قول الشافعي ويحتمل أن هذا قول أبي حنيفة رضي الله عنهما فإن عنده إذا طلق الرجل امرأته واحدة ثم قال قد جعلتها ثلاثاً تصير ثلاثاً ولو قال أنت طالق كل الطلاق يقع ثلاثاً وكذا لو قال أكثر الطلاق ولو قال أنت طالق لا قليل ولا كثير قال أبو جعفر رحمه الله يقع اثنتان، رجل قال لامرأته إنا منك طالق لا يقع ولو قال أنا منك بائن أو حرام إن نوى الطلاق يقع، امرأة قالت لزوجها طلقني فقال فعلت طلقته ولو قالت ردي فقال فعلت طلقته أخرى، رجل قال لأخر طلقته امرأتك فقال أحسنت على وجه الإنكار لا يكون إجازة وإن قال يرحمك الله أو تقبل الله منك إجازة، رجل قال لامرأته طلاقك علي واجب أو لازم أو ثابت أو فرض لا يقع في الكل عند أبي حنيفة رحمه الله وذكر عن الصدر الشهيد في واقعاته يقع في الكل ولو قال لامرأته يا مطلقة إن كان لها زوج قبله قد طلقها وقال عنيت به الإخبار دين فيما بينه وبين الله تعالى وإلا يقع، امرأة قالت لزوجها مر اطلاق ده فقال الزوج داهه كيرا وكرده كير إن نوى الإيقاع يقع واحدة رجعية هو الصحيح وإلا فلا، ولو قال دادست أو كردهشت داست يقع نوى أو لم ينو

لوو قالت مرامدار فقال ناداشته كيران نوى تقع وإلا فلا ولو قال روخوا هي شوى كن لا يقع ولو قال ليست لي بأمرأه أو ما أنت لي بأمرأة يقع عند أبي حنيفة رحمه الله وإلا فلا ولو قيل له هل لك امرأه فقال لا قيل هذا على الخلاف أيضاً وقيل لا يقع في قولهم جميعاً ولو قال لامرأته قد طلقتك الله ذكر في الواقعات أنه يقع نوى أو لم ينو، وذكر في العيون إن نوى يقع ولو قال ترا ثلاق دادم بالثاء قيل إن كان عالماً لا يقع وقيل يقع لا فرق بين العالم والجاهل، ولو قال تعمدت ذلك يصدق فيما بينه وبين الله تعالى وإذا أشهد قبل التلفظ يصدق قضاء أيضاً، رجل طلق امرأته بالعربية وهو يعلم أن هذا إيقاع ولكن لا يعرف معناه يقع إلا أن يلحق الأخر ذلك حيث قالت المرأة لزوجها إني اشتكي من الصداع وهذه رقية فارقها على رأسي فقل أهما شراهما أنت طالق يقع في القضاء علم به أو لم يعلم ولا يقع فيما بينه وبين الله تعالى، وكذا في العتاق والإبراء عن المهر ولو قال أنت طالق إن شاء الله لا يقع سواء علم بمعنى الاستثناء أو لم يعلم، وكذا لو قال أنت طالق بإرادة الله أو بمحبته أو بمشيئته أو برضاه ولو قال بعلمه أو بقضائه تطلق ولو استثنى في نفسه في الخفية وللزوج أن يطأها إذا بين الخروف وإلا فلا ولا يسع المرأة أن تمكن من الوطئ ما لم تسمع الاستثناء لفظ الطلاق والعتاق إذا جرى على لسانه من غير قصد عند محمد رحمه الله يقع وعند أبي يوسف يقع العتق ولا يقع الطلاق وقول أبي حنيفة رحمه الله على عكسه ولو جرى على لسانه لفظ اللغو من غير قصد لا يكفر بالاتفاق والنذر يلزمه بلا خلاف ولو قالت طلقتني فإني زوجها فقالت دادي فقال دادم إن كان في إذنه إذني تقل لا يقع ولو قيل له أطلقت امرأتك فقال أحسبها مطلقه لا يقع ولو قال أنت طال إن نوى يقع ولو قال أنت طال بالكسر وقع نوى أو لم ينو لأن الترخيم جائز في اللغة ولو قال أربع طرق عليك مفتوحة لا يقع به وإن نوى ما لم يقل خذي ولو قال لم يبق بين

وبينك عمل إن نوى يقع ولو قال لها أبعدي عني ونوى به الطلاق يقع ولو قال خواهي كه تازنت را طلاق كنم قال خواهم فطلقها واحدة يقع ولو طلقها ثلاثاً لا يقع عند أبي حنيفة رحمه الله ولو قالت لزوجها من أرتو نيزارم فقال من نيزارنوام إن لم ينو الطلاق لا يقع ولو شرب النبيذ فصدع فزال عقله بالصداع فطلق لا يقع وكذا إذا أزال بالبنج ولبن الرماك ولو أكره على شرب الخمر فسكر فطلق الصحيح أنه كما لا يلزمه الحد لا يقع طلاقه ولو كتب الطلاق كتابة مرسومة يقع الطلاق من وقت ما فرع من الكتابة وتجب العدة من وقت الكتابة ولو علق طلاقها بمجيء الكتاب لا يقع ما لم يصل إليها ولو قال أكرمن كشييت كنم بهذه القرية فامرأته طالق إن زرع فيها زرعاً أو فاليزاً أو قطناً يقع ولا يقع بالسقى والحصاد والكرب، أجبر حلف أن لا يعمل معه فالحيلة فيه أن يشتري ذلك الشيء ثم يبيعه إذا فرغ من العمل، رجل قال إن شتمتك فأنت طالق فقال يا بنت الزانية تطلق للعرف مع أنه قذف أمها، رجل حلف أن لا يدخل دار امرأته فباعت المرأة الدار ثم استأجرتها فدخلها لم يحنث إن كان نيته ملك المرأة ولو قال إن أكلت طبيخك فأنت طالق فوضعت امرأته القدر على الكانون ولم يكن في الكانون نار فأوقدها غيرها لا تطلق ولو حلف أن لا يتزوج امرأة فأجاز عقده الفضولي بقول يحنث وإن أجاز بفعل لا يحنث، امرأة قالت لزوجها إنك تزوجت علي فقال كل امرأة لي طالق تطلق المخاطبة إلا رواية عن أبي يوسف رحمه الله رجل حلف إن فعلت حراماً فأنت طالق فيمينه على الحرام المطلق وهو الزنا ولو قال إن تزوجت في هذه القرية فهي طالق فتزوج امرأة من هذه القرية في موضع آخر لا تطلق وكذا لو قال بهذه القرية ولو قال من هذه القرية تطلق حيثما تزوج، رجل علق الطلاق بالزوج ثم استفتى من شفعوي فأفتى على مذهبه أنه لا يقع وفتواهم لا تكون حجة في حقه ولو حكماً شفعوياً فيه فحكم على مذهبه فالصحيح أنه ينفذ

حكمه لأنه مجتهد فيه وهذه المسألة مما تعرف ولا يفتى بها ولو قال كل حلال على حرام أو قال حلال الله علي حرام إن كان له امرأة تبين امراته لأنه صار طلاقاً بالعرف وإن نوى ثلاثاً يقع ثلاث ولهذا لا يحلف به إلا الرجال وإن لم تكن له امرأة تجب الكفارة بالأكل والشرب والتنفس وغير ذلك لأنه تحريم الحلال وهو يمين ولو علقه بفعل ثم وجد الشرط فالحكم لذلك ولو حلف هذا إن فعلت كذا وقد كان فعل طلقت امرأته وإن لم تكن له امرأة لا شيء عليه لأنه غير غموس المريض إذا كان بحال لا يقوم بحوائجه ويخاف منه الهلاك يثبت حكم الفرار أما الذي يجيء ويذهب أو يحم كل يوم فهو بمنزلة الصحيح أما المقعد والمفلوج إن كان قديماً فهو بمنزلة الصحيح وإن أبان المريض امرأته بسؤالها لا يكون فارقاً وإذا تزوج المطلقة الثلاث ونوى شرط التحليل بالقلب ولم يذكر باللسان فالنكاح صحيح وتحل للأول في قولهم جميعاً ولو ذكره باللسان فالنكاح صحيح عند أبي حنيفة رحمه الله وتحل للأول هو الصحيح.

باب النفقة

نفقة المرأة واجبة على زوجها مسلمة كانت أو كتابية مدخولة أو غير مدخولة كبيرة كانت أو صغيرة تجامع مثلها أو أسلمت نفسها في بمنزلة وفي المبسوط تجب نفقتها وإن لم تنتقل إلى بيت زوجها ولا نفقة للناشزة ولا للمريضة إذا لم تكن في بيت زوجها أما الطعام ليس بمقدر عندنا وإنما يجب قدر كفايتها بالمعروف وذلك يختلف باختلاف الأوقات والأشخاص والأماكن وعند الشافعي رحمه الله مقدر على الموسع مدان وعلى المتوسط مد ونصف وعلى الفقير مد ثم المعتبر قدر يسار الرجل وعسرته، وقيل يعتبر حالها وعليه الفتوى وتفسيره إن كان موسرين تجب نفقة اليسار وإن كانا معسرين تجب نفقة الإعسار وإن كان أحدهما موسراً والآخر معسراً فعليه الوسط ولا بد من الخبر

والإدام وأدناه اللبن والزيت ولا بد من الدقيق والماء والحطب والملح والدهن فإن امتنع من الطبخ والخبز لا يجبر عليها إذا كانت من بنات الأشراف أو كانت بها علة وأما الكسوة مقدر بذرعين وخمارين وملحفة في كل سنة درع صيفي وهو الرقيق ودرع شتوي وهو الثخين وخمار ابريسم وخمار قز ولم يذكر السراويل فيا لصيف ولا بد منه في الشتاء ولا بد من الجبة ايضاً ولم يذكر المكعب ولا الخف لأنه من أسباب الخروج ولا بد لخادمها من الخف ولكن لا يجب الخمار لها ولو غصب الزوج داراً للمرأة أن تمنع نفسها من السكنى فيها ولو اسكنها أرض السلطان ليس لها أن تمتنع منه ولا يمنع الزوج المحارم من الزيارة في كل شهر أو في كل سنة وعليه الفتوى، وكذا إذا خرجت المرأة لزيارتهم وإن كان الزوج محترفاً تجب النفقة يوماً فيوماً وإن كان تاجراً شهراً شهراً وإن كان دهقاناً سنة سنة الأصل فيه أن الفرقة إذا وقعت من قبل الزوج بفعل مباح أو محظور يستحق النفقة والسكنى أما إذا وقعت الفرقة من قبل المرأة إن وقعت بفعل مباح كخيار البلوغ والعتق وعدم الكفاءة كان لها النفقة وإن وقعت بفعل محظور كالردة ومطاعة ابن الزوج لا تجب النفقة، رجل كفل للمنكوحه عن زوجها نفقة كل شهر أبداً ثم طلقها زوجها تجب نفقة العدة ايضاً على الكفيل لأن نفقة العدة بمنزلة نفقة النكاح، وإذا مضت مدة في النكاح أو العدة والزوج لم ينفق عليها سقطت النفقة إلا أن يفرض القاضي فيه وكذا إذا مات أحدهما قبل الاستيفاء المعتدة إذا لم تلزم البيت لا تلزم النفقة لأنها بمنزلة الناشر. نفقة الأولاد الصغار والإناث المعسرات على الأب لا يشاركه في ذلك أحد ولا يسقط بفقره ولا تجب نفقة أولاده الذكور الكبار إلا إذا كان رماً أو مريضاً فنفقته على أبيه ومن يقدر على العمل ولكن لا بحسنه فهو بمنزلة الفاجر لأن من لا يحسن العمل لا نستأخره الناس والولد إذا كان طالب علم فهو بمنزلة الرمن والأنثى فنفقته على أبيه فإن كان

الرضيع ياخذ لبن غير أمه لا تجبر الأم على الرضاع وإن لم يأخذ يجبر وعليه الفتوى وكذا إذا كان زوج المرأة معسراً تجبر الأم على الإرضاع ولو استأجرها على الإرضاع وهي في العدة فيه. روايتان نفقة الأبوين المعسرين على الابن الموسر يجبر عليه ولا تجب على الابن المعسر حكماً والموسر في هذا الباب من يملك مالا فاضلاً عن نفقة عياله ويبلغ الفاضل مقدار ما تجب فيه الزكاة ولا تجبر النفقة إلا لأربعة للولد الصغير والبنت البالغة بكرة كانت أو ثيباً والزوجة والمملوك والجد الصحيح بمنزلة الأب والجد الفاسد بمنزلة الأخ، عبد بين رجلين فغاب أحدهما فالحاضر رفع الأمر إلى القاضي، عبد صغير أو زمن اعتقه مولاه ولا تجب عليه النفقة.

مسائل شتى

امرأة أرادت الخروج فقال زوجها إن خرجت فأنت طالق فجلست ثم خرجت بعد ذلك لم تطلق رجل طلق امرأته ثلاثاً ثم تزوجها قبل التحليل فجاءت منه بولد ولا يعلمان بفساد النكاح يثبت النسب فإن كانا يعلمانه يثبت أيضاً عند أبي حنيفة رحمه الله، امرأة سمعت أن زوجها طلقها ثلاثاً وهي لا تقدر أن تمنع نفسها منه فلها أن تقبله إذا أراد قربانها ولا تقتله بآلة حتى تجب عليها القصاص ولكن تقتله بدواء وإذا تيقنت بأنها مطلقة ثلاثاً وزوجها منكر ولا بينة لها عليه لا يحل لها أن تحلل بزواج آخر في القضاء إذا سافر الزوج قال أبو شجاع يجوز لها أن تتحلل وللزوج أن يأمر امرأته بالصلاة وله أن يضربها عليه وله أن يطلقها وإن لم يقدر على إيفاء المهر قالوا أن يلقي الله تعالى ومهرها في ذمته خير من أن يطأ امرأة لا تصلي، ليس للمرأة أن تخرج إلى العلم بغير إذن زوجها وإن كان زوجها عالماً سألت منه كلما وقعت لها نازلة وإن كان جاهلاً سأل من العلماء ثم يعلمها وإن امتنع الزوج عن السؤال كان لها أن تخرج بغير إذن زوجها لأن طلب العلم فريضة فيما

يحتاج إليه كسائر الفروض فيقدم على حق الزوج فالأولى ألا تخرج بغير إذنه ما لم يقع لها نازلة، امرأة لها أب زمن ليس له من يقوم عليه وزوجها عن الخروج لتعاهده كان لها أن تعصى زوجها وتطيع والدها مؤمناً كان الأب أو كافر فيقدم حقه على حق الزوج لأن النص ورد في حق الأبوين الكافرين، رجل له أم شابة تخرج إلى الوليمة والمصيبة وليس لها زوج لم يكن للابن أن يمنعها ما لم يثبت عنده أنها تخرج للفساد، فإذا ثبت فحينئذ يرفع الأمر إلى القاضي فإذا أمره القاضي بالمنع كان له ذلك، رجل فاسق ينجز الضيافة للفساق كان للمرأة أن تخبز وتطبخ إلا أنها تنوي عند الطبخ أنهم ما داموا مشغولين بالأكل يمتنعون عن الشرب كمن جلس عند الفساق ينوي أنهم يمتنعون عن الفسق في تلك الحالة كان له ذلك وبوجود الخلع والطلاق على مال بمنزلة اليمين في حق الزوج حتى لا يصح رجوعه قبل القبول، وكذا العتق على مال رجل اشترى امرأته وقعت الفرقة بينهما ولو اعتقها بعد ما اشتراها ثم طلقها قبل أن تمض مدة ينقض في العدة يقع الطلاق عند محمد رحمه الله وعند أبي يوسف رحمه الله لا يقع والفتوى على قوله. ولو اشترى امرأة زوجها تقع الفرقة أيضاً وإن أعتقت زوجها ثم طلقها وهي في العدة لم تقع عند أبي يوسف رحمه الله وقال محمد رحمه الله يقع الأفضل للزوج أن يعطيها كمال المهر قبل الدخول بها والأفضل للمرأة أن لا تأخذ منه شيئاً وبه نطق القرآن السقط الذي استبان خلقه وهو لمائة وعشرين يوماً وبه تنقض العدة وتصير المرأة نفساء والأمة تصير به أم ولد.

كتاب العتاق

استحسن العلماء أن يعتق الرجل العبد والمرأة الأمة لتحقيق مقابلة الأعضاء بالأعضاء فالصريح لا يحتاج إلى النية والكناية تحتاج إليها ولو قال أنت حر من عمل كذا يعتق في القضاء

ولو قال وهبت لك نفسك عتق نوى أو لم ينو قبل العبد أو رده وكذا لو قال تصدقت عليك بنفسك ولو قال نصفك حر يقع في النصف عند أبي حنيفة رحمه الله بخلاف الطلاق ولو قال فرجك حر ولو قال ذكرك حر لا يعتق في ظاهر الرواية، رجل بعث غلامه إلى بلد وقال له إذا استقبلك أحد فقل أنا حر فاستقبله رجل فقال العبد أنا حر إن قال المولى حين بعثه سميتك حرًا لم يعتق وإلا فيعتق قضاء ولو قال عبيد أهل بغداد أحرار وهو من أهل بغداد لا يعتق ما لم ينو عند أبي يوسف رحمه الله خلافاً لمحمد رحمه الله وكذا الطلاق والفتوى على قول أبي يوسف رحمه الله وكذا لو قال كل عبد في الأرض أو في الدنيا أو في هذه السكة أو في الجامع حر وعبد في السكة أو في الجامع ولو قال رجل كل عبد في هذه الدار حر وعبد فيها عتق بالاتفاق ولو قال لعبد قد اعتقك الله فهو عتق وإن لم ينو هو المختار ولو قيل له أعتقت هذا العبد فأومئ برأسه بنعم لا يعتق لأنه قادر على العبارة فلا تقوم الإشارة مقامها بخلاف النسب، رجل أمر عبده بشيء فامتنع فقال ما أنت إذا حر لا يعتق ولو قال لعبد انت لله لا يعتق عند أبي حنيفة رحمه الله وإن نوى خلافاً لمحمد رحمه الله ولو قال لغيره أليس هذا حر وأشار إلى عبده عتق في القضاء ولو قال لامرأته أمرك في جاريتي جائز فأعتقتها عتقت ولو قال أمر جاريتي في يدط فأعتقتها عتقت إن نوى المولى الاعتراف وإلا فلا ولو قال كل عبد لي حر لا يعتق العبد المشترك وعتق عبده ولو قال لعبد ابنك ابن حر عتق الابن دون الأب ولو قال ابنك ابن حر عتق الأب دون الابن ولو قال لعبيده يا أزيد مرد والمختار أنه إن نوى الاعتراف يعتق وإلا فلا ولو تهجا لفظ العتق إن نوى عتق وكذا لفظ الطلاق ولو قال لعبد إذهب حيث شئت لا يعتق وإن نوى ولو قال لأمته أنت بائن ونوى العتق لا يعتق عندنا ولو قال إن اشتريت عبداً فأنت حر فاشترى عبداً شراءً فاسداً لا يعتق وانحلت اليمين لا إلى جزاء

حتى لو اشترى عبداً آخر بعده شراء جائز لا يعتق أيضاً ولو قال لعبده إن شتمتك فأنت حر فلغنه لا يعتق لأنه دعا عليه وليس بشتيم ولو قال كل عبد اشتريته فهو حر إلى سنة فاشترى عبداً لا يعتق حتى يتم السنة ولو قال كل عبد اشتريته إلى سنة فهو حر فاشترى عبداً عتق من الساعة ولو قضى القاضي بجواز بيع المدبر المطلق نفذ قضاؤه لأنه مجتهد فيه ولو قضى بجواز بيع أم الولد لا ينفذ قضاؤه في أظهر الروايات ولو قضى بجواز بيع المكاتب ينفذ قضاؤه في الصحيح من الرواية لأن بيع المكاتب يجوز برضاه ويكون ذلك فسحاً للكتابة، رجل زوج أمته من عبده فولدت فادعاه المولى لا يثبت منه ويكون ولد من الزوج ويعتق الولد بإقراره بالنسب، مسلم خرج من دار الحرب إلى دار الإسلام وخرج معه حربي يكون حراً ولو أخرجه مكرهاً يكون عبداً له.

كتاب الأيمان

اليمين على نوعين يمين بالله تعالى ويمين بغيره. فاليمين بالله تعالى هو ذكر اسم من أسمائه أو بصفة من صفاته مقروناً بحرف القسم. واليمين بغير الله ذكر شرط صالح وجزء شرط صالح يحلف به عادة وعهن إبراهيم النخعي اليمين على نية المستحلف إن كان مظلوماً وإن كان الحالف مظلوماً فعلى نيته، قال الكرخي النية نية الحالف وإن كان المستحلف محققاً فهذا قول أصحابنا رحمه الله تعالى، ولو قال والله والرحمن والرحيم لا أفعل كذا ففعل فعليه ثلاث كفارات في ظاهر الرواية، وعن أبي حنيفة رحمه الله أن عليه كفارة واحدة لأن هذه الواو واو القسم لا واو العطف فكان يميناً واحداً ولو قال والله تالله بالله يتعدد اليمين ولو قال والله والله تتعدد في ظاهر الرواية وعن محمد في الاسم الواحد لا تتعدد ولو قال علي والله يمين أن لا أفعل كذا يكون يميناً كلما كان تنجيذه كفراً كان تعليقه بشيء يميناً مثل أن يقول أنا بريء من الله إن فعل كذا يكون يميناً عندنا وكذا

قوله إذا فعل كذا أنا برئ من الكتب الأربعة أو النبي أو القرآن، ولو قال أنا برئ من كتاب الفقه وفيه مكتوب بسم الله الرحمن الرحيم يكون يمينا ولو قال هذا في الماضي يكفر إذا علم أنه كاذب وقت اليمين لأن التعليق في الماضي تنجيز وقيل لا يكفر هو الصحيح إذا اعتقد أنه يمين ولكن يأثم به لأنه يمين غموس ولو قال إن فعلت كذا فالمجوسي خير مني قيل هو ردة والصحيح أنه لا يكون ردة ولو قال الله يعلم ما فعلت كذا وهو يعلم أنه كاذب قيل يكفر وقيل لا يكفر لأنه تزويج الكذب دون الكفر ولو قال وحق الله لا يكون يمينا عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله خلافاً لأبي يوسف ولو قال بحق الله يكون يمينا لأن الناس يحلفون به عادة ولو قال حقاً لا يكون عينا لأنه تحقيقاً لوعده، ولو قال بحق النبي لا يكون ولكنه حق عظيم وكذا قوله بحق الإيمان وبحق القرآن ولو قال أنا برئ من الصلاة أو من الصوم يكون يمينا ولو قال أنا برئ من الصلاة التي صليت أو من الصوم الذي صمت لا يكون يمينا ولو قال إن فعلت كذا ما قال الله كذب يكون يمينا ولو قال لا أكلمك اليوم وغداً يكون يمينا واحدة ولو قال لا أكلمك اليوم ولا غداً يكون يمينان ولا يدخل للبلد فيه وفي الأولى يدخل ليس للرجل أن يحلف بالطلاق والعتاق وجوز بعضهم هذا وهو مفوض إلى رأي القاضي لا يجوز أن يقول بعز فلان لا أفعل، فإن وفي وبر في يمينه يكون كبيرة ولا يكفر وينبغي أن يحنث نفسه فيه لأن التعظيم لا يجوز إلا لله بالشرط.

فصل في النذر

ولو قال لله علي صوم أو صلاة أو حجة أو غيره مما هو طاعة إن فعلت كذا ففعل في ظاهر الرواية يلزمه الوفاء بما سمي ولا يخرج عن العهدة بالكفارة، وقال الشافعي رحمه الله هو مخير بين التكفير والوقاية وهو قول أبي حنيفة الآخر رحمه الله قيل هذا إذا كان شرطاً لا يريد كونه نحو أن

يقول إن كلمت فلاناً فعلى كذا وإن كان شرطاً يريد كونه كمن قال إن بقى الله مريض ونحوه يلزمه الوفاء بما سمى ولو قال إن نجوت من هذا اللهم فعلياً أن أتصدق عشرة دراهم خبزاً فتصدق بغير الخبز أو سمن الخبز يجوز، رجل قال إن فعلت كذا فالف درهم من مالي صدقة وليس عنده إلا مائة لا يلزمه التصديق إلا ما كان عنده هكذا روي عن محمد رحمه الله وإن لم يكن عنده شيء فلا شيء عليه كمن أوجب على نفسه ألف حجة فلزمه بقدر ما عاش، رجل نذر أن يتصدق على فقراء مكة يجوز له أن يتصدق على غير فقراء مكة وكذا لو نذر أن يصوم أو صلاة بمكة يجوز أدائه في غيرها.

فصل في الكفارة

إذا أعطى ثوباً خلقاً عن كفارة اليمين قالوا ينظر إن كان بحال يمكن الانتفاع به في أكثر مدة الجديد يجوز وإلا فلا وإن أعطى السراويل للرجل فيه خلاف وإن أعطاه للمرأة لا يجوز بالاتفاق ولو أعطى الإزار فيه خلاف أيضاً، ولو اعتق عبداً مريضاً يرجى ويخاف عليه يجوز رجل حنث وهو معسر ثم أيسر لا يجوز له الصوم وإن حنث وهو موسر ثم أعسر أجزاء الصوم ويعتبر حالة عند الأداء وإن أعطى خمسة مساكين طعاماً وكسا خمسة مساكين إن كان الطعام طعام تملك يجوز ويكون الأغلال بدلاً عن الأرخص وإن كان طعام إباحة إن كان الطعام أرخص يجوز وإن كان أغلالاً يجوز لأن التملك في الكسوة شرط وليس في إباحة الطعام تملك وأما طعام الإباحة فهو أكلتان مشبعتان غذاء وعشاء وأما طعام التملك وهو أن يعطى عشرة مساكين كل مسكين نصف صاع من بر كما في صدقة الفطر ولا بد من عدد المساكين ومقدار الطعام فإن غداهم وعشاهم جاز والمعتبر فيه الإشباع دون المقدار، رجل مات وعليه كفارة يمين سقطت بالطعام.

فصل

رجل حلف لا يدخل هذه الدار ما دام فلان فيها فخرج فلان بأهله ثم عاد ودخل الحالف لا يحنث، رجل حلف لا يأكل من هذا الطعام ما دام في ملك فلان فباع فلان بعضه ثم أجل الحالف ما بقي لا يحنث لأن شرط الأكل الحنث حال بقاء الكل في ملك فلان فلم يوجد ولو حلف لا ينام حتى يقرأ كذا كذا قيام جالساً من غير قصد لا يحنث لأنه لا يمكن الاحتراز عنه، عبد حلف لا يتزوج فزوجه مولاه امرأة وهو حارة فيه لا يحنث ولو حلف مولاه لا يزوج عبده فزوجه غيره فأجاز المولى بالقول يحنث ولو حلف أن لا يزوج ابنته الصغيرة أو أمته عن محمد رحمه الله أنه لا يحنث بالتوكيل ولا بالإجازة وعند أبي يوسف يحنث بهما وعن أبي حنيفة رحمه الله يحنث بالتوكيل في الصغيرة ولا يحنث في الكبيرة، رجل حلف أن لا يعمل مع فلان فعمل مع شريكه يحنث ولو عمل مع عبده المأذون لم يحنث، رجل حلف لا يشارك مع فلان ثم ورث شيئاً معه لا يحنث، رجل حلف لا يزرع في هذه القرية لا يحنث بالسقي والحصاد والكدس ولا يزرع أجيره ولا مزارعه ويحنث بغلامه وأجيره الذي يعمل له عند اليمين، رجل حلف لا يكون مزارعاً لفلان ولا يكون من أكرته وهو مزارع إن نقص العقد في فوره لا يحنث وإن حلف لا يسكن في هذه الدار فمنعه مانع عن الخروج لا يحنث وفي قوله لا يخرج يحنث بالمانع ولو حلف لا يدع فلاناً حتى يدخل هذه الدار إن كانت الدار ملكه فشرط بره المنع بالقول وبالفعل بقدر ما يطيق ولو دخل وهو لا يعلم لا يحنث وكذا في الخروج وإن لم يكن الدار ملكه فيمنعه بالقول دون الفعل وكذا في عبور القنطرة، رجل حلف لا يأخذ من فلان درهماً فأخذ منه فلوساً فيه درهم وهو لا يعلم بذلك حنث ولو أخذ منه دقيقاً فيه درهم وهو لا يعلم لا يحنث لأن الدرهم قد يحصل في الفلوس عادة، رجل قال

لوالديه والله لا أكل من مالكما فماتا فورث مالا فأكله لا يحنث لأنه أكل مال نفسه، الجار أو الوكيل حلف لا يسرق فأخذ الفواكه من الكرم إلى بيته للأكل لا يحنث لأنه لا يكون سرقة ولو أخذ من الحبوب لا للحفظ يحنث، رجل حلف أن لا يشتري بقلأ فاشترى أرضاً فيها بقل حنث ولو حلف لا يشتري أجراً فاشترى داراً مبنية بالأجر لا يحنث وفي شراء الحائط يحنث ولو حلف لا يشتري صوفاً أو لبناً فاشترى شاة في ضرعها لبن وظهرها صوف، لم يحنث ولو حلف لا يبيع فأمر غيره فباع لا يحنث لأن الحقوق تتعلق بالعاقد وإن كان الحالف من الأشراف لا يبيع بنفسه حنث، رجل أراد أن يشتري ثوباً فقال البائع والله لا أبيع بعشرة ثم باعه بتسعة لا يحنث ولو قال المشتري والله لا أشتريه بعشر فاشتراه بأحد عشر يحنث ولو قال والله لا أبيع إلا بعشرة فباعه بتسعة حنث ولو حلف لا يشتري لأمراته ثوباً فاشترى خمراً لا يحنث لأن الخمر لا يسمى ثوباً ولو حلف لا يأكل خبزاً فأكل قرصاً يقال له بالفارسية كليجة أو ميسراً يقال له نواله قال محمد بن سلمة لا يحنث ولو حلف لا يأكل رمانة فمصها لا يحنث ولو حلف لا يأكل لحم شاة فأكل لحم عنز يحنث لأن الشاة اسم جنس، وفي الفتاوى لا يحنث وعليه الفتوى وكذا في الجاموس حنث وفي عكسه لا يحنث، رجل حلف لا يأكل مع فلان طعاماً لا يحنث ما لم يأكل في إناء واحد بخلاف الشرب حنث إذا شرباً في مجلس واحد حنث، رجل حلف لا يأكل ملحاً فأكل طعاماً مالحاً يحنث وقال الفقيه أبو الليث رحمه الله لا يحنث ما لم يأكل عين الملح مع الخبز وعليه الفتوى، رجل حلف لا يأكل الحلو فأكل شيئاً له حلاوة يحنث ولو أكل البطيخ لا يحنث ولو حلف لا يأكل حلوا بالمر حنث بالمطبوخات الحلوة ولا يحنث بالسكر والفانيد ولو حلف لا يشرب مسكراً وصب في حلقه ودخل جوفه بغير فعله لا يحنث ولو أمسكه ثم شرب يحنث والحرام في اليمين هو الحرام المطلق

عند الأكل لا شبهة فيه كم حلف لا يأكل حراماً فغصب شيئاً فأكله قيل أداء الضمان يحنث ولو باع ذلك الشيء بشيء آخر فأكل ذلك الشيء الآخر لا يحنث لأنه ليس بحرام مطلق، رجل معه دراهم فحلف أن لا يأكلها فاشتري لها فلوساً ثم اشترى بالفلوس شيئاً آخر فأكله يحنث ولو اشترى بها عروضاً ثم اشترى به شيئاً فأكله لم يحنث والرأس والأكارع لحم في يمين أكل اللحم وليس بلحم في يمين الشراء ولو حلف لا يلبس من غزلها فلبس من غزلها عمامة لا يحنث ولو لبس منوباً من غزلها وغزل غيرها لا يحنث إذا لم يعلم سواء كان أقل من غزلها أو أكثر ولو حلف لا يأكل من غزل فلانه فباعته غزلها فأكل منه يحنث ولو ذهبت الغزل لزوجها فباعه ثم أكل من ثمنه لا يحنث، رجل حلف لا يذوق طعاماً ولا شراباً فذاق أحدهما يحنث وقيل لا يحنث بأحدهما ما لم ينو الكل وعليه الفتوى، رجل حلف لا يأكل خبزاً فأكل ثريد لا يحنث ولو حلف لا يأكل مما زرع فلان فباع زرعه فأكله يحنث، رجل حلف وقال الحمر عليّ حرام والصحيح أنه يكون يميناً، رجل حلف لا يضرب ولده فأمر إنساناً فضربه لم يحنث وفي العبد يحنث.

مسائل شتى

سئل أبو حنيفة رحمه الله فيمن دخل عليه السراق وأخذوا ماله وحلفوه أن لا يخبرهم فأمر أبو حنيفة رحمه الله أن يكتب أسماء خبرانه وعرضوا عليه كل من كان سارقاً إذا سئل عنه يسكت ففعلوا فخرج المتاع وعن الحسن رحمه الله أنه علم أن الملك يحلف فيكتب على كفه اليسرى اسم ملك ويقول عند التحليف لا أخالف هذا الملك ويشير بيمينه إلى يساره وعن أبي حنيفة رحمه الله أنه حلف لأبي جعفر رحمه الله فقال في آخره حتى تقوم الساعة وعنى خطابه، وعن إبراهيم النخعي رحمه الله أنه كان متوارياً عن الحجاج فجاءه طالب فخط خطأ مدوراً فقال لخادمه دسته قولي ليس

هنا يعني الخط وعن عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه أنه حلف لا يكلم عثمان رضي الله عنه وكان إذا مر به يقول يا حائط كان كذا اصنع رجل حلف إن لم أسق فلانا السم القاتل فقال الزعفراني مره أن يطعمه كسب الجورمانه سم قاتل سلطان أخذ مال الغير ظلماً وحلفه أن لا يخاصم بعده الحيلة فيه أن يخاصم غيره عنه بغير إذنه وهو يقول للقاضي قد حلفني بكذا وكذا حتى يعلم القاضي حاله فيأمره برده بخصومة غيره، رجل يريد أن يحلف أن لا يكفل أحد ينبغي أن يقول إن كفلت فعلى أن أتصدق بفلس فإذا طلبوا منه الكفالة يقول علي يمين أن لا أكفل ولو اضطر إليها كفل ويتصدق بفلس، رجل حلف لا يشتري جارية فاشترى نصف الجارية والهب النصف الآخر لا يحنث، وأخذ أبو يوسف رحمه الله في هذه المسألة مائة ألف درهم، قال أبو سليمان يكره للرجل أن يقول ما الحيلة فيه ولكن يقول ما المخرج أو يقول ما المخلص وما لأصحابنا كتاب الحيلة وأبو حنيفة رحمه الله لم يقطع جواب مسائل وقال لا أدري ما الدهر ومحل أطفال المشركين وإذا بال الخنثى من الفرجين معاً والملائكة أفضل أم الأنبياء ومتى يصير الكلب معلماً وسؤر الحمار ومتى يطيب لحم الحلاله ويوقفه في هذه المسائل من جلاله قدره وعلو أمره في العلم وغاية ورعه في الزهد حيث توقف ولم يجازف والتوقف عند عدم الدليل نوع علم، وقال الله تعالى ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾¹¹ رجل حلف لا يضرب امرأته فمد شعرها أو خنقها أو عضها أو قرصها حنث، لأن الضرب أسم لفعل مؤلم وقد تحقق الإيلام لهذا الأشياء وإن كان في حال الملاعبة لا يحنث لأنه ممارسة وكذا إذا قصد ضرب غيرها فأصابها قال الفقيه أبو الليث رحمه الله إذا كان يمينه بالفارسية لم يحنث لهذه الأشياء ما لم يضرب.

¹¹سورة الأسرى، الآية:36

كتاب الحدود

الزنا إتيان الرجل في قبل المرأة في غير ملك ولا شبهة ملك والمجالس المختلفة وهو أن يذهب المقر حتى يتوارى عن بصر القاضي ثم يجيء إذا زنى الصبي أو المجنون بامرأة طواعته فلا حد عليه ولا عليها عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله، ولو زنى بالغ بمجنونه أو صغيرة يجامع مثلها حد الرجل خاصة، ولو قال لأخر ما جئت يجوز له أن يقول لا بل أنت إلا في كلمة توجب الحد مثل أن تقول يا زاني وقال لا بل أنت فإنهما يحدان جميعاً فإن معناه لا بل أنت زان وإن تجوز وعفا فهو أفضل، ولو قال لامرأته يا زانية فقالت لا بل زנית بك فلا حد ولا لعان ومن قذف امرأة لها ولد لا يعرف له أب فلا حد عليه لقيام أمانة الزنا وكذا إذا قذف رجلاً وطئ جارية مشتركة وإذا قذف رجلاً إلى جارية المجوسية أو أتى امرأته وهي حائض فعليه الحد لأن الحرمة مع قيام الملك مؤقتة فكانت الحرمة لغيره فلم يكن زنا وإن أقر بشرب الخمر بعد ذهاب رائحتها لم يحد عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله لأن الرائحة شرط، وقال محمد رحمه الله يحد وكذا إذا شهدوا بعد ذهاب رائحتها والتعادم يمنع قبول الشهادة إلا أنه غير مقدر بزمان وهو مفوض إلى رأي الإمام والسكران الذي يحد هو الذي لا يعقل منطقاً لا قليلاً ولا كثيراً عند أبي حنيفة رحمه الله لأنه من الحدود فيعتبر اقصاها درءاً للحدود وقالوا هو الذي يهذي ويختلط كلامه وإليه مال أكثر المشايخ، وعند الشافعي رحمه الله يعتبر ظهور أثره في مشيته وحركاته ولم ارتد السكران لا تبين امرأته لأن الكفر من باب الاعتقاد وذا لا يتحقق بالسكر ولا يقيم المولى الحد على عبده إلا بإذن الإمام وله أن يعزره إذا شاء وأدبه ولا يجاوز الحد وكذا في امرأته وكل شيء صنعه الإمام الذي ليس فوقه إمام فلا حد عليه إلا القصاص وضمان الأموال وإن قال يا حمار أو يا خنزير لم يعزر لتيقنه

بالكذب فلا يلحق الشين، وقيل إن كان المسبوب من الأشراب كالفقهاء والعلوية يعزر وإن كان من العوام لا يعزر وهذا حسن والتعزير أكثره تسعة وثلاثون سوطاً وأقله ثلاث جلدات، وذكر مشايخنا رحمهم الله أن أدناه ما يراه الإمام أنه منجزر لأنه يختلف باختلاف الناس حتى قيل أن تعزير الأشراف كالأمة والسلاطين هو الإعلام وتعزير الفقهاء والرؤساء هو الإحضار إلى باب القاضي وتعزير الأوساط هو الحبس وتعزير القوام هو الضرب، ولو سقى ابنه الصغير خمراً يعزر.

كتاب السرقة

السرقة أخذ مال الغير من الحرز على سبيل الخفية، رجل سرق من أبويه أو ولده أو ذي رحم محرم منه لم يقطع وكذا إذا سرق أحد الزوجين من الآخر وإن سرق من أمه من الرضاع يقطع ولا قطع فيمن سرق من الحمام أو من بيت أذن للناس بالدخول فيه لوجود الإذن فاحتل الحرز وإن سرق من الحمام ثوباً والحمامي نائم ضمن وإن كان غير نائم فطن أنه أنه ثياب نفسه ضمن أيضاً وإن لم يعلم لا يضمن ويدخل فيه حوانيت التجار والخانات إلا إذا سرق منها ليلاً فيقطع لأن الإذن مختص بالنهار دون الليل والمال في هذه المواضع محرز بالمكان إلا أن القطع سقط لوجود الإذن وما كان محرزاً بالمكان لا يجب القطع إلا بالإخراج، ولا يعتبر فيه الحافظ ومن سرق من المسجد وصاحبه عنده قطع لأنه محرز بالحافظ دون المكان، وما كان محرزاً بالحافظ يشترط حضور صاحبه عند الأخذ ولا فرق بين أن يكون صاحبه نائماً أو مستيقظاً، والمتاع عنده أو تحته هو الصحيح ويقطع الأخذ بمجرد الأخذ ومن نقب البيت فأدخل يده وأخذ المال لم يقطع وإن ضر ضره خارجة من الكم لم يقطع لأن الأخذ يتحقق من الخارج وإن أدخل يده في الكم فأخذ قطع لأنه أخذه من الحرز وهو الكم وفي حل الرباط فيه ينعكس الجواب ولو شق الجوالق وأخذ المال

منه وصاحبه عنده قطع وللغاصب والمستودع أن يقطع يد السارق وكذا المعير المستعير والمستأجر والمضارب والمستبضع والقابض على سوم الشراء وللمرتهن ولو شق السارق ثوباً في الحرز ثم أخرجه وهو نصاب قطع، وعن أبي يوسف رحمه الله لا يقطع قطع الطريق لا بتحقيق في المصر ولا فيما قرب من المصر لأن الظاهر لحقوق الغوث إلا أنهم يؤدبون ويحبسون وعن عصام أن أميراً سأل عن سارق أتى به وهو ينكر السرقة فقال عصام على المنكر يمين فقال الأمير سارق ويمين فقال هاتوا بالسوط فما ضربوه إلا عشرة فأقر فأتى بالسرقة فقال عصام سبحان الله ما رأيت جوراً أشبه بالعدل من هذا.

كتاب اللقيط

قالوا أخذ اللقيط أولى من تركة وهو مندوب لما فيه من إحيائه وإن غلب على ظنه ضياعة فواجب واللقيط حر لأن الأصل في بني آدم هو الحرية ونقته من بيت المال ويجوز أن يقبل الهبة له ويسلمه في صناعة ويؤجره وفي الجامع الصغير لا يؤجره وهو الصحيح لأنه لا يملك إتلاف منافعه فأشبه العم بخلاف الأم لأنها تملك إتلاف منافعه.

كتاب اللقطة

قالوا ترك اللقطة أولى من أخذها واللقطة أمانة في يد الملتقط إذا أشهد أنه أخذها للحفاظ على صاحبها والأخذ بالإشهاد مندوب أو هو الأفضل وعند خوف الضياع واجب ولو أخذه بغير إشهاد يضمن عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله وعند أبي يوسف لا يضمن فإن كانت قيمته عشرة عرفها حولاً وإن كانت أقل منه عرفها أياماً معناه على حسب ما يرى الإمام، وقيل الصحيح أنه يفوض إلى رأي الملتقط يعرفها إلى أن يغلب على ظنه أن صاحبها لا يطلب بعد ذلك ثم يتصدق

إن كان الملتقط غنياً وينبغي أن يعرفها في الموضوع الذي أصابها وإن كان شيئاً يعلم أن صاحبها لا يطلبها كالنواة وقشور الرمان الملقاة في الطريق جاز الانتفاع به من غير تعريف ومن أخرج من يد نائم خاتماً أو درهماً من كفه ثم أعاده في ذلك اليوم يرى وإلا فلا.

باب جعل الآبق

أخذ الآبق أفضل من تركه وقيل في الضال لذلك، وقيل ترك الضال أفضل لأنه لا يبرح مكانه فيجده المالك فيه وإذا أخذ الآبق يأتي به إلى السلطان وهو يحبسه لأنه لا يؤمن عليه وإن أبق من الذي رده فلا شيء عليه لأنه بمنزلة البائع من المالك وله ولاية الحبس حتى يستوفى الجعل وكذا إن مات في يده وإن رده السلطان فلا جعل له كالوصي لا يجب له شيء لرد الضالة ولو ضل شيء فقال من دلني فله كذا فدل إنسان لا شيء له.

كتاب المفقود

ولا يعرف بين المفقود وبين امرأته حتى يتم له مائة وعشرين سنة من يوم ولد وفي رواية تقدر بموت الأقران والأقيس أنه لا يقدر بشيء والأرفق أن يقدر بتسعين سنة، وقال مالك رحمه الله إذا مضى أربع سنين يفرق القاضي بينه وبين امرأته ثم يعتد به عدة الوفاة ثم تتزوج من شاب لحديث عمر رضي الله عنه والله أعلم.

كتاب الكراهية

تكلّموا في المكروه عن محمد رحمه الله أن كل مكروه حرام وهو إذا لم يجد نصاً قاطعاً في الحرمة أطلق لفظ الكراهية وعندهما أنه أقرب إلى الحرام ومن دعي إلى وليمة ينبغي أن يجيب لأن

إجابة الدعوة سنة وإن كان فيه فسق يمتنع عنه فإن أجاب فلا بأس به كحضور صلاة الجنازة مع النياحة فإن قدر على المنع يمنعهم وإلا يصير منكراً غير متلذذ به هذا إذا لم يكن مقتداً به وإن كان مقتداً ولم يقدر على منعهم يخرج ولو علمه قبل الحضور لا يحضر لأنه لم يلزمه حق الدعوة ودلت المسألة على أن الملاهي كلها حرام حتى التغني بضرب القضيب ولا يختتم الرجال إلا بالفضة نص على التختيم بالحجر والحديد والصفرة حرام لهم ولا بأس بمسمار الذهب في ثقب الفص لأنه تابع له كالعلم في الثوب فالأفضل لغير القاضي والسلطان ترك الخاتم لعدم الحاجة ويكره أخذ الخرقفة التي يمسح بها العرق أو الوضوء أو المخاط لأنه نوع تجبر وقيل إن كان عن حاجة لا يكره هو الصحيح ولا بأس بالرتم وهو من عادة العرب ومن أراد أن يتزوج امرأة فلا بأس أن ينظر إليها وإن خاف أن يشتهي ويجوز للطبيب أن ينظر أن ينظر إلى موضع المرض منها للضرورة ويستتر ما سواه لنظر الختان والخافضة وكذا موضع الاحتقان وتنظر المرأة من المرأة إلى ما يجوز النظر للرجل أن ينظر إليه من الرجل وعن أبي حنيفة رحمه الله أن نظر المرأة إلى المرأة كنظر الرجل إلى محارمه والنظر إلى فرج امرأته يجوز والأولى أن لا ينظر وقيل الأولى أن ينظر ليكون أبلغ في الشهوة والاستبراء على وجهين مستحب وهو على المملك إذا أراد أن يخرج جاريته عن ملكه بأي وجه كان يستحب أن يستبرئها عندنا وعند مالك رحمه الله هو واجب عليه وواجب وهو على المملك إذا تملك جارية بأي وجه كان يجب أن يستبرئها بحيضة سواء كان المملك من أهل الوطئ أو لم يكن في ظاهر الرواية صيانة لما به عن الاشتباه والاختلاط، ومن لا يرى الاستبراء فهو عاص وكذا الذي يراه ولا يعمل وإن كانت الجارية لا تحيض فاستبرأؤها بثلاثة أشهر عند أبي يوسف رحمه الله ولا بأس بالاحتبال لإسقاط الاستبراء عند أبي يوسف رحمه الله وكذا إسقاط الشفعة والزكاة وهو

المأخوذ والاحتبال في إسقاط الاستبراء وهو أن يتزوجها قبل الشراء إذا لم تكن تحت حرة ثم اشتراها ويكره أن يقبل الرجل فم الرجل أو يده أو تعانقه وعند أبي يوسف رحمه الله لا بأس به ولا بأس بالمصافحة وهو المتوارث ولا بأس ببيع السرقيين عندنا ويكره بيع العذرة، مسلم باع خمراً وأخذ ثمنها وقضى دينه فلصاحب الدين أن يمتنع من الأخذ لأن البيع وقع باطلاً فبقى الثمن على ملك المشتري ولا يحل أخذه ولو باع وكيله الذمي يحل أخذه ومن أجر بيتاً لبيع فيه خمراً فلا بأس به عند أبي حنيفة رحمه الله وكذا لو حمل خمراً لذمي تطيب الأجرة عنده ومن وضع عند بقال درهماً يأخذ به شيئاً يكره ذلك لأنه قرض جر منفعة إليه ولو استودعه ثم يأخذ منه شيئاً يجوز ولا بأس بعبادة اليهودي والنصراني لأنه نوع بر في حقهم فيجوز ولا بأس بقبول هدية العبد التاجر وإجابة دعوته واستعار دابته استحساناً ولا يقبل الدراهم والدنانير والثوب ويكره أن يجعل الرجل في عنق عبده الراية وهو الطوق الحديد وهو عقوبة أهل النار كالإحراق بالنار ولا يكره القيد تحريزاً عن إباقة وصيانة لماله ولا بأس بالحقنة لأن التداوي مباح وعن سفيان فيمن زعم أن المعوذتين ليستا من القرآن لا يكفر ولو قبل الأرض بين يدي الظالم لا يكفر ولو سجد لغير الله تعالى معتقداً حقيقته بكفر الرضا بالكفر مستقبلاً للكفر لا يكون كفراً لقوله تعالى ﴿وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا﴾¹² وإنما الرضا بالكفر مستحسناً له كفر ولو قيل حكم خذا جبين است فقال من حكم خدائي راجه دائم يكفر وكذا لو قيل له هذا حكم الشرع فتحاشا عالياً ابنك شريف را ولو نظر إلى الفتوى فقال جه بارنامه آورده يكفر إذا أراد به الاستخفاف ولو جلس في مجلس الشراب على مكان مرتفع وذكر مضحك يستهزأ فالمذكر فضحكوا كفروا جميعاً ولو قال أكر بيغا ميران وفرسته كان كواهي دهند استوارندارم كفر ولو قال فعل دانشمندان همان است وفعل كافران همان است قيل يكفر ولو

¹² سورة يونس، الآية: 88

قال لفقيه معين لا يكفر ولو قال أير ظلم راخدايا مسند يكفر إن اعتقد أن الله تعالى يرضى بالظلم
ولو قال حدس كاه نما ذكردي جه برسراوردى يكفر إذا تزوج امرأة يقول لها من مقدم خدائي يكي
است ويصف هو الإسلام ثمي قول هذا اعتقادي واعتقادك كذلك فنقول نعم قال أبو منصور ينبغي
أن لا يسأل العامي عن التوحيد ولكن يقال أليس التوحيد كذا فيقول نعم من سمع صوت هامة فقال
نموت واحد والأصح أنه لا يكفر وينبغي أن لا يبادر تكفير أهل الإسلام مع أنه يقضي بإسلام
المكره تحت ظلال السيوف لا بأس يرد السلام على أهل الذمة ولا يزيد في جوابه وعليك فإن كان
له حاجة لا بأس بالسلام وعن محمد رحمه الله أن امرأة سبت بالمشرك وجب على أهل المغرب أن
يستنقذوها من رأي أن الخراج ملك السلطان فقد كفر ومن وافق الكفار من المسلمين فهو فاسق
غير مترد ولا كافر وتسميتهم مرتدين من البر الكبائر لأنه تنفير عن الإسلام إغراء على الكفر وكفى
بتلك حجة إجراء أحكام الإسلام من صاحب الشرع على المنافقين مع الوحي ناطق بنفاقهم
والطاعة للكفر إما موادة أو مخادعة إما لبس السر أعج وتعليق المائدة البائزة إما ردة ملكهم لا
يتعلق بالدين لا بأس بأن يسجد على خرقة ولو مر بقارئ القرآن لا يسلم عليه فإن سلم فعليه رده
كره جماعة الاشتغال بالكلام قال أبو الليث الحافظ من اشتغل بالكلام محى اسمه من العلماء،
قال أبو منصور رحمه الله ينبغي أن لا يسأل العامي عن التوحيد ولكن يقال أليس التوحيد كذا فيقول
نعم لا بأس للمرأة أن تلمس السمن بالأكل إذا لم تأكل فوق الشيع وعن أنس ابن مالك رضي الله
عنه أنه أكل ألوان الطعام ثم نفيها فيجده نافعاً ومثله على وجه العلاج لا بأس به وعن علمائنا الثلاثة
أنه لا بأس بغسل اليد بعد الطعام بالدقيق بمنزلة الاشنان استمداد خبر الغير إذا كنت بينهما صداقة
لا بأس به يكره وضع المملحة على الخبز ولا يكره الملح ولو دعاه ظالم إلى طعامه إن خاف منه لا

بأس أن يجيبه والتورع أولى زجراً له ولا يناول الضيف بعضهم بعضاً إلا برضا صاحب المنزل الضيف
لو أطمع الهرة قليلاً من الطعام يجوز ولا يجوز للكلب إلا المحترق من الطعام ويجوز إعطاؤه لمن
هو قائم على الخوان ولا يجوز للسائل ثمار متناثرة في الطريق لا يعاب المنشرة منه وفيها رخصة
ويختلف باختلاف الأماكن والناس ولا يحل الحمل منه وإن كثر ويستحب أن يلبس المصبوغ أحياناً
خلفاً للمجوس ولا بأس بزخرفة البيت وتخصيصه إذا كان من الحلال وأن لا يظلم أحداً ويكره
للمقتدى الاختلاف إلى أهل الباطل إلا بقدر الضرورة وإذا سأله لا يتكلم إلا بالحق إذا خاف الرجل
على نفسه لا بأس أن يدفع الرشوة لدفع الظلم وهو أمر جابر ويكره أن يمدح الرجل سلعته عند
البيع من عليه الحق إذا استحل فأحل من له الحق وهو لا يعلم قدره إن كان كبيراً يجيب لو علم لا
يحله لا يبرأ ويكره أن يجعل شيئاً في كاغد فيها اسم الله تعالى ولو كان على بساط يكره القعود
عليه قال بعضهم الحروف المجردة تقطم حتى كره أن يكتب اسم أبي جهل على الهدف المحدوف
وإن عني الموت لخوف المعصية لا بأس به لأناس بالسلام على العجوز ولا يسلم على الشابة ولو
قال لذي الحجال الله بفاك رجاء أن يسلم فلا بأس به الحبلى لا تقصد إذا قال أهل الطب أنه يضر
بالولد وكذا الحجامة والعلق ولو مرض فلم يعالج حتى مات لم يَأثم بخلاف الجائع إذا لم يأكل
حتى مات يَأثم وعن هشام لا بأس تقطع اليد من الأكلة وشق البطن والمثانة وما يجري مجراه من
العلل التي يخشى التلف منها وإن قيل قد ينجو أو قد يموت أو ينجوا ولا يموت يعالج وإن قيل لا
يعالج أصلاً يترك لا يكره إلقاء القمل عند الشمس لتموت النملة إذا ابتدأت فلا بأس بقتلها وإلا
فلا إذا أكثر الكلاب في قرية وتضرر الناس بها إمراراً بها بقتلها المستقرض إذا أهدي إلى المقرض
شيئاً فالأفضل أن لا يقبل فإن أبا حنيفة رحمه الله تورع عن الاستطال بجدار غريمة قال ابن

المبارك إذا قال السائل لوجه الله يعجبني أن لا يعطيه شيئاً لأنه عظم حقر الله وكذا إذا قال بحق الله لا يحل التفرعات المرسومة بين الناس بأسباب مختلفة لا بأس بجمع السرقيين والحشيش والشول من أرض الغير، ولصاحب الأرض أن يمنعه من دخول أرضه ولا بأس برش الماء في الطريق ليسكن الغبار ولا يحل الزيادة وكذا أخذ الطين من الطريق في أيام الردعة لا بأس به إذا لم يضر به ليس للرجل إن مر في أرض الغير إذا كان له طريق آخر، ثقب أذن البنت الصغيرة يجوز استحساناً ويكره مسح الأصابع والسكين بالخبز فإن كان آكلًا للخبر لا بأس به ولم يوقت بوقت لقص الأظفار والشارب ويجوز قصه أي وقت كان الغلام إذا كان صحيحاً جميلاً لا يحل النظر إليه عن شهوة المولى يمشي راكباً والغلام خلفه لا يحل له أن يكلفه إلا ما يطيق إذا التقط السنابل بعد الحصاد فهو له كغوب خلق مرمي وكذا قشر البطيخ والحبة الملقاة وندى الخوخ والمشمش إذا كان متفرقاً وكذا بقية الجوز بعد أخذ صاحبه وكذا بقية البطيخ وما يجتمع من الدهن في قصعة الدهان مما يسيل من خارج الأواني فهو للدهان وما سال من داخله إن زاد للمشتري شيئاً فهو له أيضاً وإلا فهو بمنزلة القطة إذا سبب دابته فأخذها إنسان وأصلها فلا سبيل للمالك عليها إذا قال هي لمن أخذها ولا يؤخذ الحمام الأهلي عن محمد رحمه الله فيمن أخرج دابة الغير من ورع نفسه ولم يسقها فتلفت لم يضمن وإن ساقها بعد الإخراج ضمن ولو حبسها فتلفت يضمن قبل أعظم الذنب من قبل قول الساعي ولا ضمان على الساعي قياساً إذا تلف المال لسبب سعيه ولو قطع شجرة وقد دخل عروقها تحت بناء رجلٍ فله منعه ويضمن قيمة العروق وعن نصر في زق انفتق فلم يأخذه فلا شيء عليه ولو أخذه ثم نكر له يضمن إن لم يكن صاحبه حاضراً أو لا ضمان على الراعي إذا ذبح الشاة إذا خاف الهلاك عليها وكذا العقار وإذا قال لغيره أوتق هذه الشجرة فلتثمر الثمر لتأكله

أنت فسقط منها فمات لا يضمن وإن قال أنا أكل يضمن خان فيه بيوت وأموال فخرج إنسان ليلاً وترك الباب مفتوحاً فسرق السارق لا يضمن الخارج ولو كان أرض الجورة كروماً وأشجاراً يعرف أربابها لا يطيب لأحد وإن لم يعرف يتصدق بها السلطان إن أحب ونصيب الأكره طيب لهم ولو غرس في أرض الغير فثمرها للغارس ولكن لا تطيب والدين إذا وضع بين يدي صاحبه لا يبرأ وفي الوديعه والغصب يبرأ ظلم الذمي أشد لأنهم من أهل النار فلا يرجأ منه العفو ولهذا قالوا إذا دخل مسلم دار الحرب تاجراً بأمان لا ينبغي أن يغدر بهم لأن الغدر حرام فإن غدرهم وأخذ منهم شيئاً يصير ملكاً محظوراً يؤمر بالتصدق به بخلاف الأسير حيث يباح له التعرض لأنه ليس بينه وبينهم عهد وإذا غلب الكفار على أموالنا وأحرزوها بدارهم ملكوها عندنا خلافاً للشافعي رحمه الله لأنهم لما أحرزوها زالت يد المالك فصارت كالمال المباح فظهرت يدهم عليها ولا يملكون أحرارنا بإحرازهم لأن العصمة باقية والحر معصوم بنفسه ونحن نملك بالغلبة عليهم جميع ذلك لأن الشرع أسقط عصمتهم جزاء كفرهم ورقة كتب فيها اسم الله تعالى ويستغنى عنها تلقى في الماء الجاري أو تدفن في أرض طاهرة ولا تحرق ولو غسل في الماء الجاري وأخذ القراطيس فهو أفضل حسنات الصبي له ولأبويه أجر التعليم والإرشاد وبسبب الوجود والبقاء، الوثني الذي يجحد الباري أو المشرك إذا قال لا إله إلا الله يحكم بإسلامه وكذا إذا قال أشهد أن محمداً رسول الله لأنه دليل على انتقاله عما كان عليه وأما الذي أقر بالتوحيد ولكن يجحد رسالة نبينا محمد عليه السلام إذا قال لا إله إلا الله لا يحكم بإسلامه ما لم يشهد أن محمداً رسول الله، وأما الذي أقر بالتوحيد والرسالة لا يحكم بإسلامه بالشهادتين ما لم يتبرأ عما كان عليه لأن بعض أهل الكتاب يقولون أن

محمدًا رسول الله مبعوث إلى العرب خاصة، الكافر إذا صلى في جماعة المسلمين يحكم بإسلامه عندنا وإذا صلى وحده لا يحكم بإسلامه.

كتاب الغصب

الغصب يتحقق فيما ينتقل ويحول لأن إزالة يد المالك وإثبات يد نفسه يكون بالنقل ومن غصب عقاراً فهلك في يده لم يضمه عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله وما نقصه بفعله ضمنه في قولهم جميعاً وإن انتقض بفعله يغرّم النقصان ويأخذ من الغلة بقدر ما ضمن ويتصدق بالفضل عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله لأنه حصل الربح بسبب خيث وهو التصرف في ملك الغير وعند أبي يوسف رحمه الله لا يتصدق لأنه حصل في ضمانه والمضمونات تملك بأداء الضمان مستنداً إلى وقت الأخذ عندنا وعلى هذا الخلاف إذا غصب عبداً فأجره فنقص العبد فضمنه وعلى هذا أجر المعير المستعار أو المودع تصرف في الوديعة وربح فيه فهذا كله بمنزلة تصرف الغاصب في المغصوب ومن غصب عبداً فباعه فضمنه المالك قيمته جاز يبعه ولو أعتقه ثم ضمن القيمة لم يجز عتقه زوائد المغصوب غير مضمونة عندنا متصلة أو منفصلة إذا هلك في يده إلا أن يتعدى فيه وعند الشافعي رحمه الله مضمونة والخلاف يرجع إلى أصل المعهود ومن غصب من مسلم خمرًا فخللها أو جلد ميتة فدبغه فلصاحب الخمر أن يأخذ الخل بغير ثمن ويأخذ الجلد ويغرّم بما زاد الدباغ فيه لأن التخلل بمنزلة غسل الثوب النجس وأما الدباغة فإنه اتصل بالجلد مال متقوم كالعفص وغيره فهو بمنزلة الصبغ في الثوب وإن استهلكها ضمن الخل ولم يضمن الجلد عند أبي حنيفة رحمه الله لأن في الخل ماله حق حتى لا يحبس عن المالك بخلاف الجلد حيث يحبس حتى يستوفي ثمن الرباع وعندهما يضمن الجلد أيضاً مدبوغاً ولو هلكا في يده

لا يضمن بالإجماع ومن كسر لمسلم بربطاً أو مزماراً أو طبلاً للهو أو دفاً يضمن عند أبي حنيفة رحمه الله ويجوز بيعها عنده وعندهما لا يضمن ولا يجوز بيعها والفتوى على قولهما والسكر والمنصف على هذا الخلاف لأن هذه الأشياء مال متقوم والفساد بفعل فاعل مختار فلا يسقط التقوم كالجارية المغنية والكبش النطوح والحمامة الطيارة.

كتاب الوديعة

المودع إذا خلط الدراهم بدراهمه أو الحنطة بحنطته يضمن مثله ويكون المخلوط له عند أبي حنيفة رحمه الله وعندهما يكون مشتركاً بينهما، وكذا لو خلط الحنطة بالشعير في الصحيح والمستأجر يؤجر والمعار يعار إذا لم يتفاوت الاستعمال والرهن لا يرهن المودع ولا يودع عند أبي حنيفة رحمه الله دابة أو متاع ترك عند جماعة وقاموا واحداً واحداً فضاء المال فالضمان على الأجير، رجل جاء إلى قاض بمال ليودعه عنده فقال زنها عندي فقال وزنتها عند عدلين وهي عشرة آلاف فقال زنه ثانياً فوزنه فإذا هو تسعة آلاف فقال القاضي لو شققت ثيابي أكنتم تصدقوني في تلك.

كتاب العارية

العارية جائزة لأنها نوع إحسان وبهذا قوابها أزيد من ثواب الصدقة وهي تمليك المنافع بغير عوض وقيل إباحة الانتفاع بملك الغير وبهذا لم يوقت فيه وقت وعلى هذا لا يعير غيره ولأن المباح

له ليس له أن يبيح غيره وللمعير أن يرجع في العارية متى شاء لأن المنافع توجد شيئاً فشيئاً فيصح الرجوع فيما لم يقبض وهي أمانة في يد المستعير عندنا وليس للمستعير أن يؤجر ما استعاره وإن استعار عيناً فردها إلى دار المالك ولم يسلمها إليه لم يضمن لأن العارية ترد وهذا كل آلة البيت إلا إذا كان عند جوهر فإنها ترد إلى يده، وأما الغاصب أو المودع إذا لم يسلم إليه يضمن وإن رد الدابة مع أجنبي ضمن ودلت المسألة أن المستعير لا يملك الإيداع قصداً كما قاله البعض، وقيل يملكه لأنه دون الإيمارة.

كتاب الذبائح

وإذا ترك الذبائح التسمية عمداً فالذبيحة ميتة عندنا خلافاً للشافعي رحمه الله وعلى هذا إذا تركها عند إرسال الكلب أو البازي وإن تركها ناسياً أكل الذبح ما بين اللبة واللحين وقال في الجامع الصغير لا بأس بالذبح في الحلق كله وسطه وأعلى وأسفله والعروق أربعة الحلقوم والمريء والودجان فإن قطع الثلث أي ثلاث كان يحل عند أبي حنيفة رحمه الله، وفي رواية لا بد من قطع الحلقوم والمريء وأحد الودجين وهو قول أبي يوسف رحمه الله وفي الجامع أن قطع نصف الحلقوم ونصف الأوداج لم يؤكل وإن قطع أكثر منها يؤكل وهو قول محمد رحمه الله وكسر عنق الذبيحة قبل أن يسكن مكروه ومن وجد في بطنها جيناً ميتاً لم يؤكل أشعر أو لم يشعر عند أبي حنيفة رحمه الله وقال إن تم خلقه أكل وهو قول الشافعي، ويكره لحم الفرس عند أبي حنيفة وهو قول مالك رحمه الله، والمراد منه كراهة تحريم وهو الأصح والترجيح للمحرم أما لبنه لا بأس بشربه ولو قال بسم اله واسم فلان عند الذبح يصير ميتة ولو قال بسم الله وصلى الله على محمد يكره

ولو عطس عند الذبح فقال الحمد لله وذبح لا يحل في أصح الروايتين، ولو قال بسم الله والله أكبر منقول عن ابن عباس رضي الله عنهما وما أخذ من الصيد المجروح حياً ولم يكن له من الوقت مقدار ما يقدر على الذبح يؤكل وهو قول الحسن رحمه الله ويركه ذبح الشاة الحامل إذا كانت مشرفة على الولادة ويحل أخذ الطير بالليل لمطلق النص إذا ذبح وكان حياً وقت الذبح فلم تتحرك يؤكل وكذا إذا تحرك بعد الذبح ولم يسلم دماً إذا أشرفت على الموت فذبح فسأل دم قليل ولم يتحرك يؤكل وفي المتردية والنطيحة والموقوذة وما أكل السبع إن كان يتحرك فذبحت تؤكل عند أبي حنيفة رحمه الله وعليه ظاهر النص والاعتبار بالحركة لا بسيلان الدم فإن سال دم كثير ولم يتحرك لا يؤكل سنور قطع رأس دجاجة لا تحل بالذبح وإن تحركت ومن حفر بئراً للصيد فالصيد للحافر حيوان علفه نجاسة فعن الحسن رحمه الله في الطير يحبس ثلاثة أيام وفي الشاة عشرة أيام والبقر والإبل شهراً ويعلف بالعلف الطاهر وإذا فرخ طير في أرض رجل فهو لمن أخذه وكذا إذا باض فيها وكذا إذا نكس ظبي فيها لأنه مباح سبقت يده إليه والأرض ليس بمعد لهذه فصار كالسكر و الدراهم إذا وقع في ثيابه وقت ما نشر لم يصير ملكاً له إلا أن يكفه وإن كان معداً له بخلاف ما إذا غسل النحل في أرضه حيث يصير ملكاً له تبعاً لأرضه كالشجر النابت أو التراب المجتمع في أرضه بجريان الماء فيه، والله أعلم.

كتاب الأضحية

الأضحية واجبة على قول أبي حنيفة رحمه الله وعنه أيضاً أنها سنة وهو قول الشافعي رحمه الله يجب عن نفسه وعن أولاده الصغار يذبح عن كل واحد منهم شاة وروى أنه لا يجب عن أولاده

وهو الظاهر بخلاف صدقة الفطر كالعبد وإن كان للصبي مال يضحى عنه أبوه من ماله وقيل لا يضحى من ماله أيضاً لأن القرية تتأدى بالإراقة والصدقة بعده تطوع فلا يجوز ذلك من ماله وتجوز الجماء وهي التي لا قرن لها والخصي والثولا والجربا إذا كانت سمينه يجوز الجذع من الضأن ما تم له ستة أشهر وقيل سبعة أشهر والثني من الضأن ومن المعز ابن سنة ومن البقر ابن سنتين ومن الإبل ابن خمس سنين، ويدخل في البقر الجاموس ويكره أن يجز صوف الأضحية وينتفع به قبل أن يذبحها وكذا الانتفاع من لبنها سبع شياه أفضل من البقرة وقيل البقر أفضل تعظيماً لشعائر الله، وقيل يعتبر بالأحب عندهم ولو ضحى عن الميت فالأجر للميت والملك للمضحى.

كتاب الشركة والمضاربة

امرأة أعطت بزر القثاء إلى امرأة أخرى وقامت الأخذة عليه حتى أدركت فالقياس أنها لصاحب البزر ولها قيمة الأوراق وأجر المثل فالحيلة فيه أن يقرضه نصف البزر ويتبعه منه وكذا في الورق ثم يشتركان وكل واحد من الشريكين يؤخذ بما يلزم صاحبه من العمل والغرم أما أخذ الأجير وثمان الأشنان فهو على المشتري ولو دفع بقرة على أن يكون السمن بينهما نصفين فالسمن لصاحب البقرة فالحيلة أن يبيع نصف البقرة منه وفي الدين المشترك إذا أراد أن يأخذ نصيبه ولا يشاركه شريكه فيه يبيع من المطلوب كفاً من زيت بقدر نصف الدين ويبرئه من نصف دينه القديم ولو دفع مالاً مضاربة إلى عبد مأذون له فاشترى نفسه منه جاز وصار محجوراً، ويكون لرب المال والمضارب أو الشريك إذا سافر بالمال أنفق على نفسه وركوبه من المال من غير إسراف ولا يسقط نفقة المضارب بالإقامة ما لم يرجع إلى وطنه أو يتخذ مصراً آخر وطناً فإذا رجع إلى مصره يرد ما

بقي من النفقة في رأس مال المضاربة ونفقة كل من يعينه على العمل من مال المضاربة والمضارب إذا سافر بماله ومال المضاربة فالنفقة في المالكين بالحصة المضاربة أولها أمانة ثم يصر وكالة بالشراء ثم شركة بالذبح وإجارة بالفساد وغصباً بالمخالفة وإذا أراد رب المال أن يكون المضارب ضامناً فالحيلة أن يقرض المال منه ويسلمه إليه ثم يأخذ منه مضاربة ثم يبضع المال بعد ذلك يجوز للمضارب أن يبيع بالنقد والنسيئة ومن جملة هذا التوكيل بالبيع والشراء والرهن والارتهان والإجارة والاستئجار والإبضاع، ولو خرج المضارب دون السفر إن كان يجب بعد وإثم يرجع فيبيت بأهله فهو بمنزلة الخروج إلى السوق فنفقة من ماله وإن كانت بحيث لا يبيت بأهله فنفقته في مال المضارب، ومن ذلك غسل ثيابه وأجرة أجير يخدمه وعلف دابة يركبها وأما الدَّواء ففي ماله في ظاهر الرواية، وعن أبي حنيفة رحمه الله أنه من مال المضاربة لأنه إصلاح بدنه فصار كالنفقة ولو دفع مالاً مضاربة إلى جاهل جاز أن يأخذ ربحه ما لم يعلم أنه اكتسبه من الحرام.

كتاب الوقف

من بنى مسجداً فهو أولى بعمارته واتحاد المؤذن والإمام لا يحل لأحد أن يهدم المسجد لينبئه أحكم منه إلا أن يخاف الهدم وما انهدم من بناء الوقف وألته صرفها الحاكم في عمارة الوقف إن احتاج إليه وإلا أمسكه حتى يحتاج إليها ولا يجوز أن يقسمه بين الموقوف عليهم لأن حقهم في المنافع دون العين ويبدأ من غلة الوقف بعمارة الوقف ومصالحه ثم بعمارة المسجد ودهنه وحصره وإن استغنى عنها يصرف إلى الفقراء بوادي المسجد إذا استغنى عنه فهو لمن طرحه أو يباع ويصرف ثمنه في بوادي آخر إن كان له قيمة وإلا فهو لمن أخذه يبيع أشجار الوقف لا يجوز إلا إذا انقلعت وقف قديم لا تدري شرائطه ومصارفه يصرف إلى الفقراء إذا نابت للمسلمين نائبة يجوز أن

يستقرض من أموال المسجد بقدر الحاجة ولا تبطل إجارة الوقف بموت الموقوف عليه ولا بموت الواقف استحساناً، وكذا بموت المتولي لا تجوز إجارة الوقف أكثر من ثلاث سنين كيلا يدعي المستأجر تملكها ولا يجوز رهن الوقف القيم إذا أنفق من ماله يرجع في الغلة ولكن لو ادعى لا يكون القول قوله ولا يحل له أن يصرف القلة بحوائج نفسه على أن يرده وكذا في مال اليتيم ويتنزه منه غاية التنزه ولو شرط الواقف أن يستبدل به أرضاً أخرى إذا كانت المصلحة في ذلك فهو جائز عند أبي يوسف رحمه الله، وعند محمد رحمه الله الوقف جائز والشرط باطل وكذا إذا استولى الغاصب على الوقف فللواقف أن يأخذ منه قيمته فيشتري به موضعاً آخر فيوقف وقف المنقول يجوز فيما فيه تعامل لنحت الجنارة وثيابها والمر والفأس والقدوم والمنشار والقدور والمراجل والمصاحف والقياس قد يترك فيه بالتعامل كالاتصناع، وقال أبو يوسف يجوز حبس الكراع والسلاح على خلاف القياس بالنص فاقصر على مورده، وعن محمد رحمه الله يجوز وقف المكتب أيضاً وقف البقرة على الرباط ليكون لبنها وسمنها لأبناء السبيل يجوز ما وضع في المسجد أو في الطريق للشرب لا يجوز التوضؤ منه وكذا رفع الحمد من السقاية لا يحل طعام لعمال الوقف ويجوز أن يأكل منه المرشد والذي قام على العمل ولا يجوز لغيره رباط أراد بحرب يجوز أن يؤجر فيعمر بالأجرة ولا يؤجره بعده، قرية تفرق أهلها وخربت وفيها مسجد يريد أن يخرب يجوز بيع خشبها بأمر القاضي ويصرف ثمنها إلى مسجد آخر وكذا الرباط لو غاب متعلم عن البلد أقل من ثلاث أيام فله الوظيفة استهساناً ولو غاب أكثر منه لا يطالب ما مضى ولا يؤخذ بيته إن غاب شهرين أو غاب أكثر منه يؤخذ وتقبل الشهادة على الوقف من الوقف من غير دعوى كذا عن الفقيهين كما في عتق الجارية ولا يحكم بالوقف إذا كان الصك مكتوباً على بابه ما لم يشهد، والله أعلم.

كتاب الهبة

ولو قال أغرس هذا الكرم باسم ابني لا يكون هبة ولو قال جعلته باسمه أو جعلت لأبني فهو هبة ولو قال أين تراست يكون إقراراً ولو قال ابن جوال كندرم تراست بتسكين اللام فالهبة على الحنطة دون الجوالق وبكسر اللام على الجوالق دون الحنطة، ولو قال لأخر أدخل في كرمي وخذ من العنقود يأخذ عنقوداً وسطاً الهدية في العرس أو في الختان مما يصلح للصبي فهو له مثل نصيب الصبيان ونحوه وما يصلح لأبويه فما كان من جهة أقارب الأب فهو للأب وما كان من جهة أقارب الأم فهو لها والهدية إلى المعلم والمؤدب في العيد والنيروز والمهرجان إذا لم يسأل ولم يلح في ذلك فلا بأس به ولو قال وهبت هذا الشيء فليأخذها من شاء فأخذ واحد فهو له ولو قال وهبني هذا الشيء على وجه المزاح فوهبه وسلمه إليه جاز والهبة بالتقييد باطل مثل أن تقول المرأة لزوجها وهي مريضة إن مت من مرضي هذا فمهري تملك صدقة فهذا باطل وكذا المغرم إن قال للمديون إن مت أأ في مرضي هذا فالدين تملك صدقة وإن قال أنت في حل فهو جائز ولو دفع لأخر سكرًا ليشتره ليس له أن يحبسه لنفسه ولا أن يلتقطه منه وإن نثره فهو لمن أخذه وإن أخذه واحد ثم سقط من يده لا يجوز لأخر أن يأخذه.

فصل في الصدقة

اتحاد الرباط أفضل من العتق وكذا التصدق بثمنه أفضل عن عائشة رضي الله عنها أن سائلة سألتها فأمرت خادماتها أن تعطيها فأعطتها فلما رجعت قالت عائشة ما قالت السائلة قالت بارك الله

فيكم قالت عائشة إلهيها وقولي لها بارك الله فيكم لتكون قولاً بقول والصدقة لنا فضل وعن الحسن البصري رحمه الله قال تخرج الكسرة إلى المسكين فلم يجده فوضعها حتى يجيء آخر فإن أكلها أطمع مثلها إن شاء المُكدي الذي يسأل الناس إلهافاً ويأكلون إسرافاً يؤجر الصدقة عليه ما لم يتيقن أنه يصرفه على المعصية، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قيل له إذا كثر السائل فمن نعطي قال من رق قلبك عليه وعلى الأب أن يعدل بين أولاده إلا أن يكون أحدهم طالب علم فلا بأس بأن يفضله على غيره، والله أعلم.

كتاب البيوع

إذا اشترى تراب الصواغين جاز، وإن لم يجد فيه شيئاً ولو اشترى أرضاً على أن خراجها على البائع فالبيع فاسد. وإن شرط عليه زيادة الخراج يجوز ولو اشترى على أن خراجها كذا فوجده أكثر من ذلك له أن يردّها ولو اشترى شاة على أنها حلوب جاز، ولو اشترى على أنها لبون لا يجوز، ولو قال اشترت مائة من الخبز وأخذ كل يوم خمسة أمان فالبيع فاسد، وعن سفيان الثوري جاء إلى صاحب الرمان فوضع عنده فلساً وحمل رمانة ولم يتكل قيل إنما يجوز بيع التعاطي عند ظهور السعر ولا يجري في البيع المماكسة لا بأس به، رجل باع الثوب وقال هذه بعشرة فقال المشتري بتسعة فإن سلم البائع إليه فهو بتسعة وإن أخذه المشتري فهو بعشرة ولو قال المشتري لا أرضى بعشرة وقبض لا يكون بيعاً الغداء ويدخل في البيع ولا يدخل الإكاف إلا أن يكون مركوناً وقت البيع، كير الحداد للمشتري وكير الصباغ للبائع وإذا باع داراً ولم يبين الحدود ولم يعرفها للمشتري وقد عرفاً جميع المبيع جاز البيع إذا باع أو اشترى على الطريق إن كان الطريق واسعاً فلا بأس به وإن كان في قعوده ضرر لا ينبغي أن يشتري منه شيء لأنه إعانة على الإثم يكره بيع عبد من

فاسق ولا بأس ببيع الحنطة وفيها شعير يرى وإن طحن لا يجوز إلا أن يبين ويفسر بيع العينة :

هو أن من له على رجل عشرة دراهم فأراد أن يؤجله إلى سنة ويأخذ منه ثلاثة عشر درهما يشتري بتلك العشرة متاعاً ويقبضه وقيمته عشرة ثم يبيع منه ثلاثة عشر كما رواه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال لرجل اشتري صاعاً من تمر بصاعين من تمر أو زبيب هلا بعت تمر ك بسلة ثم ابتعت بسلتك تمر¹³ قيل كل حيلة لا تؤدي إلى الضرر كما قلنا في هذا الحديث يجوز تخلصاً عن الربا ولا يآثم وإن تؤدي إلى الضرر بأحدهما لا يجوز في الديانة وإن جاز في الفتوى وإذا اشترى أوراق التوت على الشجر أياماً فسد البيع وكذا في بيع الثمار فالحيلة فيه أن يأخذ المشتري جزءاً من ألف جزء وفي التين إذا باع الموجود وخرج آخر فسد البيع حشيش المبطخة ليس للمشتري ولا للبائع لأنه مباح إلا أن للمالك أن يمنع الغير عن دخول ملكه، إذا اشترى شيئاً من مال حرام ولم يضيف البيع إلى تلك الدراهم الحرام طاب له الشيء، وقال أبو نصر يطيب ذلك ما لم يدفع الدراهم أولاً، وقيل كلاهما سواء الملح في الشحم عيب إذا كان خارجاً عن العادة، إذا وجد في المبيع عيباً ثم عرضه على البيع لا يردده إذا وجد في بعض البطيخ عيباً يرد المعيب ويرجع بثمنها وكذا في السفرجل والتفاح والرمان بخلاف الجوز والبيض واللوز والفسق حيث يرد الكل وإن وجد في هذه الأشياء عيباً ينتفع به مع فساده يرجع بالنقصان ولا يردده لأن الكسر عيب حادث وكان سداد إذا اشترى جارية يتزوجها وقال لا أدري حالها فعلها حرة أو جرى على لسان المالك لفظة الحرية وهو لا يدري ولو اشترى جارية على أنها عذر فوجدها ثيباً فإن رأى بلها وقت ما علم بلا لث يرد وإلا فلا لا يجبر البائع على كتابة الصك والإشهاد ولو جاء العدول إليه ليس له الامتناع من الإقرار ولو اشترى كتاباً على أنه بالخيار لا يبطل خياره بالدراسة ويبطل بالانتساح، ولو اشترى

¹³ هذا الحديث رواه البخاري في كتاب البيوع: 3 / 89 رقم (2201، 2202) ؛ و مسلم : المساقاة ، 95

بزرّاً خريفيّاً فإذا هو ربيعي أو اشترى بذر البطيخ فإذا هو بذر القثاء يرد إن كان باقياً وإلا يرد مثله لا ربا بين لحم الشاة والمعز لأنهما جنس واحد وكذا شحومها وأبانهما، ولو اشترى لحماً على أنه لحم غنم فوجده لحم معز يرده إذا باع لحماً أو سمكاً أو شيئاً من الثمار فعاب المشتري فإن خشى البائع أن يفسد بيعه لأخر وإن دخل دارنا حربي بأمان ومعه أخته أو بنته يبيع لم يسعه الشراء ولو هلك إجانة اللبن في يد البائع إن كان بعد التسليم فالثمن على المشتري وإن كان قبله فعلى البائع بيع الوفاء رهن في الحقيقة وإن سموه بيعاً احتيالياً للربا والمشتري مرتهن لا يحل له الانتفاع إلا بإذن البائع وهو ضامن في الثمن إذا هلك في يده والعبرة للمقاصد والمعاني لا للألفاظ كالكفالة بشرط براءة الأصيل حوالة والحوالة بشرط بقاء الدين كفالة وبعضهم جوز هذا البيع ويجوز بيع الكلب والفهد والسباع المعلمة وغير المعلمة وإذا فرخ طير في أرض رجل فهو لمن أخذه وكذا إذا باض فيها وكذا إذا نكش ظبي لأنه مباح سبقت يده إليه لأنه صيد وإن أخذه بغير حيلة وكذا إذا دخل الصيد في داره أو وقع ما نثر من السكر والدراهم لم يملكه إن لم يكف ثوبه أو كان معداً له ولا يجوز بيع المراعي ولا إجارتهما وكذا بيع مسيل الماء وهبته ويجوز بيع الطريق وإجارته لأن الطريق معلوم طوله وعرضه ولا يجوز بيع الآبق إذا غلب في ظن المشتري أين هو والحمام إذا علم عددها وأمكن تسليمها جاز بيعها.

كتاب الإجارة

وإذا استأجر الدابة إلى موضع معين فتجاوز إلى موضع آخر ثم عاد إلى الموضع المعين فهلكت الدابة ينظر إن كان استأجرها ذاهباً لا جائياً يضمن لأن العقد لا يفي بالمجازة منه ولهذا لا يجوز أن يركبها وقت الرد بخلاف العارية وإن استأجرها ذاهباً وجائياً لا يضمن بالمجازة فهو بمنزلة المودع إذا خالف ثم عاد إلى الوفاق وإن استأجر دابة للحمل في طريق كذا فأخذ في طريق آخر يسلكه الناس يضمن وإن بلغ فله الأجر ويجوز تعليم القرآن وحساب الفرائض والوصايا بأجر وعليه الفتوى معلم طلب ثمن الخطب والحصير فإذا أخذ تملكه، جماعة استأجروا رجلاً بأجر معلوم ليرفع أمرهم إلى السلطان يجوز ولو دفع إلى حائك غزلاً لينسجه بالنصف تفسد الإجارة وله أجر مثله لأنه جعل الأجرة من عين ما يعلمه فيصير بمنزلة قفيز الطحان، طعام مشترك بين اثنين فاستأجر أحدهما صاحبه ليحملة فحمل الكل فلا أجر له لأنه عامل لنفسه من وجهه ومن استأجر عبداً شهراً بدرهم فقبضه ثم اختلفا بعد شهر فقال المستأجر مرض أو أبق حين استأجرته، وقال المؤجر لم يكن ذلك ينظر إن كان آبقاً أو مريضاً في هذه الساعة، فالقول قول المستأجر وإن كان صحيحاً أو حاضراً فالقول قول المؤجر كالاختلاف في جريان ماء الطاحونة وانقطاعه، رجل أجر دكاناً من رجل ثم اشتركا في عمل يعملان فيه قال محمد رحمه الله لا يجب الأجر، رجل استأجر داراً سنة فوهب الأجر أجرة رمضان يجوز على قول أبي يوسف رحمه الله ولا يجوز قبل رمضان ولو استأجر ثم أبرأه عن الأجرة يجوز عند محمد رحمه الله خلافاً لأبي يوسف ولو دفع الحمار في النهر فهلك إن كان بحال لا يعبر مثله يضمن وكذا إذا عنف عليه بالضرب وأداء أجر دابة غداً بدرهم ثم أجزها اليوم إلى ثلاثة أيام يجوز ويكون فسناً للأول معارضة التبيران على الحرث والكس لا خير فيه ولو أعطى البقر ويأخذ الحمار جاز مكار استقباله للصوص فطرح الأحمال وأخذ الحمار وهرب إن كان بحال

لو حملة يأخذونه لا يضمن رجل استأجر حماراً ما أوقفه وصلى فذهب الحمار وهو يراه ولم يقطع الصلاة يضمن لأن قطع الصلاة يجوز عند خوف ذهاب المال وإن كان درهماً، البقار إذا أدخل البقر إلى القرية وأرسل كل بقرة في سلة صاحبها فضاعت لا يضمن إذا لم يعد ذلك خلافاً، الأجير يؤدي الفرض والسنة ولا يجوز أن يتنقل، نجار استؤجر إلى الليل لا يجوز له أن يعمل لأخر شيئاً فيه فإن عمل ينتفض من أجرته ولو كتب غناً بالفارسية أو بالعربية بأجر يطيب الأجر خيط الخياط والإسكاف ينظر في معاملات الناس في ذلك البلد والحبل على الحمال إذا تسفل البر في حلق الطاحونة في الماء يضمن الطحان.

كتاب أدب القاضي

إذا كان للسلطان أو للقاضي من العلم ما يجوز قضاؤه لم يسعه أن يمتنع وإلا فهو في سعة وما يشترط الأهلية للشهادة يشترط للقضاء والفسق أهل للقضاء حتى لو قلد القضاء ابتداء يصح ولو قلده وهو عدل ثم فسق بأخذ الرشوة أو بشيء آخر ينعزل لأن المقلد اعتمد عدالته فلم تبق وكذا إذا لم يعلم المقلد فسقه ثم ظهر ينعزل وإذا مات السلطان لا ينعزل وأهلية الاجتهاد شرط الأولوية وتقليد الجاهل صحيح عندنا خلافاً للشافعي رحمه الله وعن أبي حنيفة رحمه الله القضاة ثلاثة قاض يقبل قوله مجملاً ومفصلاً وهو الفقيه الورع، وقاض يقبل قوله مفصلاً لا مجملاً وهو الورع غير الفقيه، وقاض لا يقبل قوله لا مجملاً ولا مفصلاً وهو أن لا يكون ورعاً ولا فقيهاً، عن أبي حنيفة رحمه الله الصواب عند الله تعالى واحد وللناس أن يجتهدوا فيه حتى يصيبوا ولا تقبل الهدية إلا من ذي رحم محرم إذا لم يكن خصومة أو ممن جرت عادته قبل القضاء بمهاداته ولا تقبل الزيادة على المعتاد، ويجوز أن يأخذ الأجر على كتابة السجلات بقدر ما يأخذ غيره وحكم الحاكم

لأبويه وزوجته باطل وكذا المحكم والمولى إذا شك الرجل فيما يدعي عليه ينبغي أن يرضي خصمه ولا يعجل بالثمن قضاء القاضي في العقود والفسوخ بشهادة الزور تنفذ ظاهراً وباطناً عند أبي حنيفة رحمه الله ولو قضى القاضي بيع أم الولد لا يجوز لقاضي آخر أن يبطله وكذا إذا قضى بجواز نكاح بغير شهود يجوز قضاؤه عند محمد رحمه الله وكذا إذا زنى بأمراته قضى بحل امرأته لا يبطله قاضي آخر، أهل قرية غرمهم السلطان إن كانت الغرامة لتحصين أموالهم فعلى قدر أملاكهم وإن كانت لتحصين الرؤوس فعلى عدد الرؤوس لا يدخل فيه الصبيان والنسوان.

كتاب الشهادات

الشاهد إذا أمكنه الرجوع إلى أهله في يومه لا يسعه أن يمتنع عن الأداء وإذا كان له قوة المشي أو كان له مال فاستأجر المشهود له دابة لا يقبل وإذا وجد غيره للإشهاد فهو في سعة أن لا يتحمل الشهادة الشاهد إذا كان أسرع قبولاً لا يمتنع عن الأداء وإن كان غيره يؤدُون فهو في سعة امرأة شهدت عند حاكم مع امرأة أخرى فقال فرقوا بينهما فقالت ليس له ذلك قال الله تعالى ﴿أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾¹⁴ فسكت الحكم. شهادة الأجير مشاهدة أو مسانهة لا تقبل. تفسير التزكية وهو أن يقول المذكي لا أعلم منه إلا خيراً أو قال لا بأس به وعن محمد بن سلمة رحمه الله قال عندي هذا عدل، مرض جائز الشهادة لو استقضى القاضي في التعديل استقضاء مبالغة لا يؤخذ مؤمن بغير عيب فضايق الأمر عليه وإن كان الشاهد في الظاهر عدلاً وفي السر فاسقاً لا يحل له أن يذكر فسقه لأنه هتك الستر وأنه لا يجوز ولكن إذا سأله القاضي وهو

¹⁴ سورة البقرة، الآية: 282

يسكت ولو شتم أهله ومماليكه بغير القذف كل يوم واعتلاله لا يقبل شهادته، ولو قذفه أو شتمه أحياناً تقبل والقذف يسقط العدالة.

كتاب الدعوى

ولا ترد اليمين على المدعي عندنا خلافاً للشافعي رحمه الله ولا تقبل بينة صاحب اليد في الملك المطلق وفي التناج البينة بينة صاحب اليد، صبي في يد رجل وهو يعبر عن نفسه فقال أنا حر فالقول قوله لأنه في يد نفسه، ولو قال أنا عبد فلان فهو عبد الذي في يده لأنه لا يد له على نفسه، وإذا كان الصبي في يد مسلم ونصراني فقال المسلم هو عبدي وقال النصراني هو ابني فهو ابن النصراني، ومن اشترى جارية فولدت منه ولداً ثم استحقتها رجل فأخذها غرم الأب قيمة لولد يوم خاصم لأنه ولد معذور وهو حر بإجماع الصحابة رضي الله عنهم.

كتاب الإقرار

رجل قال جميع ما في يدي لفلان فهو إقرار لفلان ولو قال لأخر لي عليك ألف درهم كيسه دون لا يكون إقراراً ولو قال أَحَلْتُكَ بِهَا عَلَى فلان فهو إقرار كما في قوله أنزلها أو نتفدها إذا أقر بشيء والمقر له صدقة وهو يعلم بخلافه لا يحل له أخذه مما بينه وبين الله تعالى جهالة، المقر به لا يمنع صحة الإقرار وجهالة المقر له تمنع بأن أقر لأحد هذين الرجلين خمس مسائل لا تحتاج إلى القبول والإقرار، الإبراء والتوكيل ببيع عبده وهبة الدين لمن عليه والوقف على رجل فإذا سكت في هذه المسائل يثبت الحكم وإن رده يرتد إلا في الوقف عند البعض ومن كان يمرض يوماً ويصح يومين فطالت المدة على هذا فما أقر به في مرض بعده صحة فهو كإقراره في الصحة وما أقر به في مرض لا صحة بعده إلى الموت لا يجوز إقراره.

كتاب الوكالة

ولو قال أنت وكيلني في كل شيء يكون وكيلاً في المعاوضات ولا يكون وكيلاً في الهبات والعتاق عند أبي حنيفة رحمه الله ولو قال وكلتك في جموع أموري ليس له أن يطلق امرأته ولا أن يقف أرضه وكذا لو قال لامرأته أنت وكيلتي في كل شيء ليس لها أن تطلق نفسها رجل دفع دراهم لآخر ليتصدق فأنفق الوكيل ثم تصدق بغيرها لا يجزيه ويضمن مثلها ولو أمسكه هذا وتصدق بدراهم من عنده جاز استحساناً.

كتاب الكفالة

قيل مكتوب في باب بلد من بلاد الروم الكفالة أولها علامة وأوسطها ندامة وأخرها غرامة ومن لم يصدق فليجرب حتى يعرف البلاء من السلامة يحبس الكفيل بالدين كما يحبس بالنفس ومن ضمن الخراج أو القسمة أو النوائب يجوز وقيل إن كانت النوائب بحق ككري نهر مشترك، وأجر الحارس يجوز بالاتفاق وضمن المودع والمستعير لا يجوز لأنه يعير حكم الشرع، دار بين رجلين أنهدم فبنى أحدهما بغير إذن صاحبه فهو متبرع، حرث بين رجلين فأبى أحدهما أن يسقيه يجبر على ذلك.

كتاب الصلح

ومن كان له على آخر ألف درهم فقال أذ إلي غداً خمسمائة درهم على أنك بريء من الفضل فقد برئ وإن لم يدفع إليه غداً خمسمائة عاد إليه الألف عند أبي حنيفة رحمه الله خلافاً لأبي يوسف رحمه الله ولو قال أبرأتك من خمسمائة من الألف على أن تعطيني الخمسمائة غداً أبرأ من الخمسمائة أعطى أو لم يعط ولو قال إذا أديت يصح الإبراء أو لا يعود الدين لأنه إبراء مطلق

لأنه لم يوقت للأداء وقتاً ولو قال إن أديت لا يصح الإبراء لأنه علقه بالشرط وتعليق البراءة بالشروط باطل لما فيه من معنى التمليك.

كتاب الرهن

ومن اشترى شيئاً فقال للبائع أمسك هذا الشيء حتى أعطيك الثمن فالشيء رهن في يده ومن استعار من عبده عيناً ليرهنه بدينه جاز لأنه متبرع بإثبات ملك اليد فيعتبر بالمتبرع بإثبات ملك العين فإن أمكنه المعير ليس للمرتهن أن يمتنع منه لأنه ليس بمتبرع فيه ولهذا يرجع على الراهن بخلاف الأجنبي إذا قضى دين الراهن حيث يمتنع من الأداء ومن رهن عصيراً فتخمر ثم صار خلاً فهو رهن كما كان لأن الخمر مال ولكنه غير متقوم حتى لو اشترى عصيراً فتخمر قبل القبض ينبغي العقد ولكن للمشتري خيار في الحال فيكون محلاً للبيع بقاء لا ابتداء وما كان محلاً للبيع يكون محلاً للرهن، ولو رهن مصحفاً وأمره بالقراءة صار عارية وقت القراءة فلما فرغ صار مضموناً بالدين، الرهن ثلاثة وهي جائزة كالرهن بالديون والأعيان المضمونة بنفسها كالغصب ورهن باطل كالرهن بالأعيان المضمونة بغيرها كالبيع في يد البائع لا يجب لهلاكه حق على الضامن ورهن فاسد كالرهن بالخمر فهو مضمون كما في المبيع بخلاف الميتة والدم والرهن لا يرهن.

كتاب المساقاة والمزارعة

عن أبي يوسف رحمه الله يجوز شرط الحصاد والرقاع والجمع على العامل للتعامل وهو اختيار مشايخ بلخ وهو الأصح فالحاصل أن ما كان من العمل قبل الإدراك كالسبقي والحفظ فهو على العامل وما كان بعد الإدراك قبل القسمة فهو عليهما في ظاهر الرواية كالحصاد والدياس وغير ذلك اجتنى القطن والفيلق عليهما فالحيلة أن يستأجر العامل بأجرة يسيرة ومن دفع أرضاً بيضاء

ليغرس فيها ويكون الفرس بينهما لا يجوز لأنه يصير بمنزلة قفيز الطحان والفراس لرب الأرض وللغارس قيمة غرسه وأخره مثله ومنغرس على حافة نهر قرية فالغرس للغارس.

مسائل إحياء الموات

نهر لقوم في أرض الغير فانبتق النهر وخرّب الأرض لا ضمان عليهم وَلَقَنَّاهُ حَرِيمَ بِقَدْرِ مَا يَصِلُحُهُ وَعَنْ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللهُ هُوَ بِمَنْزِلَةِ الْبُئْرِ وَقِيلَ هُوَ عِنْدَهُمَا وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللهُ لَا حَرِيمَ لَهَا مَا لَمْ يَظْهَرِ الْمَاءُ عَلَى الْأَرْضِ وَقِيلَ هَذَا بِمَنْزِلَةِ عَيْنِ فَوَارَةٍ فَيَقْدَرُ حَرِيمُهُ خَمْسَمِائَةَ ذِرَاعٍ وَالْإِنْتِفَاعُ بِمَاءِ الْبَحْرِ كَالْإِنْتِفَاعِ بِالشَّمْسِ لَا يَمْنَعُ أَحَدٌ مِنَ الشَّرْبِ وَالسَّقْيِ وَأَمَّا الْإِنْتِفَاعُ بِمَاءِ النَّهْرِ الْعِظَامِ لِحَيَّجُونَ وَسَيَّحُونَ وَغَيْرِهِ يَجُوزُ الشَّرْبُ مِنْهُ عَلَى الْإِطْلَاقِ وَأَمَّا السَّقْيُ إِنْ كَانَ لَا يَضُرُّ لِأَحَدٍ يَجُوزُ وَإِلَّا فَلَا وَأَمَّا الْإِنْتِفَاعُ بِمَاءِ الْأَنْهَارِ اتِّصْفَارٍ يَجُوزُ الشَّرْبُ مِنْهُ وَإِذَا أَحْيَا وَاحِدٌ أَرْضًا مَوَاتًا وَسَقَّى مِنَ هَذَا النَّهْرِ كَانَ لِأَهْلِ النَّهْرِ أَنْ يَمْنَعُوهُ أَصْرَ بِهِمْ أَوْ لَمْ يَصْرَ.

كتاب الأشربة

قال محمد ابن مقاتل لو أعطيت الدنيا بحذافيرها ما أشرب المسكر ولو أعطيت الدنيا بحذافيرها ما أفيتت بحرمة نبيذ التمر والزبيب إذا كانا مطبوخين وفي نبيذ الحبوب لا يشترط الطبخ هو المذكور في الكتاب وإذا سكر منه يحد هو الأصح وعن أبي يوسف رحمه الله في النبيذ إن قصد السكر فالقدح الأول منه حرام والقعود والمشى حرام وإن لم يقصد به السكر لا بأس بالقعود وإن أراد الاستكثار فقد أساء وعن أبي حنيفة المثلث والمشتمس لا بأس به.

كتاب الإكراه

إذا أكره على الردة لم تبين امرأته لأن الردة تتعلق بالاعتقاد ولو قال أدت ما طلب مني وقد خطر ببالي الخير ما يقتضي بانث امرأته ديانة وقضاء لأنه أقر طوعاً وقد علم لنفسه مخلصاً غيره وعلى هذا لو أكره على الصلاة للصليب أو سب محمد صلى الله عليه وسلم ففعل وقال نويت به الصلاة لله تعالى وسب محمد آخر غير النبي بانث منه قضاء لا ديانة إذا أكره على مباح فامتنع منه يأثم إلا إذا أراد به مغايظة الكفار.

كتاب الديات

إذا التقى المسلمون والمشركون فقتل مسلم مسلماً على ظن أنه مشرك لا قصاص عليه ومن شهر على المسلمين سيفاً فعليهم أن يقتلوه ومن اتبع السارق فقتله لا شيء عليه، رجل ضرب امرأته في أدب فماتت فعليه الدية والكفارة وكذا الأب والوصي في الولد الصغير عند أبي حنيفة رحمه الله، والمعلم إذا ضرب الصبي بإذن أبيه فمات لم يضمن، رجل أحرق أره فطار شرره فأحرق زرع أرض غيره لا ضمان عليه إذا لم تكن ريح لأن النار عجماء والعجماء جبر حمار الحطب إذا تعلق بثوب فجرته يضمن إذا لم ينادي برت رجل جلس على ثوب رجل وهو يعلم به فقام صاحب الثوب فانشق ثوبه ضمن نصف الثوب استحساناً ومن أشرع في الطريق روشناً أو ميزاباً أو كنيفاً أو حرصنا فللناس أن يمنعه لأن للناسي حقاً في الطريق وكذا إذا حفر البئر في الطريق أو وضع الحجر لا يجوز ولو وضع حجراً فنحاه آخر عن موضعه فعطب به إنسان فالضمان على الذي نحاه لأن فعل الأول انتسخ، رجل بنى حائطاً مائلاً فالضمان عليه بما تلف بسقوطه من غير إسهاد بخلاف ما إذا كان مستويماً ثم مال حيث يضمن بعد الإسهاد فإن راثت الدابة أو بالت في الطريق وهي تسير معطب به، إنسان لم يضمن للضرورة وكذا إذا أوقفها لذلك لأن من الدواب من لا يفعل ذلك إلا

بإيقاف وإن أوقفها لغير ذلك فبالت فعبط بها إنسان يضمن لا عامله للعجم لعدم التأخير وإنما العاقلة للعرب الختان إذا ختن صبياً بإذن والده فقطع الحشفة فمات الصبي فعلى عاقلته نصف الدية وإن عاش فعليه دية كاملة امرأة شربت دواء لتصلح نفسها فألقت جنيناً فلا شيء عليها عند أبي حنيفة رحمه الله رجل أكره غلاماً أو امرأة على فاحشة فقتل الغلام أو المرأة الرجل لا شيء عليه إذا لم يكن الخلاص منه إلا به.

كتاب الوصايا

ويستحب أن يوصي الإنسان بما دون الثلث والثلث يجوز والزيادة على الثلث لا تجوز إلا أن يجيزها بقية الورثة وإذا أوصى لرجل بجميع ماله ثم مات ولم يترك وارثاً إلا امرأته فإن لم تجز المرأة فلها السدسد وخمس أسداسه للموصى له ولو كان مكان الزوجة زوج فإن لم يجز فله الثلث والباقي للموصى له والوصية بالإسراف في الكفر باطلة وكذا بتطيين قبره أو ضرب قبة عليه أو بدفع شيء لقراءة القرآن أو اتخاذ التابوت أو حمله بعد موته من موضع إلى موضع آخر أما إذا أوصى بتكفير فوات صلواته يجوز ولو كان الوصي محتاجاً فله أن يأكل من مال اليتيم بقدر ما يقضي به ولا يجوز أكثر منه وقوله ﴿فليأكل بالمعرو﴾¹⁵ منسوخ بقوله ﴿إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلماً﴾¹⁶ وإذا أنفق الوصي مال اليتيم في تعليم القرآن والأدب يجوز له وإذا أوصى للأهل العلم دخل أهل الفقه والحديث ولا يدخل المتكلم الدخول تحت الوصاية أول مرة غلط والثاني خيانة وعن الحسن لا ينجو الوصي من الضمان ولو كان عمر حد الشباب من الإدراك إلى خمس وثلاثين ثم بعده كهولة إلى خمسين ثم بعده شيخوخة.

¹⁵ سورة النساء , الآية :6

¹⁶ سورة النساء , الآية :10

الحكايات

عن خلف أن الله تعالى جعل العلم بعد نبيه في الصحابة ثم في التابعين ثم في أبي حنيفة وأصحابه رحمه الله فمن شاء فليرض بهذا أو من شاء فليسنخه، قال محمد بن سلمة أول ما يذكر من المرء استاذة فإن كان جليلاً جل قدره وكان أبو يوسف رحمه الله صاحب حفظ ومحمد رحمه الله صاحب رؤية وكان بديهة أبي حنيفة كرؤيته وأجاب أبو حنيفة رحمه الله في مسألة فخطأه نوح ابن دراج وهو من أصحابه فأنشأ أبو حنيفة رحمه الله يقول:

كادت تزول به من خالق قدم *** لولا تدارجها نوح بن دراج

عن ابن مسعود رضي الله عنه أن الذي يفتى بكلما يسألونه لمجنون وكان أبو حنيفة رحمه الله ربما لا يجيب عن مسألة سنة فقال البول في المسجد أحسن من بعض القياس وقال المأمون لولا الحرص لخرت الدنيا ولولا الشهوة لانقطع النسل ولولا الرياسة لذهب العلم، قال أبو نصر العلم ميت وحياته الطلب ثم إذا حيي وهو ضعيف وقوته الدرس فإذا قوي فهو محجب وكشفه المناظرة مع المخالف والموافق وإذا انكشف فهو عقيم نتاجه العلم عن الضحاك عن ابن عباس رضي الله عنهما قال يكون بعد النبي صلى الله عليه وسلم نور يكنى بابي حنيفة وقيل ذكر في التوراة صفة أبي حنيفة رحمه الله وسقاه أبو جعفر شربة مسمومة من سويق بكرة فلما وقع في أمعائه وثب فقال أبو جعفر إلى أين فقال إلى حيث وجهتني فلما بلغ منزله مات شهيداً، وكان أبو حنيفة رحمه الله أسلم ابنه إلى المعلم فلما علمه الحمد لله رب العالمين بعث إلى المعلم خمسمائة درهم فاستكثره المعلم فغضب أبو حنيفة وحبس ابنه وقال ليس للقرآن عندك قدر، وطلب الشافعي رحمه الله من محمد ابن الحسن كتباً لينظر فيها فأتى ذلك فكتب إليه شعراً:

العلم ينهي أهله *** أن يمنعوه أهله

وقف لعله يبذله *** لأهله لعله وقف

فبعث إليه وقال أيضاً:

علي ثياب لو يباع كثيرها بفلس لكان الفلس منهن أكثرا

وفيهن نفس لو يقاس بمثلها نفوس الوري كانت أجل وأكبرا

وما ضر نصل السيف أخلاق عمدة إذا كان عصياً حيث وجهته ترا.

قال أبو حنيفة رحمه الله لأن يخطي الرجل عن فهم خير من أن يصيب بغير فهم ، قال

محمد رحمه الله إذا كان صواب الرجل أكثر من خطأ به لم يحل له أن يفتى حتى يعرف أحكام

الكتاب والسنة والناسخ والمنسوخ وأقوابيل الصحابة والمتشابهه ووجوه الكلام وعن أبي يوسف وزفر

وما فيه رحمه الله أنهم قالوا لا يحل لأحد أن يفتى بقولنا ما لم يعلم من أين قلنا وإن كان حافظاً لا

بأس بالجواب على وجه الحكاية وإن كان غير حافظ لا يسعه القياس إلا أن يعرف طريق المسئلة

وهذه مذاهب القوم، وقال أبو بكر وإن حفظ جميع كتب أصحابنا فلا بد من أن يتتلمذ للفتوى حتى

يهتدي إليه، والله أعلم بالصواب.

تم الكتاب بحمده وعونه ومنه وحسن توفيقه وفرغ من كتبه يوم الثلاثاء المبارك خامس عشر

من 883 على يد أضعف خلق الله سبحانه وأحوجهم إلى عفوه وغفرانه العبد الفقير الحقيير

المعروف بالعجز والتقصير الزاجر عفو ربه الوفي محمد بن محمد عمر الحنفي غفر الله له ولوالديه

ولمن دعا له بالتوبة والمغفرة، و صل على رسولنا محمد وسلم.